

БІЛА ЦЕРКВА.

Історичний нарис.

Небагато з тих Січових Стрільців, що у Білій Церкві пережили пам'ятні ~~кв. 1917~~ - 1918 - ~~1919~~ роки, що там набиралися військової справності, національної свідомости та державницької ідеології, - мали час і нагоду познайомитися з історією того воєнного і вояцького міста. Чи багатьом приходило на думку це, що на цьому місці велися колись завзяті бої з Печенігами і Половцями? Що тут перші кроки ставила організація правильного козацького війська? Що Білу Церкву укріплював Богдан Хмельницький, боровив її Виговський, що довгі роки боровся за неї Дорошенко, що гостив у ній Мазепа, до мурів її фортеці добивався Орлик? Січовим Стрільцям, що свідомо і несвідомо продовжали діла давніх організаторів й оборонців української держави, присвячує автор цей нарис воєнної минувшини Білої Церкви.

Біла Церква згадується в історичних джерелах щойно в XVI. віці. Про давніші часи не знаємо нічого певного. Тепершня назва вказує, що ця оселя була заснована у християнські часи, не скорше як при кінці X в. Але це могло бути і значно пізніше. - Звідки взялася її назва? Чи від мурованої "білої" церкви, що звертала на себе увагу в часах, коли ще мурованих церков було небагато, - чи від якоїсь особливої деревляної будови, з білого березового дерева, як це хоче вяснити народне передання? Інша місцева легенда оповідає, що якийсь козак Молодець убив тут розбійничку Білу, що грабувала в околиці з своєю ватагою та з її скарбів збудував церкву....

Околиці Білої Церкви вже у ^{княжі} воєнні часи служили для оборонних цілей. Про це свідчать земляні укріплення й останки зброї, що знаходиться в землі. Здовж лівого берега

всієї ріки Росі тягнуться ряди валів і городищ, — це останки оборонної лінії, яку будував Ярослав Мудрий для захисту своєї держави від печенігів, що робили напади від степів. Тоді на цьому "Пороссі" повстав цілий ряд городів, як Корсунь, Богуслав, Торчеськ, Юріїв, й хоробрі "Поршане" завзято відбивали напади "поганих". Деяки археологи здогадуються, що в околиці Білої Церкви лежав саме город Юріїв, названий так від християнського імени Ярослава М.; князь бажав зробити Юріїв столицею Поросся і заснував тут єпископську катедру. Юріїв разом з усім Пороссям опустошив знов від нападів Половців; в 1095 р., ^{після} ~~до~~ довгої оборони від степовиків, людність кинула свої городи і перебралася у безпечніші сторони, ^{де} блище Київа, а Юріїв Половці спалили. ^{Після} ~~До~~ кількох років, як половецька сила була зломана, князь Святослав відновив 1103 р. юріївський город і осадив у ньому людей. Але Юріїв ^{се} вже не зміг розвинути у більше місто. Мабуть він упав цілком в часи татарського лихоліття.

Наново появляється наш город аж ^{після} ~~до~~ чотирьох століть, в половині XVI в. Великі литовські князі укріплювали тоді сильніше південну границю України від Татар, відновлювали старі замки і будували нові. В 1552 р. знадується вперше також новозбудований замок у Білій Церкві. Його засновником був київський воєвода Фридрих Пронський.

Білоцерківський замок став у дуже небезпечному місці, біля грізного Чорного Шляху, що із Криму, ~~в~~ ^водобігом Дніпра і Бога, ішов у Волинь і Галичину. При кождім більшим поході татарські ватаги набігали на Білу Церкву. Для оборони від них треба було сильного, добре збудованого замку.

Найдавніший ^Т ~~ж~~ опис білоцерківського замку маємо з 1570 р. Замок стояв над р. Рось, на невеликій горі, що була не дуже стрімка і "нешкідлива" для неприятеля. Перед замком був пригородок, але незабезпечений навіть парканом,

так, що радше служив охороною для ворога. Сам замок був оточений валом, мав чотири башти і 153 городень, тобто захищених комор, де мешканці міста під час облоги ховалися ~~ї~~ своїм добутком; але башти і городні були непокриті і загнивали. ~~За~~кова "стрільба" складалася з двох гармат /"пушок"/, але в одній відпав "кінець", а друга була дуже слаба, без ложа; 46 гаківниць, 18 аркебузів, - та не всі в доброму стані, - одну бочку і одну фаску пороху до гармат, по фасці пороху до гаківниць і до рушниць, пів бочки сірки, 24 куль до пушок, 200 до гаківниць, 50 до аркебузів та штуку олова. З опису видно, що замок був уже занедбаний, у занепаді.

Під охороною замку осіло містечко. Білоцерківські міщане дістали при освоенні міста т.зв. маґдебурське право, себто самоуправу. На чолі міста стояв бурмістр, у суді засідав війт з лавниками. Гербом міста був лук з натягнутою тятивою і на ньому три стріли. Міщане мали свої землі і могли користуватися ловами і риболовством у степу. Вони дістали теж різні "вольности", найважливіше те, що не платили податків, а тільки виконували воєнну службу. При місці ~~у~~ ^т у степу тримали сторожі від Татар, в день і в ночі; а як надходив ворог, виступали проти нього кінно зі зброєю.

Татаре заглядали до Білої Церкви з часта, "як пси до кухні", згадував один письменник. Отож Білоцерківці зжилися з війною і зробили її своїм ремеслом. Невдовзі зпоміж міщан відокремлюється особна верства здобичників, що на власну руку ходять у степи, воювати з Татарами, добувати користь і славу. Вони зветься козаками. Вже в 1560 р. Турки жалувалися, що білоцерківські козаки заходили аж над Дністер, під Білгород /Аккерман/. Польський уряд пробував притягнути козаків на свою службу, зробити з них

правильне, реєстроване ¹⁷ військо . В 1572 р. у Білій Церкві
 назначено старшого і суддю для козаків, шляхтича Івана
 Бадовського; він мав судити козаків, що приходили з Дні-
 прового низу до міст і давати справедливість усім, хто
 мавби яке діло до козаків. Але до реєстрового війська
 з Білої Церкви пішло небагато козаків і у першій полку, я-
 кого реєстр заховався з 1581 р., було всього вісім Білоцер-
 ківців. А в тім: ⁵ ⁴ ⁶ ⁷ ⁴ ² ³ ¹⁰ це були початки правильного козацького
 війська.

Біла Церква мала доволі визначну роль у перших козаць-
 ких ^{руках}. У грудні 1591 р. до Білої Церкви прийшов ко-
 зацький гетьман Криштоф Косинський з військом, напав на двір
 тутешнього підстарости князя Курцевича - Булиги та погра-
 бував майно князя Константина Острожського; особливо заби-
 рав він княжі документи на маєстности. Отсе перше козацьке
 повстання це був ^{виступ} верстви дрібних землевласників,
 козаків і шляхти, проти великих власників, магнатів. ^З зам-
 ку козаки забрали гармати, муніцію і всякі припаси. - В п'ять
 років пізніше зішлись під Білою Церквою війська козаць-
 ких ватажків Федора Лободи, Матвія Шавули і Северина Нали-
 вайка і спільно звели битву з Поляками, якими проводив князь
 Кирик Ружинський, 3. квітня 1596 р. Битва не повелася і
 козаки мусіли уступати за Дніпро. - У Білій Церкві в 1601 р.
 був з військом гетьман Самійло Кішка.

У найближчих ^{усіх} десятиліттях козаччина зростала в силу,
 і також у Білій Церкві збільшилося ^{число} козаків. В 1616 р.
 числено тут 300 міщанських домів і більше як 300 ^{домів} козаків,
 "що не хочуть бути під послухом". У тому часі зорганізу-
 вався окремий білоцерківський полк і в 1620 р. полковником
 був тут Богдан Кизим. Біла Церква була тоді найдалшим
 козацьким полковим ^{містом} городом на заході; тому пізніше зна-
 чено тут "стару козацьку границю", - козаки ждали, щоби
 її не переходили польські війська.

З Білою Церквою ~~в~~язується деякі важніші події тих років. В 1619 р. на річці Узені недалеко Білої Церкви стояв козацький табор; гетьман Петро Конашевич Сагайдачний вів звіт-переговори з Поляками. В 1620 р. через Білу Церкву перейшов єрусалимський патріарх Теофан, якого запросило до себе запорожське військо ~~у~~всвятити православних владиків. В 1621 р. ~~недалий~~^{ледачий} гетьман Яків Бородавка уладив тут погром Жидів. Дня 9. жовтня 1626 р. під Білою Церквою зведено велику битву з Татарами, у якій вславився гетьман Михайло Дорошенко: він іхав до бою у першому ряді і сімох Татарів убив списом, - одного ударив так сильно, що не міг витягнути списа назад. В 1629 р. Дорошенко ходив походом на Крим і погиб під Перекопом; разом з ним полягло понад 100 чоловіка з білоцерківського полку.

В останній ~~повстанні~~^{борні} повстанні перед Хмельниччиною 1637 - 1638 р. Біла Церква не брала участі. Польські війська ввійшли до міста скоро і козацькі полковники, старий Яцина Лютренко і новий Яцко Кліша, мусіли здатися. Повстання було невдатне і козаки втратили свої давні права, не дозволено їм навіть вибирати полковників, а назначено на командантів польських офіцерів; тільки нижчі старшини могли бути з козаків. І так 1638 р. у білоцерківському полку були сотники: Яцко Кліша, Яцина Лютренко, Яцко Сверценко, Сахно Куниченко, Данило Гиря, Степан Шевченко, Савка Москаленко, Матіаш Половський, Гаврило Хроленко і Тишко Кліша.

В 1641 р. описано білоцерківський замок докладніше. З пригорбка до замку йшов візд через міст до воріт, що були подвійні, з дубового дерева, на бігунах, з деревляним засувом, під гонтами. Між валами стояло кілька більших і менших будинків. Головний дім був збудований з сосни на зруб; по середині були сіни, на право і на ліво по одній більшій кімнаті, дальше алькір, комора, малі кімнатки, "превет" і "транзет". В кімнатах були печі з колірової

кахлі, вікна зі скляними "болрнами", оправленими в олово, двері з заціпками, скоблями і клямками. Обстанова хати складалася із простих столів, лав та ~~с~~^столців. Окремо стояли дві комори, спижарня, кухня, пекарня, дві стайні, шпихлір, та ще один дім. Ці будинки були здебільша дуже зруйновані, з дірливими дахами, деякі криті тільки соломом. Замкова артилерія була така: 2 спижеві гармати, 2 залізні, 1 залізний моздір, 35 гаківниць, 7 менших гаківниць, 5 органків, 12 бочок пороху, 1 велике барило пороху і 2 неповні бочки, 3 великі шуфляди ладунків з кулями і порохом, 5 скір'яних міхів на порох.

В 1641 р. у Білій Церкві було 1084 домів, з того 766 козацьких, 139 міщанських, 29 шляхотських і 100 жидівських, - але жидівські дома викупили козаки. Білоцерківський полк числив 723 люда, був поділений на 4 сотні, кожна сотня на 4 десятки. Сотниками були: Мартин, Панас, Андрій та Іван Зарицький.

Велике повстання 1648 р. увело Білу Церкву у склад нової української держави. По побіді під Корсунем /26. ~~квіт~~^{Травня}/ Богдан Хмельницький прислав до Білої Церкви перед собою білоцерківського сотника Скорохода, а коло 1. червня прийшов сам з цілим військом до граничного козацького города. Тут святковано перемогу гучно, з музиками, - "всіх тубачів, сурмачів звели до купи". У Білій Церкві гетьман відбув раду з старшиною, де обговорено пляни ~~на~~ дальної боротьби.

Тоді відновлено давній устрій білоцерківського полку. Першим полковником став І в а н Г и р я, /1648 - 1649/, старий козак, що вже 1625 р. послував до Москви і 1632 р. був військовим суддею. Наслідниками Гирі були полковники М и х а й л о Г р о м и к а /1649 - 1652/, С е м е н П о л о в е ц ь /1654/, М а к а р М о с к а л е н к о /1655/ і знов давній полковник Я ц и н а Л ю т р е н к о /1656 - 1658/. Наказними полковниками були: Данило Гира і Матвій

Положний /оба 1654/; полковими осаулами: Іван Кравченко /1649/ і Осип Григоренко /1654/; суддями: Яків Клименко і Матвій Положний; обозним Іван Полежай, гарматним писарем Андрій Любарський, сотником Семен Марченко, отаманом Адам Мазепа /всі 1654/.

З 1649 р. переховався до нашого часу реєстр ^з запорожського ^Ввійська, в якому перечислені прізвиська 40.000 козаків. До білоцерківського полку було записаних 3035 козаків, з того до білоцерківської сотні належало 1742 козаків. До полку приналежали тоді крім Білої Церкви такі місцевості: Антонів, Бишів, Боярка, Брусилів, Вілля, Водотія, Войташівка, Волохо-
вець, Германівка, Дідівщина, Іванчани, Кам'яний Брід, Караб-
чів, Коростишів, Паволоч, Пятигірє, Сквиря, Торчин, Хвастів, Ходорків. В 1651 р. утворено окремий паволоцький полк, до якого перейшли деякі місцевості білоцерківського полку. При переписі 1654 р. до білоцерківського полку належали місцевості: Бишів, Боярка, Германівка, Дідівщина, Кам'яний Брід, Ковшевата, Лесевичі, Насташка, Ольховець, Ольшанка, Рожів, Рокитна, Синявка, Ставища, Триліси, Хвастів, Чорний Кам'янець, Шавулиха. В 1654 р. на території полку числено 3048 козаків, 3538 міщан і 82 шляхти, разом 6668 людей. У самій Білій Церкві було 991 козаків, 120 міщан і 38 шляхти, разом 1149 мешканців.

В 1654 р. московські бояре оглядали Білу Церкву і подали загальний опис укріплень. Довкола міста ішов подвійний ряд укріплень, парканів чи частоколів. У більшому паркані були чотири башти "глухі"; при другому паркані одна башта з воротами і одна "глуха". До цих укріплень був ще прибудований третій невеликий замок з парканом, на ньому одна башта з воротами і три "глухі". На замкових баштах і парканах стояло 16 пушок, які бояре звать "пицалями", а саме: 1 пушка мідяна, довга на 12 пядей /біля 1 м/ з кулею як монета на 5 гривень; 6 мідяних пушок з кулею у 2 гривні; 3 залізні того ж калібру; 3 залізні з кулею у 1 1/2 гривні; 2 залізні

"оковниці" з кулею у 1/2 гривні; 1 залізна "вогненна" без поданого калібру. У трьох складах перехову^{ва}лася ще така зброя: 9 мідяних і 3 залізні пушки з кулею у 2 гривні; 2 залізні на 1 1/2 гривні; 1 мідяна на 1 гривню; 70 залізних рушниць на 1/2 гривні; 3500 куль різного калібру і 300 "зарядів" до рушниць; 3 бочки олова по 15 пудів і 1 бочка салітри на 20 пудів. Отже під українською владою Біла Церква була значно сильнішою і ліпше укріпленою фортецею як за польських часів.

Білоцерківський полк брав участь у всіх важніших боях Хмельниччини. Полковник Іван Гира в липні 1648 р. разом з Максимом Кривоносом здобув замок у Махнівці на Волині: "бють з гармат на тришмф і випивають вино пана воєводи", писав сучасник. В серпні тогож року Гира ішов у передній сторожі проти Поляків під Пилявці і брав участь у цілій кампанії проти Поляків у Галичині і Холмщині. В 1649 р. білоцерківський полк був у битві під Зборовом.

В 1651 р. Біла Церква відіграла важну роль в обороні України від Поляків. З початком війни в березні довгий час перебував тут Богдан Хмельницький, щоби підготувати воєнні сили до походу. Але головний бій під Берестечком, як відомо, скінчився катастрофою українських військ. Армія уступила в безладі, а польські війська йшли в погоно за нею. Та Богдан Хмельницький не втратив енергії і приготувався до стрічі з Поляками. Польські війська йшли від заходу, шляхом на Паволоч, рівночасно з півночі на Київ ударили литовські війська. Хмельницький переніс центр оборони на Росаву і заложив головний табор на річці Гороховатій біля Вільшанки. Щоби стримати напір ворожих сил, укріплено Триліси, Хвастів й особливо Білу Церкву. У Білій Церкві була сильна залога /Поляки оцінювали її на 40.000, але мабуть це пересада/, довкола міста висипано великі вали й окопи й зібрано запаси харчів на сподівану облогу. Білоцерківським полковником був тоді Михайло Громика, але провід оборони обняв мабуть каль-

ницький полковник Іван Богун, який у своїй діяльності мав уже кілька побідних оборон Фортцець. Під Таборівкою 13. серпня 1651 р. козацькі сотні, вислані на розвідку, сильно погромили польські передні полки. Але 23. серпня Поляки добули Триліси, 25. серпня треба було евакуувати Хвастів. Польські війська прийшли під саму Білу Церкву. В тім часі литовські війська добули Київ. Оборона на два фронти була неможлива при слабих силах, — Хмельницький мусів почати переговори. Перші переговори велися в козацькому таборі, пізніше перенесено їх до Білої Церкви. Народ дуже неохотно стічав думку про мир з Поляками, а в самій Білій Церкві прийшло до розрухів: розярена юрба кілька разів нападала на польських послів так, що козацька старшина з трудом врятувала їм життя. Врешті дня 28. вересня 1651 р. підписано білоцерківську умову. Козацька держава була обмежена до одного київського воєвідства, число війська зменшено до 20.000, ~~зменшено~~ ^{масовано} різні козацькі привілеї і т.д. Після скінчених переговорів у польському таборі відбувся бенкет, на який запрошено і Богдана Хмельницького з полковниками. Гетьман не ховав своїх почувань до Поляків й особливо підпивши, вибухнув таким гнівом, що, як каже сучасник, зіпсував зівсім настроїй мирowego зїзду; колиж піднято чарку на здоровля короля, ударили гармати і трубаці заграли на "алєгрецу", кинувся "мов божевільний", вийшов з бенкету і поїхав до свого табору. Аж після року, у побіді під Батогом /2. червня 1652 р./ повелося Українцям змазати ганьбу білоцерківського мира, — договір перестав істнувати, Україна вернулася до давніх меж.

У війнах найближчих років район Білої Церкви зчаста служив місцем, де збиралися українські війська. В осені 1653 р. козацький табор стояв у Борках під Білою Церквою. В 1654 р. в липні ^и у жовтні відвідував Білу Церкву Богдан Хмельницький, підчас приготовлень до війни з Польщею;

в околиці міста стояли козацькі табори.

За гетьманства Івана Виговського прийшло до першої війни з Московщиною. Воснні події торкнулися також Білої Церкви. Літом 1658 р. Московські війська з Київа рушили на Білу Церкву і пробували добути її; тодішній полковник Яків Лютренко боронив свого города, але попав у московський полон і був перевезений до Київа, — дальшої долі його не знаємо. Новий білоцерківський полковник І в а н К р а в ч е н к о /1658 — 1659/ брав участь у поході українських військ на Київ під проводом Данила Виговського; але бій під Київом 2.-3. вересня 1658 р. покінчився невдачею, — Українці мусіли уступати. Новий гетьман Юрій Хмельницький вернувся знов до союзу з Московщиною; тоді до Білої Церкви прислано московську залогоу, на початку 1660 р. Але козацький полк існував ще далше. Білоцерківськими полковниками того часу були: якийсь Д а н и л о /1660 р/ і С а м і й л о Ф р и д р и х о в и ч /1664 р./.

За нещасливого гетьманства Тетері на правобічній Україні зросли польські впливи. Польські війська стали займати важніші ^і города. В 1664 р. Поляки опанували також Білу Церкву. Тодішній командант польських військ на Україні, Стефан Чарнецький, доложив усіх сил, щоб укріпити тут польську владу. У Білій Церкві переведено великі фортифікаційні роботи так, що ^{нісиль кілька літ} ~~по~~ ~~пару роках~~ білоцерківський замок став нездобутою твердинею. Польські війська утрималися тут, майже сорок літ.

Українці розуміли небезпеку польської залози в серці України і від початку старалися очистити Білу Церкву з Поляків. В самім місті 1665 р. прийшло до розрухів проти Поляків; польський командант загрозив, що спалить місто, звернув пушки на доми і пустив жовнірів грабити міщан. Під Білу Церкву підступали все повстанці, як овруцький полковник Я р о ш /1665/ і інші. Тодішній кандидат до

Децик, новий білоцерківський полковник

гетьманської булави, Степан Опара, також ходив на Білу Церкву, але зрадили його Татре і видали Полякам; Опара сидів якийсь час у білоцерківській тюрмі, - потім Поляки вивезли його далше і під Равою покарали смертю. В 1666 р. знов було у Білій Церкві "кровопролитте" між козаками і Поляками.

Новий гетьман Петро Дорошенко /1665 - 1676 р./ протягом всього свого гетьманства уважав одною з найважливіших справ, - добути Білу Церкву від Поляків. Дорошенко ^{спершу} ~~спершу~~ старався відзискати місто дорогою переговорів, далше взявся до зброї. Перший похід під Білу Церкву він уладив у травні 1667 р. Козацькі війська під проводом генерального осаула Деяна Палія пару тижнів стояли під твердиною; але похід проти Поляків в Галичину перервав облогу. В переговорах з Поляками під Підгайцями в жовтні 1667 р. Дорошенко домагався звороту Білої Церкви, але добув тільки обітницю, що залога буде зменшена. В пізніших переговорах і з Польщею і з Турками безперестанно підносив справу Білої Церкви. В липні 1670 р. Дорошенкова піхота, т.зв. серденята в силі 2000 облягли Білу Церкву, щоби не дати польській залозі зібрати хліба з поля. Вони пробували також добути фортифікації при помочі апрошів, які вів уміло капітан Бедерман. Але інші польські війська прийшли на підмогу і серденята уступили. В 1671 р. від липня до вересня сам гетьман вів облогу Білої Церкви, але знов безуспішно.

В 1672 р. Турки виправилися великим походом проти Поляків. На Україні пішли чутки, що польські залоги вийдуть з українських замків. До Білої Церкви приїхав гетьман з польської руки, Михайло Ханенко, і відновлено навіть білоцерківський полк / як полковник Ханенка згадується 1673 р. І г н а т М а к у х а ./ . З свого боку Дорошенко старався добути Білу Церкву для себе; при ньому був

другий білоцерківський полковник Степан Бутенко р / 1671 - 1674 /. Але польська залога перетривала турецьку війну. В мирі під Бучачем 16. жовтня 1672 р. Польща зобов'язалася вивести свої залоги з Білої Церкви, але білоцерківський командант не хотів послухати приказів польської влади. Дорошенко знов висилася в ~~місто~~^{середні} 1673 р. свої ~~війська~~^{війська} під твердиню, але знов без успіху. Невдовзі прийшов кінець Дорошенкового гетьманства. "Останній козак" мусів зректися гетьманства. Правобережні полки, зневірені в його щасливу долю, перейшли під владу лівобережного гетьмана Самійловича. На Лівобережж~~і~~^і бажав перейти також білоцерківський полковник Степан Бутенко; але польський командант арештував його і без доказів вини засудив на смерть.

У пізнішому часі перебував у Білій Церкві 1679 р. кандидат на гетманство Григорій Гула~~ни~~^{ни}цький, колишній оборонець Конотопа від Москалів за Виговського /1659 р./ і гетьман Остап Гоголь, один із старих полковників Богдана Хмельницького 1676 р., - оба як прихильники Польщі; але не чувави, щоби при них обновлено білоцерківський полк. Юрій Хмельницький, як новий гетьман /від 1677 р./, домагався Білої Церкви для себе, але не мав сил її добути. Оттак Біла Церква аж до 1702 р. залишилася в руках Поляків.

Нове відродження козаччини на Правобережжі ~~почи~~^{почи}шло в 1680-~~ти~~^{ти}х роках. Зразу творилися окремі полки під ~~поль~~^{поль}ською владою для оборони від Татар і Польща погоджувалася на обновлення козацького війська, бо сама не була в силі забезпечити охорони границі від татарських нападів. Але невдовзі самостійні полки об'єднались в одну організацію з виразним змаганням - вигнати Поляків з України. Навазним гетьманом був Самусь або Самійло Іванович (1693 - 1704 р), найбільше діяльним організатором ^{Сем}ен

Г у р к о, званий П а л і є м, білоцерківський полковник
1688 - 1704.

Палій був родом з Батурина, вчився мабуть у київській академії, бував на Запорожжі, ^{тільки} ~~на~~ 1648 р. перейшов ^ш на Правобічну Україну і почав тут організувати козацьке військо. Тереном його діяльності була територія білоцерківського полку, столицею ^{спершу} ~~єр~~ Хвастів. До свого полку він приймав усіх: Запорожців, мішан, всякий бездомний народ, - з усіх усюдів, з правобічної і лівобічної Придніпрянщини, з Волині, Поділля, Галичини, навіть з Молдави і Польщі. Це була така збиранина народу, що сучасники дивувалися, як можна вдержати це військо в руках. Один московський мандрівець, так описує Палієву столицю у Хвастові: "На земляному валови ворота близько одні других, а біля кожних воріт викопано ями, та намощено соломи. Там лежать Паліївці чоловіка 20-30; голі як бубни, просто без сорочок, дуже страшні; а у ворота неможна ні з чим переїхати з села, усе рвуть як собаки: дрова, солому, сіно, одно слово, з чим не їдь ... Колиж ми приїхали /у Паволоч/ та стали на майдані, то біля нас скупились, неначе коло ~~бед~~ ^{бед}, усе козаки-Паліївці; а все обдерті безштаньки, на іншому і клаптя сорочки не знати; дуже страшні: чорні, наче Араби, а лихі як собаки, так і рвуть з рук. Вони стоять, дивляться на нас та дивуються, а ми дивусмося ще й в трое, бо й з роду не бачили таких виродків...." А все таки Палій зумів орудувати тим бідним і диким військом і ~~доконав~~ ^в з ним великого військового діла, - добув Білу Церкву від Поляків.

В 1702 р. почалася боротьба з Поляками. Самійло Іванович видав поклик до народу і заявив, що переходить під булаву гетьмана Івана Мазепи; селянам проголосив волю та визволення від панщини, та закликав їх до зброї. Місце збірки для всього війська назначено під Білою Церквою. Поклик прийнято з захопленням. "Великі юрби селян кидали міста, сел

ла, свої хати, збиралися з дітьми, з жінками, добром і худобою, деколи підпалювали свої оселі, і валками, яким не було й ліку, поспішали у козацький табор." Самійло Іванович спалив палісад і почав облягати білоцерківську фортецю. Але Поляки відбили українські наступи. Треба було розпочати довшу облогу. Наказний гетьман боявся, що селянське військо знеохотиться довгим вичікуванням на одному місці і рушив з військом даліше на захід проти Поляків; під Білою Церквою залишився Палій зі своїм полком. Він зразу пробував взяти фортецю новим приступом, але знова його відбито. Тоді Палій рішився іти на підступ. Він удав, що ніби втратив надію на здобуття Білої Церкви, забрав військо і пішов назад у Хвастів. Але у напів зруйнованому пригороді залишив сильну засідку. Підступ удався. Як тільки Палій відступив, польський командант Галецький вийшов з замку з невеликою дружиною оглядати місто; але тут козаки, що сиділи в засідці, вискочили і замкнули йому дорогу до фортеці. Галецький став утікати в поле, але остаточно мусів податися до Палія й уложив з ним умову: Поляки здали Білу Церкву Українцям. Це було в половині листопада 1702 р. Палій вїхав у Білу Церкву пишно, каретою в шість коней і заложив тут свою резиденцію. Білоцерківську твердиню Палій ~~узвездив~~ укріпив дуже сильно; біля фортифікації працювало 500 люда; поглиблено рови біля замку і пригородка та напущено у них води. Військо зорганізовано на новий лад; московський подорожний, що по двох роках вдруге переїздив цєю стороною, не міг налюбуватися численністю війська, його багатством, убранням і зброєю. Палій дбав також про це, щоби прикрасити свою столицю та збудував церкву Переображення.

Але недовгий час довелося Палієві держати Білу Церкву. Польща всіми способами намагалася добути назад у свої руки цінну твердиню, щоби знищити остаточно козащину; у своїх

домаганнях Поляки знайшли підпертя у царя Петра, що був тоді у союзі з польським королем Августом. Палій знав про ці заходи і шукав підмоги у Мазепи. Гетьман бажав взяти ~~цілу~~ Білу Церкву під свою протекцію і старався оборонити правобережних козаків від нового польського ярма. "Не могу я", писав він Москалям, "брати на свою душу гріха того, щоби спершу ласкавими запевненнями прихилити Палія, Самуся ^й/Іскру до послушеньства й покірливості а потім взяти ^й у неволю Полякам їх віддати. Не можуж я запевнити їх, що вони під Поляками зістануться живі і здорові і все добро їх ціле при них. Поляки не тільки з козаками, але й ^й із цілим народом українським, їм підданим, поводяться як кати. Це доказали їхні недавні вчинки на Наддніпрянщині і Побожі; там, як вони мстилися за народне повстання, то багато сказали на смерть, — одних вішали, других на цвяхи кидали або садовили на коли." Але цар Петро рішуче вимагав, щоби Палія усунути і Білу Церкву віддати Полякам. Мазепа з тяжким серцем мусів послухати царського приказу і в липні 1704 р. арештував Палія та відіслав його до Москви. Так по 16 роках Палій залишив полковництво, на якому проявив так багато діяльності.

Але Біла Церква не перейшла в польські руки. Велася тоді північна війна, що привела Польщу до крайного безладдя. Використав це Мазепа і взяв Білу Церкву під свій "регімент". Він назначив полковником свого родича М и х а й л а О м е л ь ч е н к а /1704-1709/. Під захистом гетьманської влади козаччина на ^Тправобережжі знов розцвила буйно: числено тоді аж сім правобічних полків. У Білій Церкві гетьман Мазепа почав будувати церкву, але не успів докінчити ^хбудови — і так вона скоро пішла в руїну.

По ⁰плтавській битві на приказ з Москви Омельченка ⁰арештовано. На його місце прийшов знов С е м е н П а -

лій /1709 - 1710/, що вернувся з заслання, але старий полковник не пожив уже довго; умер з початком 1710 р. Його наступником і останнім білоцерківським полковником був його зять, Антін Танський /1710 - 1712/.

З початком 1711 р. Біла Церква пережила ще одно потрясіння. Гарячий самостійник Пилип Орлик, вибраний гетьманом по смерті Мазепи на еміграції в Бендерах, з невеликим військом ввійшов у правобережні полки і почав підбивати їх проти Московщини. Дня 4. квітня він підступив під Білу Церкву і намагався її добути. Але сили його були слабкі, він не вдіяв нічого і назад мусів вертатися на турецьку територію. Це була остання спроба Мазепинців збройною рукою усунути Москалів з України.

Цар Петро на ці спроби відповів війною проти Туреччини, що захищала Орлика. Але похід покінчився катастрофою над Прутом. Московщина мусіла зректися влади на Правобережжі. Але правобережна Україна не перейшла ані під владу Орлика ані до Туреччини, її присуджено Польщі, ~~але~~ ^{хоч} пару літ ще минуло, ~~заки~~ українські війська очистили країну. Козацькі полки переведено до Київа або на лівий берег Дніпра. Щойно при кінці 1714 р. Білу Церкву віддано Полякам. З того часу Біла Церква не мала вже важнішої ролі ні у воєнній ні в політичній історії України. Були ще у Білій Церкві козаки, - але вже не вольні, городові, а панські "надворні", - магнатеька міліція, названа козаками немов на гірку знаругу давній козаччині. Але і в тих панських козаках деколи піднімався дух бунту: так 1749 р. частина білоцерківських надворних козаків під проводом Івана Бороди перейшла до гайдамаків. В 1768 р. в околицях Білої Церкви оперували ваташки ^{зі} Максим Залізняк, та Яків Швачка, але не мали сили уладити наступ на білоцерківську фортецю. Зате по невдалому гайдамацькому повстанні у Білій Церкві, як

і в інших твердинях, щедро ллялася кров засуджених на смерть гайдамаків....

Останній опіс білоцерківської твердині маємо з 1765 р. Фортецю оточував вал з чотирма "ронделями", в якому були білі палі, місцями в чотири ряди. З одного боку боронила твердині ріка, з трьох інших глибока фоса. Візд до замку вів через три брами; перша з "шлягмантом", друга зі зводним мостом, третя захована у високому валі, немов у підземеллі; при боці останньої брами над рікою Росею був окремий, великий рондель. У валі були підземні переходи, якими залога могла добути ся з форту на світ. По середині укріплень були будинки, а саме дім команданта й офіцерів, дім для сторожі рядовиків, "кордегарда", цекгавз, та каплиця. Пушок на валах і ронделях було 25 залізних і 2 залізні мездірі. Керниця була за валом у фосі. Біля фортеці був теж новий старостинський замок, оточений валом, з бранною, зі стрільницями. Ціле місто довкола мало також невеликий вал з палісадом. З цих укріплень до наших часів дійшли тільки останки валів, між якими стоїть католицький костел; дещо виразніше знати їх від сторони ріки Рось.

Так покінчилася буйна і славна історія Білої Церкви. Не покінчилася, — нову сторінку записали в неї Січові Стрільці.

МИХАИЛО ВОЗНЯК.

УКРАЇНСЬКА ВИЗВОЛЬНА ЛЕГЕНДА.

Як життя без ідеї у кожної окремої людини гірше смер-
ти, так поневолена нація без визвольної ідеї негідна навіть
назви "нація", бо є тільки більше, чи менше податним мате-
ріалом для денационалізаційних експериментів пануючої нації.
Нераз трапляється, що нація ^{тоді} ~~виступає~~ із себе стружка ^ккрови
в своїх змаганнях здобути для себе повну національно-полі-
тичну волю, можливу ^{як} ~~в~~ своїй власній незалежній
державі, ^а ~~в~~се таки попаде на короткий чи довший час у неволю.
^и ~~и~~ншої. Однак справа такої поневоленої нації певно не про-
паде, коли вона вкупі з кровю не ^{внесла} ~~внесла~~ з себе визволь-
ної ідеї, навпаки - коли її борці-герої, що поклали свої
голови ^{за} ~~за~~ визволення рідного краю, ^{лишили} ~~лишили~~ свій заповіт таким
своїм нащадкам по ідеї, котрі готові вмерти всі, як один,
за ту саму ідею, яка жила в замучених борцях-героях, що
відважно пішли на муки та смерть за поневолену батьківщину.

Як ідея є творчою силою історії всього людства,
так вона, а не егоїзм, кермує життям кожної нації з окре-
ма. Бо її джерелом творчої сили ідеї є моральний наказ, по-
ширення етичного горизонту, охоплення серцем і думкою
ширших, більше ^{синтетичних} ~~синтетичних~~ спільностей. Щоб закорінитися
й поширитися, потребує ідея своїх представників і симво-
лів. З окрема геніяльна людина стає для ідеї огнищем,
в яким збирається разом її проміння, розсипане частками
між членами громадянства, що з його вийшла дана геніяль-
на людина.

Сказане загально про ідею тим краще можна при-
ложити до визвольної ідеї. Для останньої мають особливе
значіння найясніші моменти історії нації, коли вона на
короткий ^м ~~м~~ чи довший час скинула з себе кайдани неволі й
зажила вповні своїм національно-політичним життям. Кожний
такий момент рідної історії, ^{на} ~~на~~наконець найщасливіша хвили-
на життя скованої долею людини, ясною зіркою присвічує

мандрівникам до мети - *носії* визвольної ідеї.

На таких ясних моментах рідної історії залюбки затримують-
ся батьки, оповідаючи дітям про найважливіші події з істо-
рії рідного краю, їх використовує учитель у школі в най-
ширшій обсязі не тільки при науці рідної історії *и* літе-
ратури, але й порівнюючи їх з поодинокими подіями *и* лите-
ратури. Такі моменти стають улюбленим предметом для
популяризаторів, а вчений попадає в поетичне захоплення,
змальовуючи їх в окремих монографіях чи загальних курсах
рідної історії; нарешті такі найясніші моменти рідної
історії стають багатим джерелом уяви повістяря, поета,
драматурга, маляра, різбаря, музика, тощо, вводячи їх
рідночасно в обсяг визвольної легенди. *и* коли нація таким
робом перейметься своєю визвольною ідеєю, то швидче чи
пізніше визвольна ідея набере такої сили з крові посвяче-
них їй мучеників, що повна національно-політична воля,
можлива тільки в своїй власній державі, стане моральним
наказом, який вона виповнить у повній обсязі.

Ґрунтом для визвольної ідеї є національно-істо-
рична традиція. Без освідомлення у своїй власній націо-
нально-політичній традиції виставлена нація на дуже змін-
ну долю. *и* неначе дерево, яке вирисло на ґрунті, де не мог-
ло запустити свого коріння в глиб землі, вивертається при
сильнім напорі нагальної бурі, так і зусилля керманців
народу не увінчаються успіхом, коли ті керманці не мають
за собою маси, свідомої своєї історично-національної тра-
диції й мети, до якої ведуть її національні керманці.
Навпаки, як дерево, що запустило своє коріння глибоко
в землю, є в силі встоятися перед найдужчим подувом нагаль-
ного вітру, так і керманці долі нації можуть бути певні
успіхів своїх зусиль, коли мають за собою широкі маси,
свідомі своєї історично-національної традиції *и* цілі,
до якої її ведуть.

З огляду на виїмкове значіння національно-

історичної традиції для будучої долі нації повинна вона
й ^{національного виховання} зайняти виїмкове місце в програмі, яке має вполювати
в молодь національні чесноти, передусім любов рідного
краю. Вже дитячі забави треба підбирати так, щоб визволь-
на ідея перейшла в кров і душу малої дитини. А вже вповні
систематично повинно відбуватися вполювання любови рідного
краю в школі. Там з любови рідного краю повинен *вийти*
культ рідної природи, культ рідної мови, народніх звичаїв
і обичаїв і культ минулого батьківщини. Еманациєю всіх
тих культур має бути справжня любов рідного краю. Позна-
юмлюючися не тільки з ^{своєю} родинним і звіринним світом бать-
ківщини, але й пізнаючи ^{природжені} ~~природжені~~ ^{природжені} прикмети рідного краю
й чужого, набереться шкільна молодь любови рідної приро-
ди. Навчаючи шкільну молодь поправного виговору в слові
й пис^умі в рідній мові й даючи молоді докладне знання
граматики й літератури, учитель і порівняє рідну мову й
літературу з мовою й літературою ^{інших} народів і передусім
розвине в молоді щире зацікавлення й ^{любов} залюбування
до рідної мови й літератури як найвищого національно-
го добра. Старання доцільність повинна характеризувати
навчання рідної історії, яке має на цілі викликати
в серцях молоді ~~рідних краях~~ любов рідного краю в його
минулому й історичних пам'ятках, щоб дати сильну підставу
люб^іві ^у природи рідного краю, мови й літератури ^и цим ро-
бом загартувати молодь перед денационалізаційними вплива-
ми. ^{Тоді} ~~то~~ ^{ширячи} культ минулого, треба дивит^ися на минуле
ясними й відкритими очима та спинятися в першій мірі на
гарних і конструктивних моментах, щоб молодь навчилася
ставити національний інтерес понад інтереси сім'ї ^і стану,
з якого вийшла, а вже в усякому разі понад інтереси хви-
левої політичної залежності батьківщини. Тільки при доці-
~~лним~~ ^{лним}, конструктивним навчанні рідної історії, думка
молоді про неї не захитає її вірою в сили й житєву здат-
ність свого народу.

Та не вистарчить вивчити молодь історії рідного краю виключно на підставі книжки. Живе слово викладу та книжки треба ілюструвати історичними пам'ятками, що творять історичне середовище для історії рідного краю. Прогульки до місць, де відбулися поодинокі історичні події, щоб їх тим легше зрозуміти, оглядання всяких історичних ~~дек~~ будівель і пам'яток та звиджування музеїв - усе те ~~послужить~~ ^{нагадує} молоді зрозуміти історичних діячів і їх ідеї, а тим самим причиняється до того, що любов ~~до~~ рідного краю у молоді набирає сили, бодай будиться в неї ^{ан} ~~дрімуче~~ ^{в глибокій} ~~п~~чущання. Все ^ттаки даючи розумові й естетичні вартости, історичні пам'ятки булиб мертвими, колиб їх не оживляла, неначе душа тіло, традиція, що вносить поетичний чинник у мертві предмети.

Вже Аристотель, порівнюючи історію з поезією, признав останній першенство ~~и~~ назвав її більше філософічною та глибшою. Коли бо історія оповідає те тільки, що сталося, без огляду на те, чи той факт вплив із духа народу, чи ні, традиція малює справи такими, якими вони повинні бути. Історичну подію, занесену на листки історії, могли викликати й зовнішні обставини, а тим самим така подія ще не була народньою. В таким разі творить собі не раз народ традицію, яка переходить від покоління на покоління яко свідощтво, що не історичний факт, а те легендарне оповідання є правдою в народніх почуваннях. Таким робом надає традиція історичним пам'яткам тепла й життя; народні почування вилилися в них у кождім разі свобідніше та правдивіше ніж у писаній історії рідного краю.

Як у писменстві кожда доба має свій смак і твори, які відповідають цьому смакові, так і традиції не всі живуть одночасно, але змінюються, як у калейдоскопі, подаючи щораз ~~анші~~ картини. Є свої й чужі традиції, поганські та християнські, мітичні ~~и~~ історичні, народні, шляхетські та книжні, себто останні такі, які з писменства

перейшли в уста народу. Частіше можна почути про родові, станові ^і загально-національні традиції. Родові традиції переходять тільки серед аристократії. Але що українська аристократія перейшла в польський і московський табір, тому ^і про українські родові традиції можна говорити тільки ^{при} тих родах, котрі якимсь чудом задержалися при українській національності, або в останніх часах вертають із польського ^і московського табору на лоно прадідньої нації. На жаль і міщанський стан, що відіграв таку славу в культурно-національній ру^{сі} України в другій половині XVI. ^і у першій половині XVII. вв., спольщився, або змосковився, ^і через те незвичайно слабів в нього українські національні традиції.

Найкраще стоїть справа з козаччиною, з багатими традиціями, яким судилося відіграти велику роль у відродженні української нації в XIX. в. Зокрема голосними стали козацькі традиції в часі всесвітньої війни та по погромі царату ^і розвалі габсбурзької монархії: серед Українського Січового Війська, Січових Стрільців, Українського Вільного Козацтва, ^{а головно Запорізьців і кочових} ^{Собольових орденів} ~~і всіх полків~~, що брали участь по українській боці в російсько-українській і польсько-українській війні.

^і саме останні визвольні рухи української нації вводять нас в обставини, серед яких народжується традиція. Бачимо, що для свого народження вимагає традиція підйому нації та зєдинення народнього духа. Це ^і пояснює нам не одно в традиціях минулого, ^{впр.} чому часто находить історик в переказі міру могутности почувань, які викликала серед народу ця чи ^а інша історична подія. В підйомі нації ^і зєдиненні народнього духа находиться ^і пояснення, чому ^{мудра} традиція стає для нації, зокрема поневоленої, одною з напрямкових зір у мандрівці нації по океані людства, ^і чому традиція має нераз характер пророцтва. Хто хоче щось збудувати, створити, ^а чи відродити, мусить

взятися до справи з вірою ^і любовю.

Злука віри й любови в традиції надає їй такого значіння, яке має вона нпр. у Жидів. Не зважаючи на те, що від тисячів літ вони розкинені по світі й не мали своєї держави, вспіли вони задержати окремі національні риси тільки завдяки тому, що дуже старанно передавали свої національні традиції з покоління на покоління, ^{у віражі котрих єдиний настрій уміє} (пізніше) нести культ національних традицій до ступня релігійного культу, тоді він одержить ту моральну силу, котра дасть йому потрібний гарт серед найбільшого поневолення, серед найбільшого денационалізаційного напору.

А вже виїмкову силу має в традиції поетично-легендарний елемент. Завдяки йому жива народня правда прибірається в урочисту, святкову форму, яка одинока зрозуміла для всієї нації. Тому й неабияку роль може відограти українська визвольна легенда.

Головні її складники; українська визвольна ідея, яка охоплює навіть найменші закутини української землі й має на меті повну національно-політичну незалежність України, й визвольні українські традиції з усіх часів історичного життя української нації. Ціль української визвольної легенди довести до того, щоб Українець перестав бути гостем і всесвітнім кочовником у своїй батьківщині, щоб ^{не} гинув на життєвім шляху, як терен у Франковім Мойсеї, щоб перестали сусіди дивитися на нього з ^{призирством} ~~призирством~~, за те, щоб він повний віри та з непохитним завзяттям працював для нації й готов був кожної хвилини голову покласти за незалежну державність соборної української нації. Українська визвольна легенда має хоч на яким скупім і худім нашім ґрунті виховати нового Українця, ціпкого та твердого, здатного для великої зміни й цілі, котрому пристрасна любов до рідного краю засліпить зір, а бажання добути волю для нього, ^{досягне її} гнатиме його до мети, поки не стане у неї.

Матеріал для себе найде українська визвольна легенда й у давньому минулому й у недавніх кривавих змаганнях української нації. Силенну силу матеріялу з давнього минулого переховали літописи, ^і ті давні й козацькі, а крім того історичні пісні й козацький епос, прозваний у ХІХ.в. думами, нарешті маса історичних переказів, звязаних із поодинокими історичними діячами, місцевостями ^{та} предметами. Само собою зрозуміле, що сучасники зацікавлять-

ся залюбки українською визвольною легендою, в першій мірі з темами з останніх визвольних змагань української нації від часу вибуху революції в бувшій царській Росії. Одначе, як при темах із давнього минулого, так зокрема тут автори визвольної легенди повинні мати завжди на ~~б~~^вці як усе те, що сказано вище про шкільну науку рідної історії та про обставини народження традиції, так ще більше поетичну правду, користаючи швидче з цілком видуманого сюжету, ніж ~~ніж~~^{не} малі ~~робити~~^е героями людей, з яких наукові досліді швидче, чи пізніше знімуть маску героїзму й може кинуть їх між руїників, над котрими затяжіє незмінний проклятин будучих поколінь.

Українська визвольна легенда це не історична, а поетична правда, вбрана у форму різних родів літературних творів до драми включно ~~й~~^и вірна всім ~~принципам~~^и української визвольної ідеї. Тому твори української визвольної ~~ли~~^а легенди повинні вздоровлювати, підкріплювати ~~й~~^{налати} ~~сюжет~~ живущим огнем, ~~я~~^а кожда частинка української визвольної легенди повинна бути палкою, натхненою піснею, ~~що~~^у що міліони порива з собою, окрилює, веде на путь спасенну.

← Українська визвольна легенда повинна, бодай між рядками, ~~не~~^в відучити Українця бунтуватися проти свого власного добра, а навпаки ~~нагнути~~^{вони} його в рішачий момент стати однодушно за своє найвище добро. А зробить вона це тим краще, чим швидче домашнє та шкільне виховання й преса ~~вз~~^взяться до праці над вихованням нового Українця, здатного будувати власну вигідну хату.

Роздуме слово
10

Від Редакції

.....

Як для скульптора з правдивим шастям і розкішю творити пам'ятник національним героям великої визвольної війни, так і для нашої редакції з правдивим шастям і розкішю видавати цей Стрілецький Альманах, цей скромний пам'ятник одній з найкращих частин Українського Війська, - Січовим Стрільцям.

І так як скульптор приступає до праці з тремтінням і ваганням в душі чи пам'ятник буде достойний величі і слави національних героїв, так і наша Редакція, приступаючи до видання Стрілецького Альманаха свідомо того, що не легко в цій книзі передати майбутнім поколінням красу і велич такого історичного явища, як Січове Стрілецьтво і його чини.

Але ми всеж рішазмося пустити в світ цей Альманах, у святій вірі, що якраз під цю кору, в добу нашої національної катастрофи, в наше время ~~своге~~^ш, воскресення і закріплення традицій і пам'яті Січового Стрілецьтва зможе внести живу, здорову течію в наше суспільне життя.

Якраз тепер, коли під хвилевим ударом долі - українська Нація розбита і розділена державними чужинецькими кордонами і внутрішніми межиусобицями починає коритись хвилевій дійсности, пристосовуватись до обставин та миритись з доконаними фактами і ворожими реальними силами, якраз тепер, коли українська Нація починає, після революційного здвигу, незамітно вдоволяти дрібними "реальними" здобутками і потапати в багні компромісности, забувати про найвищий ідеал Нації, про державність, - пера пригадати пам'ять і традиції Січових Стрільців.

Січових Стрільців називали в час революції "Лицарями Абсурду", тому, що вони вміли ставити ідеали ^{та} мрії вище об'єктивних доконаних фактів, що вміли перетворювати дійсність на образ і подобіє своїх хотінь, а не достосовувати хотіння до обставин і волі ворожих сил.

Якраз тепер, коли душу української Нації починає точити черв грубого матеріалізму і "реалізму", слід пригадати це Стрілецьке Військо ідеалістів і романтиків, котрим якраз ідеалізм, любов ризика і романтизм давали силу та відвагу йти сотнями в бій проти тисячів і вертати з бою побідником.

Сьогодні, коли деморалізаційні кличі хочуть впоїти в душу україн-

ського народу ненависть і погорду до "мілітаризму" взагалі і вбити всяку любов до карності, послужу, авторитету і влади, - пора пригадати Нації тих Січових Стрільців, які були одною з найбільш карних, дисциплінованих частин українського Війська і все відзначалися самопошвантою, любов'ю авторитету, пошвантою до влади та саможертвою.

Послуж і довіря до свого проводу, ідейність і волеве, творче та активне відношення до життя, дбайливість за своє добре ім'я і безпльямність прапора, відповідальність перед судом історії - зберегли Січове Стрільцтво не лиш від деморалізації, розкладу і впливів революційної анархії, але дали Січовим Стрільцям силу остати до остаточности під прапором не лише самостійности, але і соборности, не покоритись ані Східним ані Західним ворогам української Держави.

І тому Січові Стрільці належать до тих найкращих частин української національної армії, яких традиція повинна лягти в основу наших майбутніх військових і державницьких традицій.

" Ми чесно йшли, у нас не має зерна неправди за собою " - можуть сказати про себе Січові Стрільці словами Шевченка і та чесність, ясність і безпльямність стрілецького прапора *заслужують на те, щоби цей прапор не пропав для історії української революції.*

не Січовим Стрільцям. *збільшити вагітність традиції С. С. для будучини українського народу, є факт, що Корпус С. С.*
 Другим мотивом до ~~збільшити~~ нас до цього, є факт, що Корпус С. С. був ~~чи~~ не однією частиною українського Війська, яка від перших днів революції зрозуміла, що тільки панукраїнський, соборницький рух забезпечить нам волю та державність і від перших днів до останніх об'єднувала в своїх рядах борців там в Галичині як і в Великій Україні, наперекір всім хвилевим роздорам і крамохам між У.Н.Р. і Західною Українською Республікою. Січові Стрільці волили зникнути собі і припинити боротьбу ніж зрезигнувати з ідеалу соборности і тому, тим більше, їхня традиція та пам'ять належить будущині. Обов'язок передати стрілецькі традиції майбутнім поколінням стає перед нами сьогодні тим виразніше, по хвилеві побідчине - вороги української національної держави, намагаються всіми силами стерти з лиця землі найменшій (слогод і пам'ять про Січових Стрільців, опхувати ^{та} забезпечити стрілецьку криваву минувшину та взяти в свої найми всіх, хто досі зівстав вірним ідеалам Січових Стрільців.

Закріпити традицію Січових Стрільців це завдання нашого Альманаха. Ми свідомі того, що це велике завдання не вдасться нам виконати в цілості. На перешкоді стоїть брак матеріальних засобів, тому, по всі скар-

он і багатства України оланували ті ворожі сили з якими Січові Стрільці якраз боролися і брак стрілецького архіву який залишився словський на Великій Україні.

Але ми всеж випускаємо в світ наш Альманах в надії, що читачі зрозуміють і оправдають причини ^{його} (чиб і браків ~~Альманаха~~ і внаслідок, що в майбутній українській Державі наш парад здобудеться на другий, кращий намятник тій частині українського Війська про яку говорив тодішній голова Директорії В. Винниченко: "Таке військо, як Січові Стрільці трапляється раз на тисячу літ."

Ті численні героїчні постаті, що їх видало Січове Стрільцтво зі своїх рядів, які стали вже героями національної легенди і літературних творів та пісень і ті могили безіменних героїв - стрільців, могили, що сунуть по всіх землях нашої Батьківщини - наказують нам мовою без слів, що стрілецьку славу нора підняти і рознести по всій Україні, та, що нашим святим національним обов'язком записати в нашому Альманахові те все перою, що Січові Стрільці писали недавно кров'ю і мечем.

Редакція

/ Писав Др. Олександр Бабій /

Користується
буде надіслати
авторів:
Jvan Bockovsky
Praha-Bismunsky
Chudsko 21

Легіони у національно-визвольних рухах.

Мотто
Масарика

" Наше військо (себе легіони **Т. Г. Масарика**)
воює на трьох фронтах, виборо-
ло нам нашу волю. Історія
нашої закордонної війни і
зокрема нашого війська, його
бой та героїзму, історія си-
бірської анбазы — все це
буде цінним виховавчим епосом
для наших майбутніх поко-
лінь"

Т. Г. Масарик.

Мотто

" Мені було ясно, що не вистарчить лише пропа-
ганда і революція в армії та у краю, але, що ми
мусимо мати військо. Перші легії повстали у Фран-
ції та в Росії; незабаром з'явилися добровіль-
ці зі всіх країн; з Англії, Америки, Канади, Афри-
ки, Австралії. **С**початку це були малі частини, але
вони побільшувалися приливом полонених. Зокрема це
відноситься до Росії, де наших полонених було дуже
багато..."

Т. Г. Масарик **Т. Г.**

Тимоти

Осі ці цитати взяті з першої президентської про-
мови Масарика, виголошеної ~~в~~ після повернення з емі-
грації до Праги в урочистім засіданні чехословацько-
го парламенту 22. грудня 1910. р. друком вона вий-
шла у збірці: " Dokumenty našeho osvobozeni "
(Прага 1919), де загалом зібрано багато цікавих при-

Роль і значіння національно-революційного війська, чи військових спеціальних формацій (отже конкретно легіонів), чи у визвольних рухах, як *тема* в цікаво для дослідника національних новочасних проблем не лише з історичного боку, але і передовсім з погляду актуальної політичної боротьби повсталих народів за самостійність та проти окупаційного режиму чужого наїзду.

Тому р зрозуміла, *тему*, не докладне й вичерпне з'ясування цієї теми - вимагало б великої і спеціальної монографії історичної, повідповідні й чинні причини до неї (на протязі XIX ст.) можна було знайти в історії визвольної боротьби майже кожного народу - крім того, який революційним шляхом здобував собі вільного шляху, на жаль, сучасне людство поки-що не знає), — і було б отже недоцільним спекулювати на це в коротенькій інформаційній нарисі, як це *дані*, завданням якого може лише бути звернення уваги ширшого загалу на ідеову цікавість і фактичний обсяг цієї теми, зиллюструвати її в головних рисах і взагалі з'ясувати її, мовляв, і *n* *m* *a* *r* *g* *i* *n* *e*.

Таким чином отже даліші рядки цієї статті матимуть тільки загально-інформаційний характер і не претендують тому зовсім на більш-менш повне порушення, чи з'ясування теми, поставленої в заголовку цих уваг і думок.

Як уже було зазначено вище, справа, про яку тут мова, може трактуватись з двох боків: I/ з історичного і тут фактично з історичним матеріалом в руках на прикладах визвольної боротьби Польщі чинків і матеріялів до історії чехословацьких легіонів.

ляків, Італійців, Мадярів, Ірландців, Балканських народів, легко можна доказати, що легіони, чи національно - військові організації, взагалі грали чималу, а иноді навіть рішучу роль у визвольній боротьбі поневолених народів, розбивавчих пута свого утиску та кріпацтва. Ця їх боротьба не була лише пасивною, себто саботажною супроти поневолючої держави, але на початку минулого століття здебільшого і нормально виявлялася активно у партизанських, або і регулярних військових виступах (напр. у Поляків та Італійців) - та уявлялася таким чином себе позитивний мілітарний чинник.

2/ Але поневолені сучасні *Народи* справа ця, очевидно, цікавитиме у першу чергу, так сказати, в актуальному бою, себто у тім сенсі, чи в сучаснім політичнім і державнім житті національно-революційна військова акція може мати якісь - будь шанси powodzenia, чи технічно-мілітарно беручи, ~~чи~~ це не буде якась романтична донкіхотіяда, наперёд засуджена на явне не powodzenia, ~~а~~ отже в наслідках своїх самогубна діяльність, якаб відважилася таким чином здобувати собі незалежність...

Перед світовою війною і на основі фактичного матеріалу з другої половини минулого століття теоретично ~~а~~ академічно відповідь на ці вище поставлені питання була здебільшого негативна. Здоровий розум, математично аналізуючий політичний розвиток Європи в останній передвоєнній фазі з абсолютною самопевністю казав: часи національно-військових революцій з причини шаленого поступу мілітарної техніки і доцільної механічної зорганізованого

сти сучасної держави минули
раз навсе і безповоротно.

На думку відомого французького історика, К. Сеіньобо, процес революційного позстанан-
ня нових держав в Європі остаточно приймався у
1870. р. " Це повне припинення, - каже він, - не є
припадковор річю. Била уряду здужала через удоско-
налення військоових армій, через телефон і телеграф,
через досвід здобути полідизь і через репресії
супрети повстань. З національними револю-
ціями справа зається так само, як в політичними.
Сьогодні не можна вже робити революцій, як у 1848.
р., уряди є знадто добре узоросні і знадто до-
свідчені.

Надія на здобуття вресі самостійности при по-
моци війська є отже від инні звикненя для надих на-
родів повозельних чужим наїздом так само, як надія
на зміну політичного режиму шляхом перевороту звик-
неня в для революціонерів ". 1/

Дале національним приїнкам і політичним ката-
строфістам дозволявалося вірвати у можливість рево-
люційное військоової перебудови Європи. Очевидно,
до такі фантасти " від революції та нації " з ката-
строфічно - орієнтованим мозком істнувала скрізь,
де лише був національний утиск. - Вони скептично
дивилися на офіційальний нацидизм, що стояв на су-
томілітарних і агресивних підпорках; інстантом
вірили в неминудість катастрофи, у вибух світового
катаклізму, революційної пожежи, розвалення "тври
народів " і у революційне воскресення народів -
кріпаків:-----

1/ Ch. Seignobos : " Les Aspirations auto-
nomes en Europe. Paris, 1913 Str. X - XI.

1914. рік потвердив усі їх, навіть найбільш фантастичні *й* катастрофічні концепції: старі державні конструкції, збудовані у дусі найостаннішого мілітарно-технічного поступу, захищалися у своїх основах. З цих вязниць держав - революційно-військовим шляхом почали вибиватися на волю народи - вязні.

Оказалися славні традиції національних леґіонів першої половини ХІХ. стол.

В боротьбі держав - Г о л д і я Т і в, озброєних як апокаліптичні бестії і мілітарно досягнених вершка технічного мистецтва зруйнування та знищення, * поневолені нації - Д а в и д а за-сягли активно до військових операцій на всіх воєнних фронтах, часто не лише з великим національно-моральним, але передовсім і з фактичним чималим мілітарним *ви*слідом (Чехословаки, Югославяне, Польки, Українці, Латиші і т.д.)

Світова війна таким чином фактично виявила передчасність абсолютних діагнозів і прогнозів *а* *з* Сеньосо до до техніки і форми майбутньої нації - політичної реконструкції Європи, наказала лише їх релятивну вартість в даних політичних умовах. Вона показала далі, що велика механічно-технічна перевага иноді капітулює перед малочисленним ворогом з великою моральною силою, з непохитов віров у справедливості своєї справи, з певною непереможною волею *до* вільного *життя*, з масовою ненавистю до власного рабства.

Як невидні мікроби *й* бацили підточують великі організми та істоти, так і нації - карлики

систематично розідали, поєм не знали держав - ве-
летнів, до ^{митайськи} ~~єдитаєськи~~ протягом добрих століть па-
риватарно використовували їх для єбере роздвнтіу і
олагоденствування.

Історія чехословацької вивольної боротьби і ро-
ля чехословацьких легіонів підчас світової війни,
так само в ^{рославянських} польських, українських,
під цим оглядом виказує чимало незвичайно цікавого
та повчального матеріалу. Ми можемо використувати
його тут лише ^{загалу} ~~загалом~~ й побіжно для зілєстровання
деяких висловленях у цій статті думок та уваг.

Передовсім однак деякі історичні ілюстрації
з приводу нашої теми. Першою ^{з них, дуперекною, може} ~~сучасною національ-~~
^{дуги} ~~ною зариною~~ нашої, безспорно, було формування пі-
домих польських легіонів після
останнього розділу Польщі, ^{сего} ~~сего~~ наприкінці XVIII.
і головис з початком XIX. ст.

При утворенні польських легіонів плястично
виявилися дві наймаркантиїні риси польської націо-
нальної вдачі: ^I ~~I~~ фанатичний патріотизм і військова здатність.
Незалежна Польща перестала існувати: силоміць була
пошматкована глїтєями-сусідами. Відновлення її са-
мостійности, ^{ду} ~~ду~~ знововідоування польської незалежної
держави, ^у ~~у~~ стали альфою й омегою польського патріоти-
зму. Для Поляків було ясно, що здійснення цього на-
ціонального ідеалу може статися виключно ^у ~~у~~ вій-
ськовим шляхом. Звідом їх рішення утво-
рення власної національної армії за кордоном під про-
текторатом і з допомогою прихильної європейської
держави. Ясно, що вони зорєнтувалися на тодішню
Францію і там бажали зорганізувати своє військо.

З причин тактично-політичних довелося однак почасти
 творити перші легіони на італійській землі, а саме
 у Ломбардії, в контакт і під свого роду протекто-
 ратом Франції. Сталося це р. 1797, завдячу^{чи} захо-
 дам відомого польського генерала Д о м б р о в -
 с ь к о г о . Завданням польських легіонів м було
 визволення Польщі. Своє перебування в Італії вони
 уважали дочасним лише. Між тим історичні обставини
 склалися так, що польським легіонам довелося пою-
 вати скрізь на чужні^{а не в}, ~~крім~~ батьківщині. Крім Іта-
 лії, польські військові частини формувалися у Німеч-
 чині, Волощині, Галичині, а відтак у Франції. Воюва-
 ли вони головню в Італії, Австрії, Німеччині, Фран-
 ції і урешті після офіційної ліквідації у зв'язку
 з л ю н е в і л ь с ь к и м миром (1801) навіть
 на Сан-Домінго, де більшість польських частин заги-
 нула від нової епидемії, ^у число війська у польських ле-
 гіоні^{сах} від 5000 - доходило до 15000. Скрізь у боях
 (головню в Італії підчас боротьби за республікан-
 ський устрій) відзначалися польські легіонери незри-
 найною хоробрістю і військовою боєздатністю.

На жаль, великий їх героїзм не приніс позитивних
 наслідків для краю. Трагіка польських легіонів була
 в тім, що край їх не розумів: міродавні польські
 кола ставилися ворожо до них з причини їх зв'язку
 "безбожних і королєбавчих" революційною Францією".

Тимчасом ця Франція, з властью Наполеон, на
 якого найбільше орієнтувалася польська еміграція, м
 чудово використовував військову здатність Поляків для
 своїх політичних комбінацій та амбіцій. Він, що ки-
 нув був ім гасло: "п о н е в о л е н и й н а -
 р і д н е м о ж е в и з в о л и т ь с я",

и на кше, як шляхом війни", він ~~він~~ абсолютно не числився серйозно з польськими політичними домаганнями як такими і оскільки Поляки не були йому потрібні як особий військовий елемент. У льонвільській мировій трактаті він спокійно прийняв точки про розв'язання польських легіонів. Польський історик Г р а б і е ц ^{1/} завважав з цього приводу: " Польські легіони були знищені, не досягши своєї мети ".

Матеріально ^й фактично беручи річ, ^и це, очевидно, так. Але зовсім інакше уявляється вона, коли ми підійдемо до неї з морального ^й національно-виховного боку.

Героїзм польських легіонів легендарно ^ю спадщиною залишився у польській національній миттєвості XIX. ст. Він створював їх національно-революційний і незвольний патос. Йому Поляки завдячують свіжість і невірність своїх самостійницьких прамувань на протязі минулого століття.

Легіонери та їх традиції стали миттєтворчим ферментом у польській громадській і національній існуванні. Цитований вже вище польський історик слушно зауважує з цього приводу: " Легіонери приносили захоплення для свободи і охоту боротися за неї, демократичні засади, любов до людських верств, нехіть до забобонів і боротьбу з консерватизмом " (idem, ^{стор.} 256).

З легіонами генетично і країно-психічно зв'язані ^и польські протиросійські повстання (у 1831 і 1863. р.). Їх шляхами, очевидно, часом

^{1/} I. G r a b i e c: ~~Historia~~ Dzieje narodu polskiego. Краків, ^{о/} стр. 255.

модифікованими, йшли польські національно революційні організації новітньої доби. Зрештеші й військова акція Пілсудського та польські військові формування під час світової війни були власне останніми акордами тої польської визвольної симфонії, яку перші польські легіонери почали понад сто років тому назад зі своїм ^{пробудили} мотивом: " Jeszcze Polska nie zginęła " . 1/.

Инци річ, що ідеологія новочасних польських легіонів фактично далеко відбігла від первісної своєї праоснови, що у дійсности ці польські легіони, здобувачи самостійність, для своєї батьківщини, були рівночасно ~~и~~ не лише пасивним знаряддям польського державного імперіялізму, але й активно найбільше спричинилися до окупації ~~и~~ нововизволеної Польщею ~~и~~ національного непольського елемента (головно українського, відтак білоруського та литовського), компромітуючи таким робом історичне ~~и~~ Та справді революційне колишнє польське гасло: " Za naszą i waszą wolność ! "

Повстання перших польських легіонів і участь їх у різних військових операціях та на різних європейських і позаєвропейських воєнних теренах ~~и~~ мали ~~и~~ стільки загальноісторичне та свого роду прецедентальне значіння, що відтак ця форма національно-революційної визвольної акції знайшла відгомін і наслідування в різних інших тогочасних національно-самостійницьких рухах.

Чималу ініціативну роль в оних військових формуваннях відіграв ~~и~~ Н а п о л е о н, що зміло використовував патріотичні почуття поневолених народів для

1/ Про польські легіони крім цитованого Грабця порі. ~~и~~ інших W. Smoleński: Dzieje narodu polskiego, Warszawa, 1898, т. IV.

своїх мілітарно - політичних планів, як ми це вже бачили на польським прикладі, ^{то} ~~що~~ віртуозно ^н ~~ко~~ ^н ~~глював самостійницько - національними гаслами на зразок того, що ^ч "доля ^в а ^н а (говорилося на адресу Поляків) ^н у ^в а ^н и ^х р ^у к ^а х!" або "Побачимо, чи Поляки гідні бути на родом?" ^{1/} ітд. та який попри польські ^і ~~ле~~ ^н ~~г~~іони і саме для того, щоб до певної міри обмежувати їх вплив, утворював також легії італійські та ірландські. ^{2/}~~

Зрозуміло, що в Італії ^і ~~т~~ ^і ~~т~~, де польським легіонам довелося найбільше активно військово діяти, де після ліквідації перших легіонерських частин залишилося чимало польських ^і ~~ле~~ ^гіонерів, ~~арозуміло~~, думка національно - революційних військових частин мусіла дуже живо відчуватися. ^{3/}

Зокрема тоді, коли національно-самостійницькі організації й товариства, прагнучі до визволення та об'єднання всієї Італії (як ^{напр.} ~~прикладом~~, славетне ^н ~~т~~ ^а ~~й~~ ^н ~~е~~ товариство "Giovane Italia" (Молода Італія) - ^{4/} ~~основане~~ у 1852. р. великим італійським самостійником, влучно названим Л. М. Гартманом "пророком нової Італії" (Il profeta della ^н ~~н~~ ^о ~~в~~ ^а ~~і~~ ^т ~~а~~ ^л ^і ^а) ^{3/}, або не менш відомою національно-революційною організацією "карбонарів") ^{4/}

1/ W. Smoleński, l. c., ^{стр.} ~~с.~~ ^{р.} 36.

2/ J. Grabiec, idem, ^{стр.} 254.

3/ Пор. цікаву його біографію, яку має під рукою лише в італійським перекладі: Il Risorgimento. Le basi dell'Italia moderna 1815-1915. /Відродження. Основи сучасної Італії/ ^н ~~н~~ ^Ф ~~л ^ь ~~о~~ ^р ~~ен~~ ^ц ~~я~~, 1923, ^{стр.} ~~с.~~ 99.~~

4/ L. M. Hartmann, idem, розділ ^н ~~н~~ ^І ~~С~~ ^а ~~р ~~б~~ ^о ~~н~~ ^а ~~р~~ ^і ^{."} ^{4/}~~

розвинули у середині минулого століття найбільший свій національний активізм.

У зорсім зрозуміла тому поява в цих часах славетних "червоно-сорокових" (camice rossa) ^{1/} гарібальдійських частин та їх рідарча ^{м/} ~~к~~ каменярська роля в історії визволення та утворення ^в ~~з~~ сучасної Італії. ^м

Кров Гарібальдійців-легіонерів була цим животворчим дементом, що міцно і на ^з віки скріпила державну будівлю модерної Італії. Їх безприкладний героїзм і беззавітна відданість рідній справі ^м (згадайте лише військові виступи Гарібальді на Сицилії, його романтично тазну виправу "Тисячі" проти неапольської фортеці контр-революції і т.д.) ^м ^{2/} справді стали, новляв, епосовим елементом в новочасній національній ідеології визволеної Італії, що попри великих днюх своїх будівничих, Мацціні та Кавуро, чи не найбільше завдячує за своє існування ^м природно-му військовому генію свого великого Гарібальді.

Найцікавіша ^в ~~в~~ річ, що по своїй вдачі Гарібальді

^{1/} Пор. про Гарібальді чудові слогати А. Герцен-На, в його автобіографії "Было е и Думы" у V. і VI. томі останнього повного берлінського видання його творів з 1921. р., відтак цитовану вже тут працю Гартмана ^м.

^{2/} З приводу цієї героїчної виправи Гартман ^м каже: "Експедиція Гарібальді та його тисячі означає кульмінаційну точку боротьби за італійське об'єднання". (1. с., ^{стор.} 151/).

зовсім не був вояком, а тільки великим патріотом з неабияким революційним захопленням та військовою мистом. Герцен завважав з цього приводу:

"Гарібальді ходить без зброї, він нікого не боїться та нікого не лякає; в Гарібальді так само мало військового, як мало аристократичного та міщанського" (1. с., V, ⁴⁰⁰ / 46). Він наводить відтак слова самого Гарібальді, що ^{це} ~~по~~ його характеристику. "Я не жовнір - казав Гарібальді до своїх земляків-емігрантів у Лондоні, ^{ла.} ~~що~~ подарували йому мечі не люблять жовнірського ремесла. Я бачив в мій рідний край наповнений розбіжностями й хопився за зброю, щоб їх вигнати" (idem.).

В цих останніх словах чудово та ^ппластично зясована провідна думка всіх національно-визвольних військових виступів. Вони не є мілітарним проявом у звичайнім розумінні цього поняття, але спеціальним тактичним засобом для боротьби з чужим наїздом та ворожою окупацією.

Це краще вислови Гарібальді цю думку після свого тріумфального вступу (1860) до Неаполя, кажучи: "Ми від нікого нічого не хочемо; ми хочемо лише своєї Італії і досягнемо її." ^{1/}

Обмежився наведеними тут історичними ілюстраціями до нашої теми й перейдемо ~~туди~~ до деяких сучасних її варіантів на тлі недавньої всесвітньої війни.

1/ Seignobos a Métin: Současné dějiny od r. 1815, Praha, 1908. T. II, ⁴⁰⁰ str. 103.

Тут у першу чергу доведеться згадати, очевидно, про чехословацькі військові формації та їх роль у проавстрійській і протинімецькій боротьбі Антанти.

Характеристичною рисою чехословацької визвольної акції підчас всесвітньої війни є її ясна й непохитна у своїх основах політично-національна ідеологія та орієнтація. В Чехах не було кількох державно-визвольних концепцій. Весь свідомий чеський загаль та його національні керівники відразу ж заняли протиавстрійську позицію, отже й антантофільську орієнтацію. Зокрема чеська політична еміграція, що за кордоном організувала чехословацьку боротьбу за самостійність, ^{якої} головними керівниками якої були проф. Масарик, др. Бенеш і ген. Штефанія, вже на початку війни ясно сформулувала цю чеську антантофільську протиавстрійську революційну програму.

В парижській "Заяві чеського закордонного комітету" у 14. листопада 1915, р. читаємо, напр., з цього приводу: " Ми домагаємося самостійної чехословацької держави. Чеський народ переконався, що мусить сам дбати про свої справи... Ми зневірилися в життєздатність Австро-Угорщини, не признаємо вже її рації існування; через свою нездатність і несамоствійність вона дала доказ перед цілим світом, що думка про необхідність Австрії є переможена і власне цілою війною відкинена. Ті, хто боронив можливість, а навіть потребу Австро-Угорщини, а свого часу це був сам Палацький, хотіли федеративної спілки держав з рівноправних народів і країв; але дуалістична Австро-Угорщина стала ^{гнобителем} утикувачем ненімецьких народів, перешкодою для миру в Європі, виродилася у звичайне знаряддя задля експанзії Німеччини на схід, без власної позитивної мети, нездатною до витворення суцільного державного організму рівноправних, вільних і культурно розвинутих ^{ених} народів"...

Це мовляв мотивування протиавстрійського принциального становища чеської самостійницької орієнтації підчас війни. Майже афористично воно висловлено ^{на / иншому} кожному місці цитованої вище заяви таким чином: " Австрія сама проголосила свою абдикацію. Ми приймаємо це до відома..."

Рівночасно Чехи не менш виразно зясували свою позитивну антантофільську орієнтацію збірник матеріялів і документів до історії чехословацької визвольної боротьби: "Dokumenty našeho osvobození". Прага, 1919. р. стор. 17-18. **) Тамже (26 стор.)

4114

тофільську програму. Цікаво, що це зроблено ~~було~~ саме тоді, коли Центральні Держави побили царську Росію і були майже ^{нос} у вершку свого мілітарного успіху. Доказ, як Чехи стихійно вірили у свою катастрофічну концепцію, як були певні, що в кінці кінців західна демократія всеж таки побідить пруський мілітаризм і австрійське загальне безголова. З цього приводу у згаданій чеській парижській заяві говориться: " В ці трагічні дні ми почуваємося ~~з~~обов'язаними виявити своє безмежне довіря в повну перемогу Антанти; ~~по~~важаємо собі за шану від імені чеського народу, який ~~заступаємо~~ теж, що можемо зайняти місце поруч Антанти." /стр. 21/

А перед тим там же читаємо: "В цьому менті, коли деякі інші малі народи, доля яких свобідніша, ще не рішаються ~~и~~ вагаються, чехословацька нація голосами своїх уповноважених представників ~~стає~~ по боці Антанти, справедливості і свободи народів. Вона вірить у перемогу Антанти, сподівається від неї свого визволення." /стор. 20/

"Від перемоги Антанти, ~~під~~черкується ~~в~~раз ця думка, ~~очікуємо~~ повної незалежності чеського племені в його суцільності та об'єднанню під єдиною владою в Чехах, на Мораві і Словаччині." /стр. 22/

Ця програма була ~~ясній~~ і ~~прямолінійній~~. Слушно Чехи в ній підносили його безкомпромісовість: "Жадні вже компроміси. Жадні паліятивні заходи!" /стор. 25/. Він мігби привести або до повної катастрофи, на випадок перемоги Центральних Держав, або до повного успіху, коли побідить Антанта. Сталося це друге. Національний інстинкт Чехів у цім історичнім менті не завів. І як ~~що~~ зі всіх поневолених народів Чехи справді досягли найбільш ~~е~~ під національно і державно-політичним оглядом, то в значній мірі, це обумовлено було ясністю і абсолютною безкомпромісовістю їх одноманітної самостійницької орієнтації ~~да~~ відтак, очевидно, залізною внутрішньою національною дисципліною, доцільним скоордуванням краю з визвольною ~~и~~ закордонною акцією емігрантської іріденти...

Власне ця залізна національна дисципліна Чехів, утримання якої каменярі чеського визволення поважали за предумовину успіху самостійницької акції - в першу чергу забезпечила чеську перемогу. "Ми домагаємося самостійности" - писав на весні 1916. року, з цього приводу проф. Масарик у своєму лондонському посланні до чехословацької ~~лігії~~ і ~~поло~~неним у Росії та на Україні; - "добиваємося її", тому всі мусимо ділом доказати, що ~~потрафимо~~ об'єднатися до спільної праці." /Тамже (31 стор/

Вже з двох цитатів проф. Масарика, ~~поміщених~~ як мотто, до цієї розвідки, видно, яке велике значіння признавалося за активним виступом Чехів в їх самостійницько-визвольнім русі підчас війни. Не підлягає сумніву, що чеські леґіони і військові формації, воюючи на всіх антантських фронтах, а головно і найсильніше зорганізовані на Україні та у Росії, найбільше спричинилися до успіху чеської політичної акції, а рівночасно можуть бути прикладом найдоцільнішої організації подіюного типу добровільних військових формацій, з яких фактично повстало основне ядро теперішньої національної чеської армії.

Чеські самостійники добре розуміли, що все їх антиавстрійство і антантофільство буде безвислідним для успіху їх визвольних прямивань, оскільки вони не будуть підперті фактичною силою революційно-мілітарного характеру, дезорганізуючого і ослаблючого Центральні Держави, що для Антанти буде найкращим доказом націй і державних здібностей чеського народу.

Розходило са тільки про форму і характер організації цієї військової акції: повстання і революти у краю, чи дезертирство з австрійської армії, саботування і зраджування її та формування з чехословацьких полонених політичних окремих політичних військових частин, тзв. "Леґій", якіб відтак активно боролися на антантських фронтах проти Усередніх Держав.

У цитованій вже кілька разів тут парижській чеській заяві, знаходимо певне вияснення цієї ділеми: "Часто було висловлене здивування, чому ми свої почування не виявили більш вдаряючим способом, чому ми не спробували зробити повстання?"

Це не Дслушні закиди, які не витримують критики зі становища умовин модерної війни. Якеб мав значіння бунт народу без зброї, народа, що мобілізацією був обрабований зі всіх своїх активних сил, який був заскочений заверхою подій, якому накинений був режим, що задушувє пресу, забороняє віча, кидає до в'язниці людей, яких спосіб думання видається йому підозрілим, що ставить їх перед військові суди? Імпровізована і передчасна революта, не малаб иншого вислідку, як лише той, що сили відпру булиб марно знежиті, тимчасом, як треба ошаджувати ці сили для рішучого венту. ххххх

Чехи, опинившись таким робом у скрутному положенню, спокусилися виповнити принайдні свій обовязок супроти цивілізації. їх пасивна резистенція дезорганізувала Австрію; їм та иншим австрійським Славянам

треба буде ^{длукват} ~~вдяти~~, за те, що габсбурська армія скрізь, де тільки зустрілася з ворогом, була розпорошена і знищена. /стор. 24-25/

Саботаж державного і військового механізму Центральних Держав, ^{їх систематична} ~~ї~~ пляномірна та доцільна дезорганізація, масове дезертирство з війська до ворога, така була негативна частина чеського революційного програми. Позитивна - зводилася до формування військової національної армії, яка активно боролася з центральними державами, як легально признаний союзник антантського блоку. Чехам було ясно, що їх самостійницькі ^{будуть} ~~прямують~~ відповідної власної військової підтримки ~~в~~ ^в значній мірі ~~ілюзоричні~~ ^і можуть еventуально лишитися безвиглядні ~~їми~~. Думка про необхідність власного революційного війська для активної боротьби з Австрією червоною ниткою тягнеться через усі важніші чеські заяви підчас війни. Головний представник і організатор чеської військової акції, покійний ген. Штефанік, у своєму заклику з 1917 р. до земляків ~~каже~~ ^{каже}: " Кождий, хто не хоче червоніти від ганьби за себе і за свій народ, хай усвідомить собі величезне моральне ~~і~~ ^і політичне значіння, яке має формування чехословацького війська. " /там же 41/

В приказі проф. Масарика з приводу першого успішного виступу чеського війська на російському фронті ~~і~~ ^і побіди під Зборовом (в червні 1917 р. / ~~та~~ ^{та} між иншим говорить: " Добровільники! З захопленням і вдячності ми привітали ~~вістки~~ ^{вістки} про ваш героїзм в так рішучій хвилині для Росії і для нас. Пам'ятайте, що весь поневолений народ з надією та вірою звертає ~~свій~~ ^{свій} зір до вас, вільних у своєму ~~зіланні~~ ^{зіланні} синів, і чекає від вас, що ви принесете йому визволення з австро-угорського ярма. Ми ~~є~~ ^є горді, усвідомляючи собі, що нащадки ~~гуситів~~ ^{гуситів}, воювавших во ім'я свободи, справедливості ~~і~~ ^і національної самоуправи, сповнили та сповнять свій обов'язок супроти народа, демократії ~~і~~ ^і людства.... " /там же 55/

В иншій відозві до чехословацького війська з нагоди зборівської побіди, проф. Масарик такими словами ~~с~~ ^схарактеризував значіння революційної військової чеської акції: " Ви ~~є~~ ^є живим протестом проти антиславянської ~~і~~ ^і антироманської Австро-Угорщини та проти віроломної династії.. " /там же 57/. У своїй промові на зборах петроградської філії Чехословацької Національної Ради /30.IX. 1917 р./, він спеціально підчеркнув національно революційне значіння чеського військового виступу підчас світової війни, кажучи: (- "Я вважаю власне наше військо за найрадикаль-нішу нашу політичну акцію супроти Австрії, а саме за нашу цю револю-

74

цію, яку ми не могли зробити на початку війни. Ми мусимо собі сказати, що всі ми маємо величезну моральну відповідальність за ті життя, що будуть офірувані. Ця велика моральна відповідальність примушує нас до дуже серйозного поступовання, аби все, що буде робитися, спричинилося до збільшення військової виконавчості, а відтак безпечности наших жовнірів. Це - наші два завдання. Щоб вони були досягнені, ми мусимо мати більшу частину, корпус, яко суцільну одиницю. Це значить, що не може бути нашим завданням посилати на фронт окремі частини нпр. батальони, два чи три полки, якби щезали в цій російській масі, але більші одиниці, корпус, який виступатиме, як самостійний і самовистарчаючий організм /там же, стор. 173/. В дальшій частині промови проф. Масарик розвинув докладно план технічної організації чеського національного війська.

Річ зрозуміла, що чеські національні закордонні установи програмово підчеркували у своїх офіційальних заявах потребу власної армії. Так, наприклад, в проголошенню пленарних зборів московської філії Ч.С.Н. Р. з 14-18 ~~квітня~~ ^{серпня} 1917. року, говориться, що з огляду на "рішуче значіння чехословацького війська для нашого /сьогоднішнього/ чеського, О.Б./ визвольного руху ~~присвятили~~ ^{присвятили} всі свої сили нашій ~~військовій~~ ^{військовій} акції". Закликуємо всіх Чехів і Словаків, щоб вони як найскорше добровільно зголошувалися до наших рядів...." /стор. 67/

Перший національний чехословацький зїзд емігрантів, що відбувся в ~~квітні~~ ^{квітні} 1917. року у Києві, і на якому були присутні 95 представників від чехословацької армії, ухвалив оцю резолюцію з приводу ~~чехословацької~~ ^{чехословацької} військової акції: "Найактивнішим засобом для досягнення мети нашого революційного руху є співділання у військовій акції Росії та союзників. Тому вважаємо потрібним утворення по можливості якнайсильнішої Ч.С. ~~армії~~ ^{чехословацької} всіх родів зброї. Уважаючи за найбільше святий обовязок усіх Чехів і Словаків чинно співділати у військовій акції проти Австро-Угорщини, ми вимагаємо, щоб усі Чехи й Словаки добровільно вступили до чехословацької армії." ^x)

Генеру ~~и~~ ^{чехословацької} ідеологію Ч.С. військово-революційної акції цікаво зясував один із героїв лєгіонерів та їхній бард Р. Медек у статі "чехословацькі лєгіони", ^{яка} ~~заміщено~~ ^{заміщено} ~~її~~ ^{її} в оригінальній збірнику старей

V-
*) Dr. Jv. Marković: Vznik a vývin ~~vojny~~ /Повстання й розвиток/ československého revolučného vojska v Rusku, у збірнику "Národní čítanka".

Частина II, стор. 29-30 Прага, 1918-1920. ^Д

"7 темне роковы к слунци ззободы", 45 18

що в 3 томах вийшов /у 1921. році/ в Празі, ^{і містить} багатодінного ма-
теріялу до історії чехословацького протиавстрійського визвольного-само-
стійницького руху.

Меден передовсім аналізує ^і показує, як національний геній Чехо-
Словаків освітив їх думкою про необхідність базування визвольної ак-
ції на власних силах та своєму революційному активізмі. Точно лєгіо-
нер-поет формулує цю думку, кажучи: "Не сполягайте, вірні Чехи ^і Слова-
ки, на яку-будь зовнішню допомогу, не віддавайтеся так занадто сенти-
ментам про братерські почування ^і союзи; сполягайте передовсім і го-
ловно на свої власні сили Ажте, заки хтось плянував велику акцію
лєгіонів за кордоном, сам інстинкт, та ^і смний наказ блянницької лєгєнди,
зрозуміння для самопошани ^(народа) прилусив Чехів і Словаків, перебуваючих за
кордоном, ^і перших днях війни, утворити чехословацькі узброєні частини,
хоробрі лєгіони посіди або смерти, які поруч ворогів Німеччини ^і Ав-
стрії ^і були за визволення чехословацького народу. Так повстали чехо-
словацькі лєгіони." /стор. 270/.

Цитований автор спростовує погляд, ^{що} неначеб то чеські лєгіони
утворилися з ініціятиви антантського державного бльоку. Він каже:
"Чехословацькі лєгії ніхто на світі не заманював на бік Антанти. Жад-
на з антантських держав не дала ініціятиви до їх утворення. навпаки,
скрізь, ^і всіх державах Антанти, а головно у славянських країнах, не
лише, ^{нігди не була} ідея лєгіонів, але часто була навіть дуже гальмо-
вана. Чехословацькі лєгіони самі стали на бік Антанти, добровільно. Без
запорок, без обцянок, без політичних плянів, точно сконструованих та
конкретно умовлених з Антантою!" /Там же, стор. 271/.

— Чому? — запитує ^і автор ^і дає таку відповідь: "Тому, що му-
сіли це зробити в дусі наказу своєї історії, в дусі свого сумління і
національної пошани, які показували їм Німеччину та Австрію як ^і на-
задницькі, середньовічні, захланні держави, небезпечні для Європи і
для цілого світа через свою мілітарно-експанзивну психозу. Тому, що
сказали собі: Тепер, або ніколи, зрозумівши інстинктивно, що настала ве-
лика доба, найважніша ^а може в історії людства, яку не можемо прогавити,
чи заспати...

Тому, що ^{соромитися,} мусіли встидатися, як ^і щоб бездіяльно, ліниво ^і боягузно
придивлювалися до великої кривавої трагедії, в якій боролися насиль-
ство з ідеєю поступу ^і свободи; ^і ~~не~~ відчували, що свободи дарма

не да^εється, що народ ніколи не буде вільним, оскільки лише цього ба-
 жатиме, але не робитиме нічого для сво^ї мети, ~~як~~ знали, що проклони
 майбутніх поколінь впалиб на їх голови за їх боягузність і кволість*)
~~вони~~ ^{то} рішилися на безоглядний бій на життя й смерть аж до тої хвили-
 ни, доки ворог не буде розторощений, переможений, його держави знищені,
 а на їх руїнах, як фенікс, не повстане повна свобода поневолених, нове
 життя, вище, чистіше і багатіше для чехословацького народу в його влад-
 сній і сильній державі.

Ось приблизно провідні думки, які захоплювали перших чехосло-
 вацьких вояків, віддалених від батьківщини, а без звісток про неї, чи
 з неї. Ці вояки були найсумлінніші. ^{шли} до бою, як діте. ^{шли} несві-
 домі, ^{шли} без вояків: перед ним ^{був} лише хрест, на ньому
 прибитий і змучений народ. Вони ^{шли} не знати куди, як ходили хресто-
носні виправи дітей у середні вікчю, щоб визволили божий гріб від
 Сараценів. Російські ^{ли} легіонери каза: на захід! Французькі: на слід!
 Берсвкі: на північ! ^{там же стор.} ~~Різн.~~ 271/.

Меден зясовує відтак, як від протиавстрійського валленродизму,
 у сенсі відомого твору Міцкевіча ^{впа} з його рефреном: "Зороє невільника
 врешті ε зрада!" - ці чеські предентисти стають жовнірами револю-
 ції" ^{стор.} 274/.

Хтож були вони? Чим характеризуванний їх дух, їх внутрішнє облич-
 чя?

" Люде з села й люде з міст, - відповідає наш автор, - це чехо-
 словацькі жовніри легіонів. Якась селянська впертість і покірність,
 твердість і м'яккість, пуританство й селянська змисловість - завва-
 жується з одного боку. А коли відтак блише задивляється, то побачить ш
 багато гуситської суворости, скаменілий, майже таборський фанатизм
 у багатьох, справедливе почуття відвічальности ж всім заходах, селян-
 ську сумлінність і робітниче "гарування", відданість і вірність у тяж-
 ких хвилинах, християнську самопожертву, яка ε властивою селянському
 люду" ^{стор.} 274/.

Чехословацька військова акція первісно розвивалася спонтанно й
 via facti, зараз же від самого початку війни. Вже у вересні 1914 р. в
 Петрограді повстал невергала перша ч.с. ^{чехословацька} добровільна "дружина", що у

* Підкреслення тут і взагалі ^{всюди} моє. О.Б.

року

жовтні цього року (активно виступила на російському протиавстрійському фронті і незабаром виявила неабияку бобздатність, а головню незвичайну зручність у розвідній службі, що офіційно було признано російським царським генеральним штабом у його наказах.

Царський уряд, а головню Штірмер, не був однак прихильником цієї ^{гехословацької} Ч.С. військової акції ~~Чехословаків~~ і всіляко старався її гальмувати. Донева у 1916. р. в наслідок значного припливу добровільників до "дружини" вдалося її зреформувати у "чехословацький полк". Дальшим етапом у розвитку чехословацької добровільної армії на території б. Росії ч було утворення у цьому ж 1916. р. ^{гехословацької} І. Ч.С. стрілецької бригади, ^{ригине}співдружине значним приливом добровольців до легіонів. В осени 1916. р. утворений був ^{3. гехословацький} III Ч.С. стрілецький полк і таким чином повстала ^{гехословацька} Ч.С. стрілецька дивізія, яка однак до революційного перевороту в Росії, фактично до літа 1917. р., формально називалася бригадою. Тимчасовий російський уряд дав згоду і ухвалив статут, на основі якого ^{гехословацька} Ч.С.

^{Словацька} військова акція могла відтак розвиватися вільно і без зайвих перешкод. Велика перемога Чехів під Зборовом, про що вже згадувало ^{са}вище, позискала симпатії і признання уряду Керенського до ^{гехословацьких} Ч.С. революційно-військових заходів. Почалася справжня мобілізація серед ^{гехословацьких} Ч.С. полонених; існуюча бригада була перетворена в дивізію, до якої протягом кількох тижнів прилучилася - друга. Після побуту проф. Масарика у Росії і на Україні, а головню заходами невтомного організатора ^{гехословацького} Ч.С. військової акції, трагічно загинувшого, як наш Вітовський, у 1919. р. генерала Штефаніка, з нагоди трьохріччя існування першої ^{гехословацької} Ч.С. "дружини", від тимчасового російського уряду був одержаний дозвіл на "утворення самостійного Чехословацького військового корпусу, отже першої регулярної ^{гехословацької} Ч.С. армії."

Після лютової революції у Росії ^{гехословацька} Ч.С. військова організаційна діяльність була фактично зосереджена на Україні, де перебували ^{гехословацька} Ч.С. військові частини ^{на Волинщині і на Полтавщині}. Таким чином Чехословацька Нац Рада мусіла увійти в переговори з урядом самостійної України, який не тільки, що не перешкоджував Чехам в їх військових акціях,

* Dr. I. Marković, l. c. ^{стор.} 31; з цієї статті взято і інші дати до історії Ч.С. легіонів у Росії.

гехословацьких

але навпаки морально й матеріально підтримував цю їх акцію. З цього приводу дійшло навіть до спеціальної українсько-чеської умови, від імені Ч.С.Н.Р., відписаної проф. Масариком, за український Генеральний Секретаріат А. Шульгіном.*) В кождім разі слід тут констатувати, що саме визволяючися Україна виявила живе зрозуміння для самостійницьких прямивань чеськословацької Пресенти і в історії Ч.С. (військових заходів Україна відіграла чималу роль. *чехословацьких*)

Який же був фактичний стан чехословацької армії на території Росії? Деякі дати подає нам про це цитована вже тут розвідка Др. І. Марковича. По його обрахунку *чехословацькі* Ч.С. легіони після берестейського миру і підчас свого відходу з України на слід загально мали 43.000 добровольців. *чехословацький* Ч.С. корпус складався з 8 звичайних, 2 резервних полків; мав артилерію, технічні, санітарні, літацькі та інші спеціальні відділи; бракувало тільки кінноти. Відтак число його значно побільшилося через *інших новозорганізованих* утворення дальших двох резервових полків і чотирьох активних *резервних чехословацьких* нових частин і утворення власної кінноти. Кругло Ч.С. армію можна числити на 100 000.

Для характеристики ідейного напрямку Ч.С. легіонів цікаві історичні ~~те~~ традиційні назви ~~їх~~ назви поодиноких полків і частин, особливо І.т.зв. гуситської дивізії. Вони називалися: полк імени Івана Гуса, Юрія з Подбрад, Яна Жижки з Троцнова і т.д.. В другій дивізії переважали назви краєві: ганецький, шлеський, татранський, праський, *як* Новогасним визначним чеським національним або вони були присвячені діячам: Гавлічку, Палацькому, Масарику.**) *чехословацьких*

Загально відома знаменита сибірська анабаза Ч.С. легіонів, коли в розбурханім російським большевицьким морі вони уявляли одну організовану і дисципліновану силу, коли при бажанню вони легко могли захопити у свої руки владу у Росії і визволити Москву з большевицького ярма, як цього бажали російські антибольшевики і мріяли про це деякі чеські інгервенціоністи з драматичним на чолі. Але вірні наказу свого "tatiška" /батька/, свого президента: не втручатися у російську внутрішню колотнечу, вони справді і суворо додержувалися принципу *ч* Пов-

* Див. про це мою брошуру: Життя і світогляд Т.Г. Масарика. Відень, 1921. стор. 20. **) Див. про це докладніше; Др. Маркович, л.ц. в. 32-33. стор.

ної нейтральності і оскільки мали, ^здежкі військові конфлікти з большевиками, сталося це тому, що російські комуністи провокували їх до цього своїми агресивними заходами з метою розвалити і дезорганізувати цю чеську ~~армію~~ військову силу, що мала активно виступити на західних фронтах після того, як виявилось, що Росія в наслідок революції перестала бути активним чинником у війні, та що її військове вирішення відбудеться на заході.

(сехословацкої)

Був отже план перевезення Ч.С. армії з Далекого Сходу на західний фронт, ^{але} з технічних та дипломатичних причин це не вдалося, не зважаючи на страшенні зусилля геніяльного дипломата й організатора ген.Штефаника, що з цього приводу особисто побував у Росії, Америці та Японії, скрізь позискуючи симпатію і фактичну допомогу для чеської справи. Але справді vis major унеможливила здійснення цього імпозантного плану. Ч.С. ^{сехословацкі} легіони, перебуваючи на Далекому Сході, повернули вже до визволеної батьківщини у 1919.р. Активно й героїськи битися на західних фронтах довелося італійським та французьким ^{сехословацким} Ч.С. легіонам, зорганізованими вже на правах регулярної армії у 1918.р., головню заходами ген.Штефаника й Дра Бенеша. В останніх боях Антанти з центральними державами чеські військові частини часто відіграли ^{ва}рішальну роль, завдячуючи ^{чи} доброї знайомості ворога ^й фанатично ^{во}своїм героїзму. Марно Австрія масово ^швтіала зловлених італійських легіонерів, розвал італійського фронту Австрії, а таким чином і її занепад взагалі спричинили власне чеські "зрадники", дезорганізуючи його по наказу свого тимчасового уряду в Парижі, фактично вже визнаного всіма антантськими державами.

Перед сочською битвою у 1917.р. цей уряд поширював серед австрійської армії відозви, адресовані Чехам і Словакам, в яких між иншим були такі заклики: "Дорогі брати! Не воюйте проти своїх приятелів! Не боріться за своїх власних ворогів, за наїздників і утискувачів свого народу! Ми працюємо в Італії, Франції, Англії й Америці, а також у Росії за свої ідеали та здобуваємо нові успіхи для нашої справи. Ви зашкодилиб своїй власній справі, своєму народови, своїм родинам і самим собі, як ^щоб воювали за своїх теперішніх панів... Послухайте нашого голосу, послухайте наших людей в краю і наших послів у парламенті! Не продовжуйте війни проти інтересів власного люду! Не воюйте! Піддавайтеся Італії! Чекаємо вас! До побачення! "*)

Чехословацька військова акція, що почалася спонтанно і наразі інстинктивно у Росії та серед деяких полонених у Сербії, відтак виросла в могутий масовий рух, сталася програмовим питанням чеських самостійницьких прямивань взагалі і вимагала отже як найдоцільнішого технічного та організаційного її переведення, а передовсім фінансового забезпечення, без якого, зрозуміло, жадна армія не може існувати.

Під цим оглядом найбільшу заслугу попри проф. Масарика, мав ген. Штефанік, що справді був душею ^{чехословацької} Ч.С. військової акції.

Перше його заходами попірання і побільшення чеської власної армії ~~було~~ поставлено на ґрунт добровільної національної мобілізації. В маніфесті з цього приводу, видані ~~го~~ від імені Ч.С.Н.Р. генералом Штефаніком, зі словацьким епіграмом: "Kto za pravdu hori" / до речі, ген Штефанік був родом Словак / ^і засовується і мотивується необхідність загально-національної добровільної мобілізації таким чином: "Наша боротьба є боротьбою засадничою. Але свідомість, що ми маємо підпертя в союзниках, скріплює нашу силу і нашого духа. Конкретно, ці симпатії уможливають нам тепер військово ^{ввійськ} реорганізацію і за посередництвом справжньої ^{чехословацької} армії практично виявити наші симпатії до союзників і енергійно підтримати наші права....

Національній ^{чехословацькій} Ч.С. Раді ~~було~~ доручено відвічальне завдання перевести реорганізацію нашого війська.

Спираючись на волю об'єднаного народу в краю і на права, признані його закордонним організаціям, вона проголошує отже загальну національну мобілізацію. Ця мобілізація, хоча добровільна, запевно буде повна. І щоб вона була доцільною, мусить бути швидкою....

^{Коли} ~~Десять~~ тисячі Чехів і Словаків знову і знову мусять ~~є~~ пробивати ^{св.} через град куль, через ліс багнетів мадярсько-німецьких банд, через криваві окопи під наш стяг, ^{то то не спробуємо} як би ти міг виправдати єш свою неприсутність, ти, що можеш прийти до нього широкими шляхами, іноді обережніше по хідниках, але завжди безпечніше, бо законно.....

Оскільки серед вас появиться Юда, хай спаде на нього погорда і без змилювання хай буде він знищений святим вашим гнівом!

А коли серед вас появлять ^є фаризеї та книжники, не збентежтеся їх брехливими увагами! . . .

Хай буде, що буде, ми присягаємо, що боягузно не погодимося з воро-

гом, з відвічним нашим ворогом і що не складемо зброї доти, доки не збудемо повної свободи.....

Вперед брати: з головою піднесеною і без хмар в душі!

Ми переможемо, бо кремене ~~є~~ наше рішення, а рішення десятиміліонного, свідомого народу мусить бути врешті вшановане.

Ми побідимо, бо нашим гаслом ~~є~~: "Любов, праця, чесність", отже гасла майбутніх, ~~у~~ ~~щасливіших~~ століть....")

Як ~~уже~~ було ~~є~~ зазначено вище, ця чеська мобілізація вдалася з незвичайним успіхом і справді спричинилася головню до численного збільшення та сформування чехословацької національної армії. Це було тим можливіше, що рівночасно заходами Ч.С.Н.Р. переведена була фінансова операція, матеріально забезпечуюча самостійне існування чехословацького війська.

Треба тут нагадати, що ватажки чехословацького самостійницько-визвольного руху (Масарик, Бенеш, Штефанік) підчас світової війни, принципально виходили з того погляду, що вся їх фінансова революційна протиавстрійська акція мусить бути зовсім незалежна, себто утримуватися з власних національних фондів, аби ворог не мав таким чином змоги морально здискредитувати їх заходи, як платних агентів чи прислужників антантського табору. Проф. Масарик і тут, як загалом ~~є~~ всієї своєї громадській діяльності, додержувався засади, що когда політична акція мусить бути заложена на безкомпромісних принципах загально людської етики. З цього приводу у своїй першій промові після повороту з закордону до батьківщини у парламента, він зазначив: "Я також констатую тут, що за весь час цей, ми не вжили проти наших ворогів ані одного з т. зв. дипломатичних хитрунств, так чесна політична боротьба, так чесна революція, можу сказати, ~~є~~ ^{легли,} чи де була переведена..." А перед тим що до фінансового боку справи, він у цій самій промові зазначив: "Хочу тут з натиском констатувати, що ми не взяли від союзників ані одного крейцера, підчеркую це тому, що наші противники говорять про російські, англійські та інші гроші...." /там же, стор. 216./

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

*) Dokumenty... , стр. 85-86.

Задля фінансування чеськословацької самостійницької, а в першу чергу, військової акції Ч.В.Н. Рада ухвалила у ^Москві в серпні 1917.р. переведення національної "революційної позики чехословацького народу" в терміні від 1. жовтня 1917.р. до 31. березня 1918.р. у загальній квоті 20 мільйонів французьких франків, з чого на американську чехословацьку еміграцію мало припасти 10 мільйонів, на західно-європейську /а саме в Англії, Франції та Італії/ - 5 мільйонів, а врешті на російсько-українську також 5 мільйонів фр.. В спеціальній відозві і проспекті цієї позики, вона мотивується головню потребами доцільної та плано-мірної чехословацької військової акції, а відтак поширенням і ^{зручанням} ~~одер~~ ~~жанням~~ систематичної пропаганди інформаційного характеру на користь чехословацької справи. "Ведення боротьби з Австрією, - говорить в цій заяві, - вимагає від нас офір життям і кровю, також як найбільшого грошевого напруження. Ми хочемо ^і мусимо показати (світу цілому), що воюємо за свою справу. Ми мусимо німецьким і малярським обмавлячам раз на все публично і як найенергічніше вибити з рук останню їм ~~і~~ ^і ~~п~~ ~~е~~ ~~ф~~ ~~і~~ ~~д~~ ~~н~~ ~~у~~ ~~з~~ ~~б~~ ~~р~~ ~~о~~ ~~ю~~, якою вони навмисне плямують чесність нашої боротьби, кажучи, що ми неначеб то ^є військом плаченим чужими грішми і що тому воюємо як чужі наймити..." /там же, ^{стор.} 79/.

Що революційна ця позика передовсім призначалася ^{са} на забезпечення власного війська та військової акції загалом, видно з ^о цього дальшого мотивування в цитованім тут ^у ~~ж~~ ^і ~~і~~ ^і проспекті: "Дохід з цієї позики у першу чергу призначається для військових завдань. На те війська на російському, французькому та італійському фронті вимагатимуть мільйонів ~~ххххххх~~ видатків, щоб ми їм за їх самоофірність і героїзм принаймні трохи винагородили їх віддалення од родин та батьківщини, від яких їх відділюють тисячі верстов і мільйони багнетів. Ми мусимо ^і негайно заосмотрити їх як найкраще на випадок поранення, ~~і~~ ^і ~~і~~ ^і інвалідности і хвороби та по можливості ^о ~~б~~ ~~л~~ ~~е~~ ~~к~~ ~~ш~~ ~~т~~ ^и їм побут ^у ~~ч~~ ~~а~~ ~~с~~ ~~і~~ ~~н~~ ~~е~~ ~~п~~ ~~о~~ ~~г~~ ~~о~~ ~~д~~ ~~и~~ і морозів у військових окопах. Відтак наше революційне керівництво мусить мати фонд, щоб, коли буде цього потреба, " в рішучій хвилині наша інформаційна і ^{на} ~~п~~ ~~р~~ ~~о~~ ~~п~~ ~~а~~ ~~г~~ ~~а~~ ~~н~~ ~~д~~ ^{на} діяльність могла ^{бути} ~~бути~~ розвинена до меж ^я ~~к~~ ^я ~~к~~ ^я ~~к~~ ^я найбільшого напруження.... ^є нашим обовязком ^п ~~р~~ ~~у~~ ~~ж~~ ~~и~~ ^{ти} всі свої сили і в цім напрямі та зробити нашу революційну організацію так міцною ^і повною значіння, як це ^є ~~є~~ ^є ~~є~~ ^є лише можливо. Це наказує нам не тільки огляди ^{на} ~~на~~ національні ^і ~~і~~ ^і ~~і~~ ^і інтереси, але і

вдячність за втрачене життя і пролиту кров наших жовнів, ми мусимо зробити всі заходи, щоб цілий світ знав про наші офіри та їх ціль, щоб їх признав і відповідно оцінив. В цім спочиває заорука нашого успіху. Ваша досконало зорганізована боротьба буде втіленим висловом наших бажань і непохитним доказом нашого певного, перед нічим не уступаючого рішення що до нашого права самоозначення, самостійности, /там же, 31/

Ця національна позика зустрілася з великим успіхом. Таким чином чехословацька військова акція була матеріально забезпечена. Ця фінансову незалежність чеські легіонери затримали й надалі. І в самостійній чехословацькій державі вони мають свій власний банк (Legiobanka), фінансові операції та фінансова політика, якою взагалі мають на меті передовсім професійні інтереси та справи бувших легіонерів.

Не підлягає сумніву, що серед інших аналогічних акцій підчас світової війни, чехословацька ^ε військово-технічно й організаційно, ~~та~~ ^{ма} ~~що~~ до доцільности й героїчного активізму - ~~я~~ на одному з перших місць і під кожним оглядом може вважатися зразково переведеною. Навіть дивлячись на неї з чисто технічно-мілітарного становища, слід признати, що вона була незвичайно корисною та дуже вартісною для антантського бльоку, що також було прилюдно і врочисто при різних відповідних нагодах признано Керманічами союзних держав: Клемансо, Пуанкаре, Бріндом, Бальфуром, Керенським, Шошом та іншими.

Без перебільшення можемо сказати, що героїському і рішучому, військовому виступу ^{аві} чеських легіонів, Чехи у першу чергу завдячують успіх свого самостійницького руху і утворення незалежної чехословацької держави в тих ^{Кордоні, які визначив} ~~розстах, як це вирішено було версайський мир~~. Чеські легіонери були таким чином головними каменярами чехословацької національної й політичної самостійности і це може бути найкращим доказом того, як і в теперішній час незвичайної мілітарної техніки та масового характеру мілітарної акції, свідомий, доцільний і відповідно зорганізований виступ навіть малочисленної військової формації може мати своє чимале реально політичне значіння, а отже і бути рішакчим чинником у визвольній боротьбі поневолених і визволюючихся народів."

Річ зрозуміла, що успіх чехословацьких визвольних прямувань у значній мірі був забезпечений повною згодою і кооперацією між ірредентистичною еміграцією і краєм, де також велася систематична десруктивно-саботажна, антиавстрійська робота, де національно-революційне

товариство "Мафія", було фактично кращою експозитурою закордонної революційної акції, де кілька ~~хх~~ чеських ~~хх~~ патріотів ^{під Конубою} австрійську державу ~~підкопувалася~~ навіть з мілітарно-технічного боку.*)

Розміри цього нариса і публікації, в якій вона вийде, примушують нас обмежитися і вже тільки в загальних рисах зрештувати і згадати деякі інші національно-військові формації з огляду на їх роль та значіння у самостійницько-визвольних ~~ихх~~ ^{прямчваннях} відповідних народів.

Говорити про значіння польських легіонів і військових національних організацій підчас світової війни, що організовано виступали в обох воюючих таборах згідно до двох національно політичних польських організацій і концепцій утворення "Nierpodległej Polski" - ~~не доводиться~~ ^{вопи повстали й працювали} ~~їх повстання і діяльність відбулася~~ ^{перед очима} українського загалу і тому добре та докладно відомі. Зокрема легіонерські формації "Галєрчики" вписали в історію українсько-польських відносин чорні сторінки і ~~наве~~ ^{завше} залишили тяжкий спогад про це, як навіть акція базована на засадах національної свободи і самостійности може бути зловжита для нового закріпощення іншого-поневоленого і теж визволяючогося народа. Більш у дусі старих польських легіонерських традицій виступали "Пілсудчики", що воювали по боці центральних держав від першого дня вибуху світової війни ~~й~~ виявили чимало незвичайного героїзму та не-аби-яку військово-технічну підготовку і боєдатність.

~~Реште~~ Також не доводиться тут говорити про українські легіони, про Січових Стрільців та їх величезну роль в історії найостанніших самостійницьких ^а змагнь українського народу у звязку зі світовою війною, а з окрема підчас їх активного виступу на Великій Україні. В цій публікації спеціально та основно ~~реште~~ буде зясована ця справа.

Перейдемо отже з черги до південно-славянських легіонів, що ^{по} при чехословацькі - таксамо можуть бути зразком ~~ми~~ ^{дуже} доцільного і пляномірного застосування добровільних військових формацій у боротьбі за національне визволення і самостійність. Головне ядро всіх юго-

*) Пор. про це: Maffie. Tajná činnost několika českých vlastenců za války. Прага 1919. /Див. рецензію на цю брошуру у часописі "Визволення", 1923, ч. I, стор. 67/; відтак: L. Otčenašek: Na pomoc dohodě (Tajná činnost). Прага 1919. /Див. рецензію у "Визволенню", 1923, ч. III, стор. 62-64/

славянських легіонів творили дезертири ^і полонені з південно-славянських країв, стогнучих в австро-угорському ярмі. В 1915, році вони почали головню формуватися на території бувшої Росії. Перша її частина перейшла через Дунай, числячи комо 2000 жовнірів та 40 офіцерів майже на передодні першої австрійської протисербської офензиви. В Росії було загалом понад 200.000 південнославянських військовополонених. Вони самі ^{са} домагали від сербського посольства в Петрограді утворення добровільних військових частин для активної боротьби проти Австро-Угорщини по боці союзників. Російський головний військовий штаб і 1916. р. дав на це принципіальну волю. В серпні 1916. р. таким чином повсталала перша сербська добровільна дивізія, рахуючи 18.000 мужви і офіцерів, що негайно перейшла Дунай і виступила активно в Добруджі. Відтак була сформована друга дивізія, ^{що числила} ~~числячи~~ 10.000 людей. В серпні 1916. року з них повстав "Сербський добровільний корпус", який після лютової російської революції був перетворений у "Добровільний корпус Сербів, Хорватів і Словінців", згідно ^з ~~до~~ політичних ^{ли} самостійницьких ^{ли} ~~і~~ ^{ли} ~~прямуюча~~ ^{ли} південнославянської еміграції, ^{що} ~~являючи~~ ^{ла} собі незалежність ПівденноСлавянщини у формі триєдної держави відповідно до національної трипартиї ^{ці} південноСлавянської ^{цет час} ~~групи~~ ^н Групи. Під ~~це~~ ^{цей час} ~~створена~~ південно-славянська формація числила майже 30.000 люда, головню Сербів/22.000/, далі Хорватів /5.000/, врешті Словінців/2.000/. Ці легіони мали 565 активних і фахових офіцерів. Підчас революційної хуртовини у Росії це південноСлавянське військо відійшло на солунський фронт. Значна більшість його /дві третини/ вирушило через ледовите море, ^{серед} далі Антантську Европу на Балкан, меншість, не можучи вже покористуватися цим шляхом, бо Ледовите море замерзло, примушене було ^і ~~йти~~ до Європи на визволення рідного краю через Мукден і Порт Артур. Героїзм, який виявили південноСлавянські легіони, стихійно підтримувані цивільним населенням свого краю, безприкладний і захоплюючий; його можна лише зрозуміти у народі з трагічними традиціями "Косова Поля" і взагалі тої національної непереможности ^і самопожертви, яку так чудово змалював ^і ~~геніальний~~ південноСлавянський бард Іво Войнович у своїй незрівняній "Смерти мати Юговичів" *)

*) Докладніше про югоСлавянські легіони пор. проф. К. Kadlec: Jugoslavia (O bojich jižnich Slovanů za státní samostatnost.) Praha 1919, стр. 177-8.

Самостійність С.Х.С. себто ^{чи} південно-славянської держави в значній мірі завдачує своє повстання ^и самостійність цьому беззавітному героїзму ^{оби} південно-славянських леґіонів.

Лише загально ^и побіжно згадуємо тут про деякі військово-національні акції в Ірландії, в цій країні історичної траґіки і страшенного поневолення. Докладне з'ясування цієї цікавої, але дуже складної справи вимагало б окремого і спеціального нарису. Річ ^у тим, що ірландське питання по своєму характері ^в дуже ускладнене. Господарський і релігійний антаґонізм між північно-східним протестантським Ольстером і південно-західно ¹⁰⁾ католицькою Ірландією, що останніми часами ^у увійшов навіть був у фазу можливого озброєного конфлікту, себто неминучої горожанської війни в самій Ірландії, в значній степені затемнив і загальмував природний розвиток ірландської протианглійської самостійницької боротьби. ^{Річце:} Навіть ~~навпаки~~: він викликав аномалію військових добровільних акцій в самій Ірландії, ^{що мають на меті} ~~з метою~~ ^{ити} військово-політичним шляхом ~~полагоджен~~ на вище згаданого внутрішнього ірландського конфлікту.

50
57

Були однак ^{таки} часи і трагічні моменти історії Ірляндії, напр. у 1777-1778 роках, коли обі її частини, забувши власні суперечки, солідарно виступали і мали спільну військову організацію, перші добровольні, національні, ірландські частини *).

Напередодні світової війни (в 1912 році) непримиримий ворог ірландського "Home Rule" (краєвої автономії) Ольстер під проводом відомого політика Керзона організує спеціальну армію (Ulster Volunteer Force), з технічного боку модерно озброєну, загально числачи від 30.000 до 110.000 лжд. Лондонський уряд дивився на ці революційні заходи ольстерських оранжистів з доброзичливою нейтральністю). Ці заходи ольстерців викликали аналогічну акцію ірландських самостійників, що у 1913-1914 рр. поширюють гасло: Не можна робити національної політики без допомоги власної армії. Заходами деяких ірландських непримиримих самостійників, а серед них і відомого патріота Роджера Кейзмента (повішеного Англією у 1916 році), в листопаді 1913 року повстає "Irish National Volunteers" з полковником Маврикієм Муром на чолі і при близькій співучасті відомого ірландського вченого та національного діяча, професора Ойн Мак Неля. Це була первісно загальна ірландська військова організація, збудована на державно-територіальній основі. Згідно з ідеологією її фундаторів її завданням є оборона прав і свобод усіх Ірландців без різниці віри, класу чи партії" (L. Frégniz, 55). Ця армія вважалася за національну і не-політичну організацію. Англійський уряд віднісся до неї з великим підозрінням, заборонивши в Ірляндії вербунок до добровільних військових формацій. Серед загалу під впливом оранжицького походу Ольстера проти "Home Rule", ірландські національні добровільники зискали чималу симпатію. В липні 1914 року їх армія числила поперх 150000 людей і технічно була добре озброєна. Під час повстання на Великдень у 1916 році у Дубліні (радикальної частини її (про що нижче) прийшлося відіграти активну роль і виявити справді величезний героїзм. Доводиться не загадати про третю ірландську революційно-військову організацію, себто про т.зв. "Citizen Army" (Громадянську Армію) *).

*) Див. про це К. Тіма. "Potlačení národ (Obraz z osudů lidu irského pod vlivem vlády britské)". 1882, rozg. XI i XII.

xx) Пор. про це J. Pokorny. Irland. Gotha 1916, стр. 134 і далі; L. Frégniz. L'Irlande dans la crise universelle. Paris 1918. 1. bud, 2. rozg. III.

Організовану відомим ірландським ватажком синдикалізму Ляркином .
 Ляркинізм, де специфічний витвір національно-революційного руху на синди-
 калістичній основі в аномальній атмосфері ірландсько-англійських політич-
 них відносин. Це *mi generis* національно-революційний синдикалізм непримиримо-
 самостійницького характеру, заміна класової національною засади в облас-
 ти суспільно-політичної боротьби . В програмі ляркиністів не говориться
 про визволення робітничої класи, але "Sean Bhean Bhocht" (вимовляється :
 "шан-ван-вохт"), то значить "вбога стара жінка", як поетично ірландський
 люд називає свою батьківщину . Це, одним словом, нео-феніанство, тоб-то но-
 во-сін-фейнерський рух, якому довелося відіграти таку визначну роль у ре-
 волюційно-самостійницькій боротьбі Ірландії, зокрема у військовій її
 протипанглійській акції новітнього часу. Їх армія фактично і пересічно не
 числила ніколи понад 10000-15000 людей. Але завдяки своїй технічно до-
 пильній організованості й саботажно-терористичним методам діяльності ,
 вони шахували в 10-15 разів сильнішу регулярну англійську армію, стаціо-
 новану в Ірландії , аж врешті примушили гордий Альбїон до капітуляції,
 себто до визнання самостійності ірландської держави . Це , правда, неповна
 але зглядна самостійність , якою користуються ~~її~~ інші англійські домі-
 нії, але в кожнім разі це більше, ніж довоєнний англійський проект ірланд-
 ського "Home Rule". Крайні сінфейнери девалеровського напрямку не годяться
 з таким політичним вирішенням ірландського питання : продовжують далі
 свою антипанглійську партизанку , однак без піддержки з боку широкого
 ірландського загалу , втомленого вже перманентною революційною завірюхою
 в Ірландії й тому приймаючи ^{ого} останнє радикальне полагодження ірландської
 справи .

завдяки внутрішній колотні після вибуху війни Ірландія опинилася у
 незвичайно трагічному положенні , як зрештою і деякі інші континентальні
 поволені народи. Її ^{но} прийдні й старі спільники та ^уприятелі (Франція
 так і Америка) були союзниками її історичного ворога Англії, її американсь-
 ка еміграція йшла на руку німецькій пропаганді, що хотіла спровокувати Ір-
 ландію до якогось активно-військового протианглійського виступу і серед
 ірландських полонених в Німеччині (табор у Лїмбурзі) вела пропаганду при
 допомозі Роджера Кейзмента , свідомого пропагатора німецької орієнтації
 в ірландській самостійницькій боротьбі, хочаби утворити ірландські націо-

x) L. Treguire, idem, 46-49
 xx) Sinn fein, sinn fein amhain (Ми самі, ми огні). Donn
 venden

почали головню організуватися з по-
чатком ХХ ст. і репрезентували в ір-
ландському національній русі най-
більше радикально-самостійницьку
термію з революційно-терористично-
ю тактикою.

нальні протианглійські легіони (бригаду) однак безуспішно, бо більшість ірландських полонених не виявила до цього жадної охоти.*) (Ірландські війська взагалі відзначалися великим ^ялюбовлізмом і були свого роду англійськими Тироляцями Сходу.) Англія підчас війни не робила в Ірландії обов'язкового вербунку. Були однак добровільні, що дали поверх ірландського ¹³⁰⁰⁰⁰ війська у складі регулярної англійської армії, воюючи на континенті. Це справді була найгарніша частина англійської армії. Їй довелося воювати на найгірших і найстрашніших відтинках антантського фронту: в дарданельській експедиції, в Галіполі, на Сомі, у Фляндрії тощо.**) Героїзм Ірландців був такий шалений, що навіть англійські найгірші ірландофоби мусіли це прилюдно признати. Багато англійських військових з ворогів "Home Rule" під впливом цього героїзму стали ірландофілами. На жаль, англійський уряд не виявив належного зрозуміння для ірландської добровільної армії на фронті, на що мав нагоду не раз скаржитися в лондонському парламенті ^{пробіжних} ватажок ірландських угодівців, "Редмонд. Ірландському війську заборонено було носити, напр. національні відзнаки, вживати національний прапор тощо.***)

Це використовували доцільно ірландські національні радикали та революціонери, тзв. не-сінфейнери, що ^{викридали} випрозовували розкол серед "Irish Volunteers" у 1915. році і ^{спричинили} споводували таким чином сецесію національно-революційних елементів "анти-редмондистів", незадоволених угодово-любовною політикою супроти Англії офіціального керманіцтва "Irish Volunteers". Ця революційна армія /щось з 15000 людей/, в якій рішачий вплив мали не-сінфейнери (отже тзв. "Citizen Army") зробили вище згадане повстання в Дубліні на Великдень 1916. року з проголошенням незалежної ірландської республіки, що протрималася заледве тиждень і скінчилася трагічним неуспіхом /300 вбитих, 1300 ранених і 62 ^{млн.} франків матеріальних страт/;*** але здобули для нео-сінфейнерського руху

* Пор. I. V. Gerard: Mémoires de L'ambassadeur Gerard. Париж. 1918, стр. 156-157. L. Trégniz, t. 3. p. III. частина 1, розділ, головно стр. 158-9.

** Цікаво і сильно засував це Трегніз у спеціальному розділі цитованій тут ~~свої~~ праці, затитулувавши його: La geste heroïque de l'armée d'Irlande.

*** Пор. промову Редмонда в парламенті з 18 ^{звітних} (1916, ^{idem} idem), стр. 89-93.

**** L. Trégniz, l. c. p. 167. Про це повстання поглянути J. F. Bayle: The Irish insurrection of 1916; J. Stephens: The insurrection in Dublin. London 1916. B. Well and W. Harlowe: A history of the Irish Rebellion. Dublin. London 1916; The Irish Rebellion of 1916 and its martyrs. New York 1916.

великі симпатії і прихильність серед широкого загалу. *) З приводу цього Р. Кейзмент писав: "Цього дня мусить вмерти багато Ірландців; але вони умруть ^в мирі божім з певністю, що Ірландія житиме. ^{xx} Мати одного з героїв, що згинув в цім повстанні казала: "Вони знали, що /повстання/ не ^вдасться, але, як мені казав Пат /себто ^{син} Патрік - О.Б./ їх оїй мусів урятувати ^{душу} Ірландії". . . . Так вони знали, що програють, але що з цього зійде щось ^{того} доброго, ^{що} иншим робом ^{не} можна досягнути." ***

І ці повстанці мали рацію. Ірландія, країна класичного історичного трагізму, розкохана у своєму мученич^{цтві}стві. Кровю національних героїв була цементом, скріплюючим їх енергію в боротьбі за національну свободу ^й самостійність. Ідеологічно розбита ^й несолідарна, і тому дезорганізована, поневолена Ірландія головно заслугою ^й героїзмом різних своїх *Volunteers* здобула свою державу і політичну незалежність, положивши таким робом непохитний фундамент під своє національне відродження в душі старобутньої кельтської культури та забутої, а нині ^{вживають} відновлюваної рідної ^й кельтської мови. ****

Може це видатися парадоксальним, що в часі найбільшого розцвітту державного ^й агресивного милітаризму, зведення його ~~властиво~~ до як найінтензивнішого використання і застосування найновіших надбань модерної техніки з одного боку, а з другого до оперування як найчисленнішими ^{дука} мільоновими арміями, перед якими велика армія Наполеона ^{власиво} під кождим оглядом чимсь дуже примітивним, ^{вчасі} коли ~~отже~~ кождий партизанський військовий виступ ^{видавався} а priori був неначе засуджений на певне неповодження а тому і мусів уважатися катастрофічним підприємством, ^{що в такій мірґі ідеї} майже всі поневолені народи okazалися прихильниками такої романтично-катастрофічної орієнтації, виступивши підчас світової війни партизанськими, але військово організованими комбатантами того чи другого воюючого табору.

Чехи, південні Славяни, Поляки, Українці, Ірландці, як ми вище бачили, але ^й Латиші, Вірмени і навіть ^й Жиди ~~-----~~ - всі оружно і при помочи власних національних частин активно виступали підчас війни,

* L. Trégniz: l. c. p. 175. ** idem, 171. ^{стор.} *** idem, 169. **** З літератури про ірландські військові організації крім вищезитованих загальних праць - слід головно згадати: Ua Rathghaille: - The History of the Irish Volunteers organization told by its treasurer. / "The Gaelic American" 1915- 2/1/;
 *****) ^{стор.} засадами сїонїстів, головно відомою їх діяча Кадоминескою по боці антантї був зорганізований жидівський леїон, що воював при англійській армії в передній Азїї і рідко сприйнявся до універсальної сїонїстської концепції в Англії і до утворення з Палестини жидівської quasi-держави з рідкогромадянським впливом в нїї сїонїстів.

61

мілітарно отже, підпираючи свої національно-політичні самостійницькі прямування.

И це зовсім не ~~як~~ ^{так} парадоксальне, як на перший погляд може здаватися. З одного боку ~~є~~ ^{якщо} ясно, що ~~жодний~~ ^{жодний} політичний, чи національний вивольний рух не матиме успіху, ~~оскільки він не диспонує~~ ^{якщо не має} власної військово-революційної сили, ~~якщо~~ ^{якщо} в рішучім моменті зможе доволно і доцільно вжити для остаточного здійснення своїх еманципаційних прямувань її ідеалів. З другого боку міродайним при цьому ~~є~~ не лише число і ~~мощь~~, механічний момент в укладі військової сили, як скорше її доцільне планомерне зорганізування при мінімальним внутрішнім об'ємі для максимального зовнішнього ділання, а головне: її дух, настрої, словом її ідейна та моральна сила: віра в слухність і святість власної справи, в неминучість та конечність побіди, самофірність до надособового героїзму, погорда до смерти і небезпеки і т.д. Це все ставить легіони і взагалі військові добровільні революційно-національні чи суспільні формації * в порівнянні з регулярною армією, здебільшого збудованою на принципі примусового вербунку (часто напр. в державі ^{різно} національним населенням і отже з неминучим національним утиском, отже у бувшій Австрії чи ~~в~~ ^у бувшій Росії / байдужою до справи, яку вони мовляв ex officio мусять боронити власною кров'ю і життям. ^{Нісиль} ~~Звідси~~ здебільшого моральна перевага добровільних революційних військових частин над регулярною армією, їх побіди над ворогом численно дущим від них у кілька разів, краще озброєного, але без внутрішньої ідейної віри, що з примусу, а не з власної потреби та переконання служить своїй справі.

* До цього ^{станнього} належать різні революційні військові формації, якими час від часу та чи інша політична партія послуговується у своїй політичній боротьбі за досягнення свого державного ідеалу. Сюди можна зарахувати напр. відому фінляндську "червону гвардію" у 1905. році, що під час першої російської революції виборола Фінляндії фактичну незалежність від царської Росії, а в кождім разі розбила головні підвалини протифінляндського утиску царської Росії, який саме, на початку ХХ. століття досяг був свого вершку.

Подібною військовою формациєю ~~є~~ і славетна грузинська "народня гвардія", зорганізована грузинською С.Д. у 1917. році для захисту самостійности Грузії, збудованої на чисто демократичних засобах. ^{Нарахову} ~~близько~~ ^{близько} 40000 людей і ~~она~~ ^{вона} під проводом свого знаменитого ватажка Валіко Джугелі не раз в критичнім моменті захистива нещасну Грузію перед нападом зовнішнього ворога / Турків, Вірмен, Татар, большевиків і т. д. /, а головне дала змогу ^{Ця} сформуватися в дійсно демократичну та модерну державу, яку большевицька навала 1921 році ~~санда~~ ^{санда} розторожила, щоб завести в неї свій червоно-бонапартський азіятизм. / Див. про це: W. Wojtynsky: La Democratie Georgienne. Paris 1921. V. роз. про "La Garde populaire" і K. Kautsky? - Georgien. Eine sozialdemokratische Bauernrepublik. Wien 1921. XI. розділ про - Die Wehrmacht Georgiens. / Врешті до верте

цїей камбоджї організації дозволяється приєднатися і король Свифто
демоні, себто нїчо французьки; себїюли „горних королів“, при полкові
акція (первісно впрод ково 100000 людей) біт ефективно законно
і опанувало усе Імалісо. ✶

Тому леґіони, що виступили на допомогу визвольним прямиванням понево-
лених народів підчас цієї світової війни, не ~~спираючі~~ ^{бла} на всю романтичну
катастрофічність ~~своєї~~ ^{їхньої} ~~новала~~ ^{novale} ~~raison d'être~~, фактично оказалися дуже
впливовим, а іноді *й* рішачим чинником навіть з чисто мілітарного по-
гляду. *З* політичного *ж* роля їх як найголовнішого аргументу народа-
кріпака + у боротьбі за свою самостійність — не підлягає ^{нікому} жадному сум-
ніву.

~~Молох дотеперішньої історії вимагав від народів викупу кровю за~~
~~свободу *й* незалежність. Цей дикунський психологічний мідетво ще не так~~
~~швидко позбавиться.~~ ^{Томеволекі} Тому поневолені народи потребували і на будуче
пордібуватимуть власних леґіонів, цієї ultima ratio реалізації свого
права на самоозначення.

~~І. О. Ботковський.~~

Прага, май-серпень 1923.

*Zwischenwelt
wie bei Katschabiddu
mit Eimig, Kopp, halb-
fett!*

М. ПАПУСТЯНСЬКИЙ.

Україна = арена боїв

Ukraine

(Світова війна й наша визвольна боротьба)

Коли в 1914 р. вибухла Велика Війна, у двобій вступили найсильніші держави світа. Ця велитенська боротьба тривала чотири роки й багацько лиха накоїла. Її наслідки ще й досі скрізь болюче відчуваються, у переможців та у переможених. У 1918 році нарешті затихли бої на заході і на півдні. Антанта перемогла. Майже усі народи почали гоїти свої страшні рани. Тільки наш український народ і після Версальського миру не зазнав спокою. Важка доля припала йому у світовій війні, бо на його терені або ^{вс.} ~~вс.~~ увесь час бої, або він був безпосереднім ^{Затіллям} для ворогуючих армій. Це більше далася в знаки Українцям велика російська революція й наша важка боротьба за визволення.

Розглянемо ^спочатку: яку роль відграла Україна в світовій війні, а потім у загальних рисах прослідкуємо етапи нашої визвольної боротьби.

СВІТОВА ВІЙНА 1914. р.

Війну розпочали дві ворожі групи. Перша: Антанта. Її склали: велитень-Росія з 170 міль ^{іоновим} населенням та безмежними просторами; свободолюбна Франція з високою мілітарною традицією, яка весь час мріяла про реванж за Седан та Париж; нарешті мудра, з макіявелівською політикою "чужими руками жар загрібать" цариця морів - Англія. Вона ^{то} і була скритою пружиною усієї війни. Для Англіїців було необхідно ² припинити завчасно могутній економічний і мілітарний зріст Німеччини, цього небезпечного конкурента на морях та в колоніях; Бельгія, ^{і Горногора} Сербія теж стали на бік Антанти. Трохи згодом до Антанти приєдналась Італія, потім у 1916 році Румунія і нарешті Америка. Проти них виступив Центральний блок: на чолі його стояла об'єднана Німеччина, сильна своєю культурою, віддана "Фатерляндові", організацією і дисципліною свого озброєного народу. Вона мала найкращу у світі армію; разом з нею багатоязична, досвідчена в політичних інтригах Австрія. Її армія була слабша за німецьку, але добре озброєна,

забезпечена та вихована. Цей бльок підтримали пізніше Турки, а згодом, в 1915 році, і Болгари.

Щоби зрозуміти пляни ворогуючих і їх стратегічну та політичну мету, скажемо декілька слів про кордони на Сході. Головним робом будемо розглядати взаємини між Австро-Угорщиною і Росією, і лише наскільки це потрібне для освітлення зачепленого нами питання, торкнемось цієї ж справи між Німеччиною та Росією.

Взагалі треба зазначити, що в перший період війни кордон Росії у стратегічному відношенні був незручним до захисту. Це виникало з ось яких причин: 1/ кордон так званого Польського Королівства /Привіслянський край - передовий театр/ глибоко впливав на в терен Німеччини та Австро-Угорщини. Східні Пруси мові нависали над ним з півночі; в той же час Галичина охоплювала його з півдня; 2/ за Польським Королівством на Схід ішла багнисто-бездорожна місцевість Полісся; вона поділяла весь театр війни на двоє: на північний та південний і була незручна для маневрування значними силами; 3/ Росія, з різних причин /великі простори, мала скільність залізничних і кінних шляхів, необхідність захищати десятки тисяч кілометрів та инш./ значно спізнювалась зі своєю мобілізацією і розгортанням своїх сил. Німеччина та Австрія її випереджували і були раніш готові до наступу. Подамо приклади.

Німеччина та Австрія вже на 16. добу після першого дня війни зосереджували свої сили в бажаному для них напрямку /в призначених для цього районах./ Росія ж на 16. добу мала змогу зосередити лише 50% своїх сил, її ж азійські корпуси починали прибувати на західний фронт лише на 23. добу і закінчили свій приїзд щойно на 43-47. *1. та 2. Сибірські корпуси прибули лише 1. жовтня.*

Цілком зрозуміло, що такий незручний кордон і за пізні зосередження російського війська причинилися до того, що Німеччина та Австрія мали повну змогу легко відрізати весь терен Польщі і подати один одному руку. *на випадок погоженого наступу* Німці з півночі на південний схід, Австрійці з півдня на північний схід.

Якщо російське військо було згромаджене на передовім театрі, на лівому березі Висли, то його або оточилиби ще перед підходом головних сил з глибини Росії, або його притиснулиби до багнисто-бездорожнього Полісся. Тому російський генеральний штаб вирішив у перший період війни зовсім не боронити лівого берега Висли, а зосереджувати свої сили далі на схід. (Всі фортеці по р. Вислі, крім Дембліна-Івангорода були знесені). Велике значіння для обох ворогуючих сторін набирала фортеця Бересть-Литовський, що запирала залізницю через Полісся і була захистом для зосередження російських армій, та м. Ковель, важливий вузол.

П л а н в і й н и .

Російський план війни прямував ось до чого: з огляду на імовірність, що Німці вдарять першу цілою своєю силою на Французів, а проти Росії будуть тримати лише прикриття, а також задля можливости, що Австрійці використають свою боеву готовість і перейдуть у наступ на Росіян, щоби відрізати Царство Польське і приєднати його до себе, російський генеральний штаб вирішив розбити спочатку австрійську армію, вивести її з гри; і маючи вже вільні руки, зустрінути головні німецькі сили, які повернуться з французького фронту на схід, а проти Німців покищо демонструвати двома арміями і цим допомагати Французам, які вимагали активності з боку Росіян проти Німців і змусили Росіян особити свого південну армію і підсилити її влітку.

Наступати
 Нордон австро-російський ішов майже скрізь по українських землях: з боку Москалів — Поділля, Волинь, Холмщина; а з боку Австро-Угорщини — Буковина, Галичина. Тому при всяких умовах, чи буде австрійська армія наступати, чи навпаки буде боронитись, а Росіяне наступатимуть, перші і головні бої мусіли розвинутись на землях українських. Беручи ж на увагу, що й російський генеральний штаб і Австрійці вирішили дати генеральний бій в перший період війни, то було цілком зрозуміло, що й весь тягар цих боїв мусів лягти знову таки головним робом на Україну. Росіяне поставили собі стратегічним і політичним завданням в перший період війни, як ми вже зазначили, нанести поразку австрійській армії і захопити Галичину

Однак передовий театр, на випадок оборонної війни з боку Центральних держав давав змогу російським арміям пограбувати столиці Німеччини Берлінові.

й Вуковину, та погрожуєчи Мадярам, рішучим рухом своїх армій через Карпати примусити їх відорватися від Австрії, ~~а також~~ ^{Німців подити} ~~навести поразку Німцям~~ в Східних Прусах.

Райони концентрації російських армій. Російські армії скупчувались для цієї операції так: південно-західний фронт, ^{що} складається з 4-ох армій, призначених ^{виключно} для боротьби з Австро-Угорщиною: 4. армія збирається в районі Луков, Івангород-Деблів, Люблін, 5. ~~армія~~ ^{армія} Бресть, Ковель, Холм. Ці дві армії ^м ~~мусіли~~ ^{ав} зосередкуватись ^{іх} повести наступ на Галичину, на фронт Львів-Ряшів. Сила ~~армії~~ ^{армії} - 161/2 дивізій. В той же час із другої групи, ^{що} складалася з 22 ^{-ох} дивізій, 3. армія збирається в районі Дубно-Ровно-Ізяслав, та 8. ~~армія~~ в районі Проскурів-Дунаївці. Вони наступають зі сходу приблизно на Львів-Галич, ^{щоб} відтягти від Дністра ті австрійські армії, які будуть оперувати проти 4. ~~армії~~ і 5. ~~армії~~ російської армії. Проти Німців оперувало дві армії: генерала Ревенкампа і Самсонова. (1. ~~армія~~ і 2. ~~армія~~); перша зосереджувалась на річці Німан, друга на Буго-Нареві. Вони мусіли енергійно провадити наступ.

Поступ австро-угорської армії. Австрійський генеральний штаб швидко нагромадив головні свої сили, дві найкращі армії Данкля і Ауфенберга, 350 курінів, 150 ^{Кінних} сотень і 150 батарея, як осередок ударної групи, та кинув їх у напрямку на Люблін-Бресть-Холм-Ковель, ^{щоб} цим рухом розбити північну російську групу і захопивши Бресть-Ковель відрізати передовий театр, а також замкнути вихід з Полісся, захопивши Бресть-Литовський і Ковель. А тимчасом ^{сил, себто} ^(єго) рештоку 3. армії Брудермана та армейським ^{Ковеса в кладі} відділом ^{Ковеса} ^{Склад армії} 200 курінів, 170 сотень і 130 батарея ^{активно прорити Стіжну Галичину.} ^{Разом} ^{проти} ^{Російск} ^{виставлено} 33-39 дивізій. ~~Як тільки~~ ~~они~~ ~~активно~~ ~~боронити~~ ^{Східну Галичину.} Цей план почали Австрійці енергійно здійснювати. Спочатку вони мали значну перемогу над 4. ~~армією~~ і 5. ~~армією~~ армією. Ці армії не були ^{ще} сконцентровані і тому не витримали сильного натиску Австрійців, а почали відворот на північ. Найбільші втрати понесла 4. армія. Вже армії Данкля і Ауфен-

106.

російську владу Грузія, 1802 Осетія, 1804 Мінгрелія, 1810 Імеретія, 1813 через гулістанський мир із Персією: Дербент, Баку, Ленкорань, 1828 Еривань і Нахичевань, 1829 Ахалзих і східний беріг Чорного моря з Анапою й Поті, 1878 східна Вірменія з Батумом, Ардаганом і Карсом. Довголітнє підбивання кавказьких верховиць покінчилося 1859, зглядно 1864 й добуло для російських оборонних і офензивних намірів рівночасно природну фортецю Кавказу й просторе глянє в черені Передньої Азії.*)

Позаду цієї кавказької фортеці лежала Україна, багате населенням і продуктами запілля. В великій часті українськими силами здобула Росія Кавказ, Передкавказзя колонізувалося теж переважно Українцями. Останки запорожських Козаків, поселені 1792 над Кубанню творили багато десятиліть передню чату разом і російської імперії й українського елементу в цих сторонах. В цій самій мірі, як російська імперія посувалася політично на південь, посувалося українство колонізаторськи на схід, досягло вкінці Каспія й відгородило широким східним причілком своєї національної території Московщину від Кавказу й від цього помосту народів, що поклався в черені Передньої Азії, між трьох частями

*) Про російську експанзію в цих етнонах див.:
*) G. Baumgarten. Sechzig Jahre des Kaukasischen Krieges. Leipzig 1861. Reclus. Nouvelle géographie universelle. T. VI. Paris, 1881. Російська література дуже багата. Огляд у Вейденбаума: Путеводитель по Кавказу. Тифліс, 1838; багато матеріалу в "Сборнику материалов для описания мѣстностей и племенъ Кавказа", "Сборникъ свѣдѣній о Кавказѣ і т.и.

Берга натискали майже на Лублін-Красностав і прямували на Холм. В той сам час австро-угорська кіннота, підсилена легкою піхотою на повозках, перейшла кордон і захопила Володимир-Волинський, Дубно, а також провадила наступ і поза Збручем.

Н а с т у п 3. ~~XXXX~~ і 8. ~~XXXX~~ ^{російської} а р м і ї. Але ^{російської} 3. ~~XXXX~~ армія ^{серпня} ~~6. VIII~~ ст. ст. сама переходить у рішучий наступ в напрямі на Раву-Руську, і таким робом загрожує правому крилу і заплік австро-угорської армії, що наступала на Холм-Ковель. Ця остання ^{серпня} 17. ~~VIII~~ повертає своє праве крило проти 3. ~~XXXX~~ армії і вкупі з корпусами, що прикривали лінію в напрямку на Львів намагається стримати 3. ~~XXXX~~ російську армію. Під Равою-Руською відбувся надзвичайно завзятий бій: Австрійців розбито і вони в безладді подались на захід. Але в цей час, між 20. і 25. серпня, почали наспівати підмоги в 4. ~~XXXX~~ російській армії: гвардейський корпус і 3. ~~XXXX~~ ^{кавказький} і тоді 4. і 5. армія теж перейшли в наступ. В той же час 8. ~~XXXX~~ армія генерала Брусілова, що перейшла в наступ ^{серпня,} 5. ~~VIII~~, збивши порівнякчи слабі прикр^ття на річці Гнила і Золота Липа звертається правим крилом через Тарнопіль, лівим через Чернівці залива^{ючи} ^{юки} своєю масою терен Східної Галичини та Буковини. *) Цей удар 3. ~~XXXX~~ і 8. ~~XXXX~~ армії загрожував задам армії Давкля і Ауфенберга і вони, загрожені з фронту 4. ~~XXXX~~ і 5. ~~XXXX~~ армією та ^{міська-усо} ~~з~~ ~~я~~ ~~я~~ ~~к~~ ~~х~~ ~~с~~ ~~ф~~ ~~о~~ ~~р~~ ~~м~~ ~~о~~ ~~в~~ ~~а~~ ~~н~~ ~~о~~ ~~к~~ 9. ~~XXXX~~ армією, змушені були в безладді відступити на південний захід, щоб не бути оточеними.

*) найбільш уперті бої точилися між ~~3. і 8.~~ ^{8.} армією та наспівними австрійськими корпусами з Сербського фронту на р. Веретці (25-28. ~~VIII~~ ^{серпня}).

так сказати тільки Європу, могло балтійське побереж^{жа} Росії може й вистарчати. Вже тоді вічувала вона, як велика держава дуже прикро, що ключі до ^{да} Балтійського моря ^{же} були в руках Данії, Швеції, зглядно Німеччини. Тепер світ по влучному вислову ^и Сітон-Уотсена віддавна перестав бути тільки європейським. Російська імперія мусить стреміти до свobodного океану, до шляхів ^и всесвітньої лучби, не до зачинених побічних морей. Задля Німеччини має Росія над Балтиком малі вигляди.

За те ~~ж~~ без порівняння більші на півдні, і то саме наслідком і під умовою панування над Україною. Два століття був Царгород з проливами повірною ціллю російської експанзійної політики. Українське чорноморське побереж^{жа} з його людним і багатим українським запіллям було кріпкою базою, на котрій російська імперія основувала свою експанзію до "Теплих морей". Не будемо тут обговорювати поодиноких етапів цієї експанзії. Словом сказавши: по багатьох турецьких війнах мав у цій світовій війні Царгород з проливами припасти Росії й то за згодою Англії. *) Колиб Росії було пощастило остати в силі під час розвалу Туреччини, її вікові мрії булиби здійснилися. Та перешкодила революція...

Чи така корисна нагода, добути Царгород, швидко знов трапиться ~~їму~~ Росії? Годі сказати. В кожному разі це певне, що нововбудована російська імперія, пануючи над Україною, ніколи не перестане стреміти до океанського побереж^{жа} на півдні. Українське побереж^{жа}, поверх 2000 км. довге, з його (як на Чорне море) величезним багатством пристаней (Килія, Акерман, Одеса, Миколаїв, ^{добск} Скарвиз, Евпаторія, Севастопіль, Феодосія, Керч, Бердянськ, Маріупіль, Таганрог, Ростів, Єйськ, Новоросійськ

*) Die politischen Probleme, с. 13. д. Kjellen.

XXXXXXXX

В і д в о р о т австро-угорської
 а р м і ї. Цікаво зазначити: 3. і 8. російські армії вже за-
 хопили Львів (2. вересня), а Данкль ~~це~~ бється далеко на північному
 сході під Лкбліном. Втрати Австрійців були величезні. ~~Найгіший~~
 Найважчий стан був в ударних австрійських частинах. Також ~~було~~
 розбито й німецький Корпус Вертман, що прикривав відворот
~~р (???)~~ Данкля.

Всі чотири армії, так званий південно-західний фронт,
 поспішали вслід за відступаючими Австрійцями до Галичини і після
 гарячого бою у Городку ~~дотикались~~ ^{дійшли} аж до ріки Сян та сфорсували
 її. Ліве крило опанувало частиною Буковини, захопило Галич-Стрий
 і просувалось на Карпати. Взагалі Росіяне переслідували ~~австро-~~
~~угорську~~ ^{Австрійців} армію не досить енергійно і ті встигли нарешті прийти
 до будь-якого ладу.

Таким чином російські армії виграли генеральний бій і до-
 сягнули своєї мети, опанували Східну ^у Галичину ^у і частину
 Буковини. Бої, як бачимо, розігралися на теренах України: на Во-
 лині, Холмщині і у Східній Галичині, і лише крайнє ліве австрій-
 ське крило вело бої у Польщі.

Загальний погляд. Ми не маємо на меті
 описувати весь хід дальших боїв, лише зазначимо, що на протязі
 останніх місяців 1914 року російські армії після важких боїв,
 взяли сильну перегоро- (Fortsetzung s. S. 6)

дає для цієї цілі тільки базу, Царгород і Дарданелі це тільки перший крок наперед. Во Береземне море є мимо своєї величини й політично-географічного значіння, таки зачиненим морем, котрого ~~ключі~~ ^{ключі} в руках Англії: на заході Мальта й Гібралтар, на сході Суец і Еден.

А російська світова держава потребує світового моря й хоче його конче досягнути. Вона ще давно перед 1914 роком недвозначно проявляла свої наміри. Мимо велитенських просторів віддалі зужила Росія, як звісно, дуже багато енергії, добра й крови, щоб заповнити свому велитенському комплексові земель свободний вихід на вільні від криги побічні моря Тихого ~~океану~~ океану. Її зусилля розбились не так дуже об опір Японії, як о недостачу добре залюдненого й заготовленого безпосереднього запілля при бажаному ^{бе} ~~по~~ режимі. Це запілля щойно твориться, ~~це~~ ^ж є Амур ^{ська} і Приморська Область, саме наш Зелений Клин, який у щораз густіших масах заселяють українські хліборобські переселенці. Тут бачимо як майбутня зєдинена російська імперія дістає над Тихим океаном таксамо сильне українське запілля для своєї ~~ж~~ експанзійної політики, як дотепер мала давня Росія над Чорним морем. Як бачимо, українська проблема звязана з російською, таксамо тісно на близькому, як і на далекому Сході. Та вернімо до близького Сходу. Тут розходяться всі напрями російської експанзії саме з української території. З України стремить російська ^а ~~ж~~ імперія ріжними дорогами до Індійського океану. Шлях туди далекий і проходить крізь широкі суходутні помости. Обговорювати будемо експанзію Росії в цім напрямі в зв'язку ^{ку} з її континентальними експан-

ду, ріку Сян, обложили фортецю Перемишль і підходили до Кракова, але нарешті зупинились на довгий час на річці Дунаєць. Ліве крило перескочило навіть деякими частинами через Карпати, але контр-наступом австро-німецьких сил потиснено його трохи назад.

Взагалі наслідком цих боїв, а також енергійної акції армій Рененкампа й Самсонова на Східні Пруси, Німці були змушені в апогей битви на Марні відтягнути значні сили на схід. Цими підмогами Німці ^{перемогли} подолали дві московські армії Рененкампа й Самсонова, що наступали на Східні Пруси і стримали ~~резвій~~ ^{резвій} успіхи ~~російських~~ ^{російських} армій у Галичині. Проте ~~самі~~ ^{самі} ослабивши себе на головній лінії, програли велику битву на Марні. Австрійці понесли поразку, але не настільки велику, щоби зовсім відмовитися від дальшої боротьби. Війна затягалася.

Отже, як бачимо, в 1914 році на протязі двох перших місяців весь тягар боїв поміж головними московськими та австрійськими силами ліг головним робом на українські землі, передусім на терен Галичини, лише крайнє північне крило спочатку провадило акції у Польщі.

Цілком зрозуміло, що запеклі бої, і взагалі все те негати́вне, що є звязане з перебуванням на даному терені воюючих військ, відбилося негати́вно на добробутті населення, земель, що були полем битви, або ближчим запліллям для ворогуючих армій.

Між ^{іншим} ~~іншим~~, щоби ясніше зрозуміти дальші події, скажемо, що наприкінці 1914 року, в жовтні та листопаді, велися дуже вперті бої і на лівому березі Висли. Там змагалися німецько-австрійські армії з російськими силами, що вже встигли сконцентруватись. Навалу Росіян на захід взагалі стримано. Вони ^ж утримали в своїх руках значні простори на лівому березі Висли. Ці операції причинились ~~ж~~ ^ж лише до того, що на деякий час стихли бої на галицькому фронті.

Зимова кампанія у Карпатах. Зимом 1914-15 р. російські армії перегрупувались і посунули через Карпати на Угорщину. Метою головного командування було сфорсувати перевали на Карпатах, та кинути кінні маси, а також і піхоту на Мадярщину, щоби загрозити цій багатій країні, і таким робом змусити Австрію до сепаратного миру. Бої йшли всю зиму й ранню весну 1915 р. при ~~незвичайно~~ ^{незвичайно} важких умовах на Карпатських горах. Все ^ж ~~ж~~ таки Росіянам, хоч і з тяжкими

втратами і величезним напруженням своїх сил, почастило опанувати деякі перевали через Карпати; деякі частини навіть перейшли на угорську низину. Австро-Угорці в свою чергу намагалися деблокувати Перемишль. Успіху не мали. Спочатку березня 1915 року ця твердиня капітулювала.

Прорив російського фронту в Галичині. Весною 1915 року Німці вирішили перенести головні операції на східний фронт, щоби допомогти своєму слабому спільникові і стримати активність Росіян. Вони перевозять з заходу біля 18-ти сильних військових одиниць і переходять у наступ. Для головного удару призначили армію Макензена, сформовану з найкращих частин цілої німецької армії. Їй додали велику кількість гармат /1500/ і цим ^{елми}огневим тараном на ^{елми}прикінці квітня проломили російський фронт під Горлицями і Тарновим, розторожили ~~3-ю~~ російську армію, /нею керував відомий Болгарський ген. ^{срел}Гадко-Дмитрев/, яка боронила цей ^{йдуть}напрямок і ^{йдуть}на Холм-Новель-Бересть. Правим ^{же}крилом ріжуть зад усіх російських армій, котрі ^{же}ростягнулися на Карпатах. В той ^{же}час, підсиливши свіжими ^{же}запасовими частинами австрійські армії, які боронили Карпати, переходять у наступ на Москалів з фронту. Цей ^{же}скомбінований удар розпочався саме тоді, коли в російській армії почав гостро відчуватися брак ^{же}амуніції; вона мусіла з великими втратами почати відворот на схід.

Відворот російської армії. Росіяне намагаються стримати навалу Німців та Австрійців ^{же}уперто б'ються на Сяні; але ^{же}змушені відходити все далі і далі. Наслідком цих боїв очищено майже всю ^{же}Сх^{же}Галичину. /Львів звільнила після десятимісячної московської окупації армія ген. Бем-Ермолі/. Німецько-австрійські армії захопили частину Волині й Холмщини, опанували твердиню ^{же}Бресть, та міста ^{же}Новель, Луцьк, Пінськ. Ліве крило Росіян відійшло аж на Серет. Також вони покинули всю Буковину, лише маленький куточок її з Заліщицями залишився в їх руках.

Таким чином, як бачимо, в 1915 р. головні військові акції розвинулися знову на тих ^{же}теренах. Тут Макензен доконав свого знаменитого прориву. Його енергійно підтримували ^{же}австро-угорські армії. Цей рік дуже дався в знаки ^{же}Сх^{же}Галичині, Буковині, Холмщині й Волині, бо російське військо, при своєму швидкому відвор^{от}і забирало у

населення все, що йому було треба. Крім того, ^{о минути погоні} ~~щоб~~ ~~з~~ ~~боку~~ ~~австро-німецьких~~ ~~армій~~ і за всяку ціну стримати їх, російське військо нищило всі шляхи та палило збіжжя, паші, а навіть цілі оселі.

Тому цей період дуже важко відбився на населенню вищезгаданих районів. Тисячі біженців ^{гордою} ~~шли~~, по часті по волі, та здебільша примусово, за російськими арміями на Московщину.

Для характеристики боєвих акцій на Галицькому фронті ми подамо декілька прикладів. Російські армії понесли величезні втрати. За одні два тижні по прориві Макензена, армії південно-західнього фронту втратили більше 150 тисяч полонених і безліч всякого ~~іншого~~ військового майна. А проте: вони хоч і відходили весь час, ~~и~~ноді влучними маневрами стримували переслідуючих, та наносили їм болючі удари. Вони теж взяли до полону біля 100 тисяч Німців та Австрійців.

Великий успіх мали Німці і на ~~ін~~ших фронтах. Вони ~~виперли~~ ~~Росіян~~ із царства Польського, захопили частину Білої Русі і Литви з Вільном, та ~~т.~~ зв. Прибалтійський край до Риги включно.

Таким робом виперта російська армія далеко на схід понесла великі втрати, віддала великі терени, але її духа ще не зломано. Війна ~~триває~~ ~~далше~~. Зимом не було на південно-західньому фронті великих акцій ні з того, ні другого боку. Йшла позиційна боротьба.

1916 рік. В русіловський прорив. В 1916 ~~р.~~ Росіяне спромоглися здобути необхідну їм ~~амуніцію~~ ~~важну~~ артилерію та зорганізувати свої розпорошені загальним відворотом армії. Російське командування вирішило розпочати наступ, але тепер вести його на терені Литви проти Німців, а на південно-західньому фронті /керував ним генерал Брусілов/ лише демонструвати.

Здавалось на цей раз ^{що} ~~доля~~ усміхнеться нашим обездоленим війною землям і головні операції будуть вестись поза ними. Але сталось не так. У червні генерал Брусілов, обміркувавши добре плян і скупивши 8-му армію під керуванням відомого козачого генерала Каледіна, ударив несподівано на Луцьк. Після упертого бою він прорвав фронт і почав його поширювати, та перти далше. Цей наступ

А. Людендорф у своїх споминах, а також і ген. Франска, командир ударного корпусу армії Макензена, підкреслюють велику активність і впертість Росіян при відвороті.

підтримала і решта його армій /осібна, 7. ~~м~~ і 11. ~~м~~, особливо оста-
 ння, яка штурмувала Чернівці і просунулась на Буковину/. Цей вели-
 кий успіх так розвинувся, що головне російське командування збилося
 з пантелику і замість того, щоби свою головну силу скерувати на
 Литву, як гадало спершу, не розпочало там свого наступу, а вирішило
 поволі підсилити Брусілова і дати генеральний бій на австро-угорсь-
 кому фронті.

Бої на південно-західному фронті. Щоби рятувати майже катастрофічну ситуацію, німецько-авст-
 рійське командування швидко перекидає на Галичину ~~резерви~~ резерви
 німецькі /більш 20-ти дивізій/, а також припиняє блискучий австрійсь-
 кий наступ на ~~Волохів~~ ^{Томашів} і теж відтіля жене свої війська проти Брусі-
 лова. На всьому західно-південному фронті закипіли запеклі бої.
 Російські армії просовуються вперед на фронті то одної, то другої
 армії, але все з більшими і більшими труднощами. І нарешті в осени
 настає рівновага. Обидві сторони знеслились і витратили свої
 резерви. Між иншим, маршалок Гінденбург оповідає, що наприкінці
 Брусіловського наступу головне німецьке командування майже не мало
 вільних резерв. Генерал Брусілов ^{завдав} навіть великі втрати австро-німець-
 ким арміям. Він захопив 420 тисяч полонених, 600 гармат і 2500
^{скоростріль} ~~пулеметів~~ та безліч різної військової здобичі. Відбив частину
 Волині, звільнив Луцьк, Дубно, Володимир-Волинський та дійшов до
 річки Стоходу. Російські армії заволоділи також східною частиною
 Галичини й Буковини, захопили міста Броди, Тарнопіль, Тереховлю,
 Нижнів, Бережани, Станиславів, Коломию, Надвірну. На Буковині: Чер-
 нівці. Однак ~~ми~~ не ^{ми} могли розторопити австро-угорських сил. Підмога
 прийшла за пізно. І наступ на Литву не був на часі. В цих операціях
 російські армії понесли теж важкі втрати, особливо в убитих та
 ранених. Це свідчить про ту впертість і настирливість, яку виявили
 обидві сторони у цих великих боях. Цілком зрозуміло, що і шода
 для населення від цих боєвих змагань була велика.

Знову таки генеральна бійка розвинулась на теренах Волині
 і Сх ^{ічної} Галичини, навіть і проти бажання російського вищого команду-

бування. Брусіловський прорив дошкулив східним районам Галичини та Буковини, які і раніш уже були зруйновані війною. Зимом триває позиційна війна.

В 1917 році, ранньою весною, почалась у Росії революція. Вона як відомо, несла на своїх прапорах нові гасла, розкладово вплинула на російську армію і на народні маси, тому можна вважати, що власне кажучи, регулярну війну між царською Росією і Австро-Німцями скінчено зимою 1916 року.

В и с н о в к и. Здається, що знашого огляду видно, який великий тягар впав за два роки великої війни на населення Волині і Холмщини, а найбільше на потерпівшій Сх^{ідну} Галичину та Буковину.

За ці землі змагалися мільйони російського та австро-угорського воїнства, а також і сотні тисяч німецького, яке завжди в критичну хвилину поспішало на допомогу своєму слабшому спільникові, коли його мала ось-ось остаточно повалити російська армія.

Великі змагання на українських землях були викликані політичною метою Росії здобути за всяку ціну Сх^{ідну} Галичину й Буковину і таким робом нарешті здійснити улюблену мрію московських царів, а потім російських імператорів "по собіранію руських земель." Також, спираючись на Карпати, Москвалі мріяли перекинути своє військо на Мадярщину і там остаточно завершити стратегічне завдання, себто змусити Австрійців до сепаратного миру. Крім цього Москвалів тягло на південь бажання подати руку Сербії, на яку натискала Австрія, і взагалі добитись до Царгороду, щоби відчинити собі шляхи на Дарданелі.

1917-~~ий~~ Р і к. Велика Російська революція. На весні 1917 року Антанта мріяла повести нарешті рішучу операцію проти Австро-Німців одноразово на всіх своїх фронтах. На Росію покладалась теж чимала надія. За зиму Росія переформувала своє військо, розгорнула десятки нових дивізій, /зменшивши їх з чотирьох полків на три в кожній дивізії/, добре забезпечила їх технікою і важкою гарматою, та силою різних вогнеприпасів, що почав вироблятися в Росії, а також наспівав^{ли} зза кордону. В російській армії рахувалось понад 15 мільйонів людей, прилічуючи сюди і всі ^{позаскоронові} ~~зоди~~ установи.

На заході сили Антанти значно зросли. Франція і Англія виставили величезні армії з десятками тисяч важкої гармати, військової авіації і т.и. Зєдинені Держави ^{ікноі} Півн^у Америки напружували всю свою економічну міць для підтримки Антанти. Така одноразова навала всіх озброєних сил Антанти на Австро-Німців, по певному пляні, а не ^{у-}роздріб, як це було раніш, безумовно привела до повної поразки центрального бльоку. Треба зазначити, що держави центрального бльоку не дивлячись на свої блискучі ~~воєнні~~ ^{безперестанну} успіхи та майже ~~цілчасну~~ ^{безперестанну} перемогу, почали гостро відчувати бльокаду з суші й моря і брак сирівців та хліба, що, цілком зрозуміло, прикро відбивалося на настроях війська і народу. Найбільш відчувала це Австро-Угорщина.

Але в Росії раптом спалахнула революція. Вона коміть головою перекинула всі розрахунки. Ми не будемо торкатися причин російської революції, бо це не належить до теми цієї праці, яна має лише зазначити: як відбилася революція на боєздатности російської армії, чи російське командування змінило свої пляні і ^{мети} цілі війни, та як це все відбилосся на землях українського народу.

Царя скинуто. ^{Замитано} ~~Корупшено~~ ^{или} вікові ^{ам} підвалини. Нового устрою ще не встановлено. Революціонери різних напрямків почали ~~моги~~ ^{на} навмисне розкладати армію. Між салдатом і офіцером посіяли страшенну ворожнечу. Вождам відібрали всяку владу. В армії ввели замість ~~персональної~~ ^{на} відповідальности принципи колегійальности /комітети, / саме ~~ж~~ ^ж головне ~~вийняли~~ ^{на} з армії її душу, себто ~~на~~ ^{на} рушили всяку дисципліну, ~~всередині~~. Взагалі з регулярної армії сотворили мільйони "товарищей" у військово-вбранню. Цілком зрозуміло, що армія почала слабнути та розкладатися. Крім цього революція висунула нові привабливі гасла: "ЗЕМЛЯ І ВОЛЯ," "СВОБОДА БЕЗ ОБОВ'ЯЗКІВ І ПРИМУСУ," "САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ," і т.и. Не диво, що народним масам, чи ~~то~~ ^{то} на фронті, чи в запіллі по селах та фабриках, було вже не до війни. Аби скорійш до дому, використати все ^{добро, яке} ~~що~~ ^{що} так шире обіцяє революція! Хай воюють буржуї!

Одначе і уряд і так звана революційна демократія /її репрезентував ~~Совет~~ ^{Совет} робочих і салдатських депутатів, / хотіли і дальше йти

поруч з Антантою і мали на меті або остаточно перемогти Центральні Держави -- /цього домагались надати, / або скінчити війну *statu quo*. Останній погляд переміг. Революційна демократія гучно висунула гасло "БЕЗ АНЕКСІЙ ^{та} ~~І~~ ^Т ~~КОНТРИБУЦІЙ~~", яке вкупі з "Визначенням Народів" мало означати: "кож^ому своє."

Отже революційна демократія начеб то відмовлялась від забор^{ов}ної політики; нам, мовляв, не треба ні Дарданелів, ні Східної Галичини та Буковини, ні навіть тих теренів, що належали раніш до Росії, та які заселені чужими народами, бажали~~би~~ ^{огнали} самоопреділитися.

Горуміється, що всі воюючі армії теж мусіли лишитись кожда при своїому. Алеж цього погляду не підтримали ані Антанта ані Центральні Держави. Бо всі вони змагали до повної перемоги над ворогом.

Треба зазначити, що в Росії почала ширитись большевиками ще нова демагогічна ідеологія: "Геть з війною" - "хай живе світова революція," "вся влада пролетаріатові," "бий буржуїв," "грабуї награвоване." Ці гасла почали находити ~~себі~~ на фронті і в запіллю все нових і нових прихильників. Революційний уряд, побачивши, як іде руйнація держави й розкладається армія, вирішив звернути увагу війська на фронт, перейти в наступ і допомогти своїм спільникам, які потребували від Росії активної акції.

Після розпучливих зусиль ~~§§§§~~ ~~§§§§~~ уряду Керенського - нарешті почастило розпочати наступ.

Російський наступ у Галичині. Головний удар знов таки скерували на південно-західн^{ий} фронт. Метою наступу ставилося захоплення Сх^{ідної} Галичини та Львова. Цікаво підготовлявся цей наступ. На всіх фронтах виголошував палкі промови вожд революції Керенський і представники різних Совітів і Комітетів. Одначе армія отягалась і не хотіла битися. Нарешті вона мовби загіпнотизована морем гарних слів, згодилась, сказавши: "одчепіться, спробую, а що з цього вийде — побачимо."

Сх^{ідну} Галичину та Волинь боронила тоді армейська група Бем-Ермолі. Між верхівями над Серетом і Дністром стояли дві армії цієї групи. На золочівському напрямку оперувала 2-~~та~~ австрійська армія;

на Бережанському - німецька генерала Ботера^M; нарешті на Галич-Калуш генерала Кірхбаха. Вона складала ліве крило карпатського фронту ерцгерцога Івана.

Маршалок Гінденбург бачив повний розвал революційної російської армії і її слабу боєздатність, та добре знав час наступу і навіть всі сили й райони концентрацій ударних російських частин, /бо про це ~~ж~~ ^{уже} голосно говорилось на мітингах/ ^а проте, на випадок несприятливих несподіванок, підтягнув зі західного фронту до Бем-Ермолі шість німецьких дивізій. Взагалі треба зазначити, що армії Бем-Ермолі ще не зовсім прийшли до себе після тяжких боїв у 1916 році за часів Брусіловського прориву і не уявляли собою великої активної боєвої сили. Але з російською армією, ^{як} зіпсованою революцією, вони могли легко порівнятись.

Російська ударна група була значно сильніша за них, числом і навіть на цей раз технікою і гарматами. Між Серетом і підгір'ями Карпат мали наступати три російські армії: на Золочівський напрям ~~11.~~, на Бережанський ~~7.~~ і на Галич-Калуш ~~8.~~ армія під керуванням генерала Корнілова.

16 червня ~~одинадцята~~ ^{11.} та ~~сьома~~ ^{7.} російська армія після нечуваної ще на східному фронті гарматної стрілянини, рушили в атаку. На протязі трьох днів у багатьох місцях були проломані ^і позиції Австро-Німців, і Москалі просунулись на захід. Ліве крило Австрійців відійшло за Малу Стрипу. Австрійці й Німці втратили 300 старшин, 18 тисяч жовнірів і 29 гармат. Все ~~ж~~ ^т таки німецько-австрійські підсилки потрохи стримали цю навалу. 25 червня ~~8.~~ армія, на захід від Станиславова, теж пішла вперед. На протязі 5-ти діб вона розбила армію Кірхбаха, захопила міста Галич і Калуш і вийшла аж на річку Лімницю. В її руки впало 150 старшин, 10 тисяч жовнірів і 100 гармат. Бої продовжувались.

Проти-наступ Австро-Німців. Але 5. ~~травня~~ липня Австро-Німці вже встигли сконцентруватись у районі Золочів-Красне і переходять до контр-наступу, скерувавши свої сили в загальному напрямку на Терехівлю-Камянець, на глибше заплля ~~7.~~ і ~~8.~~ російської армії.

Панічний відворот російської армії. В міжчасі бойовий запал революційної російської армії встигнув уже зовсім розвіятись. Настрій салдатської маси рішуче змінився на гірше. Цілі полки, ба навіть дивізії, відмовлялись іти в бій, мітингували, самовільно відходили з фронту на десятки верст, не попередивши про це сусідів, а більшість просто кинулась у паніці тікати з галасом "спасайся, хто може."

Деморалізація була страшна; салдатська маса нищила на своєму шляху все, що їй наvertалось на очі. Грабувала, насилувала, палила, бешкетувала. Пригадаємо лише погром у Калущі. Старшини і окремі бойові частини потапали в цій деморалізаційній масі. Не було ніякої змоги зупинити цей розбещений натовп, який не визнавав дисципліни і примусу.

Генерал Корнілов, який у цей час прийняв на себе керування південно-західним фронтом, відводить свої здеморалізовані армії аж за Збруч, звільнивши остаточно всю Буковину і Східну Галичину. Щоби стримати остаточний розвал війська в час відвороту, Корнілов вживає на свою руку рішучих кроків. Починає розстрілювати грабіжників і насильників та вішати їх на телеграфічних стовпах. Цим, а не палкими промовама, нарешті пощастило зупинити армію. Австро-Німці далеко не переслідували Росіян, бо й самі були знесилені попередніми боями і добре бачили, що російська армія ось-ось сама зовсім розвалиться і без ніяких боїв.

Таким чином у 1917 р. революційна російська армія повела великою силою сильний наступ проти трьох австро-німецьких армій, при підтримці величезного гарматного вогню, який руйнував і нищив все в ^{місцях} ~~місцях~~ свого обсягу. Спочатку мала успіх, зустрінувши значний опір відтягнулася назад. Відворот цієї всієї маси пронісся як смерть по терені її ^{до сходу} ~~духу~~, нищучи все, що ще лишилось від великої війни у східних повітах Буковини й Галичини.

Бачимо, що стратегічна мета уряду революційної Росії лишається попередньою: шукати розв'язки війни в Галичині проти Австрії. Правда, треба сказати, що й на західному фронті і північному російському фронті теж були спроби наступати, але вони не дали ніяких

позитивних ^{а)}слідків. ~~XX~~

Зовнішня політика лишається попередня: іти поруч з Антантою. Наслідком цієї невдалої спроби, австро-німецьке військо займало Східну Галичину ~~і~~ і Буковину аж до Берестейського миру. На жаль ці країни не зазнали і тепер спокою, бо як в Австрії так і у Німців почався майже справжній голод і від населення ~~вс~~ систематично відбирали все, що було потрібне для прохарчування армій. Цілком зрозуміло, що там, де було роташоване військо, населенню приходилось терпіти найбільше, бо з нього тягли в першу чергу.

Так ганебно скінчилась для російської армії революційна спроба вирішити зброєю питання, висунені війною.

До Берестейського миру фронти лишилися на попередніх місцях на українських землях і на них крім "братання", яке по мистецьки організували генеральні австро-німецькі штаби, ніяких боєвих акцій не було. Між ворогуючими провадився лиш обмін продуктів: Австро-Німці давали горілку і коняк, - Москалі: хліб і товщі.

Роташоване на Правобережжі російське військо, хоч вже і не билося з ворогом, було постійною загрозою для населення України, бо раз перейнявшись большевицькими гаслами - почало палити дідиців і заможних селян, "куркулів," нищити добробут населення та громити горальні.

Велика Україна і її боротьба з большевиками. Кінець 1917 року проходить під знаком дезорганізованої демобілізованої армії, та, з другого боку, боротьби совітської Росії з Україною.

З початком листопада в Росії перейняли насильно владу большевики. З того часу вони почали терором змагати до здійснення своїх утопічних мрій. Ленін і Троцький пішли вогнем і мечем проти всього, що не вдарило перед ними чолом. Україна, яка почала організуватись на національно-демократичних принципах, попала в конфлікт з большевиками, з якого вивязалась кривава війна.

Годі списувати всі етапи цієї боротьби. Зупинимось лише трохи на деяких подіях та явищах.

Там громаджено великі сили; напр. на так зв. західнім фронті, яким керував Ленін/ін/ на просторі 19 верст, скуплено для наступу 184 баталіонів і 900 гармат проти німецьких 29 баталіонів і 300 гармат.

Нашу визвольну боротьбу можна поділити на такі етапи: доба Центральної Ради, Гетьманат, Директорія, нарешті події зв'язані з польсько-українською згодою; це на Великій Україні. А в Галичині: доба Української Національної Ради й Диктатури д-ра Петрушевича.

Д о б а Ц е н т р а л ь н о ї Р а д и. Центральна Рада за часів революційного російського уряду помалу зміцнює своє становище. Для того, щоб опертися на збройну силу, вона почала формувати свої суто українські полки: імени Сагайдачного, Полуботка, Хмельницького й інші, та відокремлювати на фронті наших воїнів в українські військові одиниці. Найбільш організованою силою був ~~перший~~ Український Корпус генерала Скоропадського та Січові Стрільці. На жаль ці формування провадилися без належного плану і відповідної системи і часто-густо псували їх демагогічні акції наших політичних діячів. Все ж таки Центральна Рада почувала вже себе в мент повалення уряду Керенського досить міцною, щоби прибрати керуючу роллю. Вона вирішила поширити своє правне становище та поглибити впливи, і взагалі, користуючись ~~з~~ ^з завірюхою на Московщині, зовсім відокремитись від Москви. Для здійснення цього вона ^{силою} повалила в Києві в листопаді представників Тимчасового Уряду ~~силою~~ після трох-денного бою і перебрала всю владу на Україні до своїх рук.

З цього часу визнають вищий авторитет Центральної Ради військові керівники і штаби південно-західного та румунського фронту. Вони зголосили підлеглість генеральному секретарю військових справ С.В. Петлюрі. Центральна Рада ~~мовби~~ має до розпорядження мільйонів армії.

Однак здеморалізована на фронті солдатська маса зовсім інакше реагувала, ніж вищі представники фронту. Вона пішла за большевицькими гаслами. Наказів штабів і своїх старшин не виконувала.

Совітська влада, трохи зміцнившись на Московщині, почала глядіти і на Велику Україну як на терен для своїх соціалістичних експериментів, мету імперіалістичних змагань, та базу для своєї боротьби з різними ворогами. Вона починає провадити наступові акції спочатку шляхом агітації, а потім вже, ~~но~~ трохи пізнавши ґрунт, сміливо йде на Україну справжньою війною.

Оголосивши на фронті ~~завішані зброї~~ ^{перемір} з Центральними Державами, Світська Росія розв'язує собі таким робом руки і всю свою залізну енергію звертає на внутрішній фронт.

Перша війна з більшовиками. Скризь на Великій Україні, в районах ротащування запасових частин починається заворушення; збільшевичені вояки намагаються захопити владу в свої руки. З фронту, згідно з добре обміркованим пляном, посувають-ся військові відділи, щоб остаточно повалити владу Центр^{альної} Ради. Головна акція ведеться більшовиками на Київ по двох напрямках: через Жмеринку-Козятин і через Проскурів-Шепетівку. Крім того з Московщини з району Брянська, посуваються на Київ відділи червоного війська під керуванням полковника Муравйова. Для боротьби з Сов^{ітською} Росією призначено командуючим українським військом полковника Напкана. В цей же час на Катеринославщині і взагалі на всьому Лівобережжі розпочались большевицькі розрухи, які ретельно підтримує большевицька влада. Українці почали боронитись. Підступи на Київ з заходу і південного заходу успішно боронить ~~перший~~ український корпус генерала Скоропадського. Друга дивізія цього корпусу прикриває напрямом Жмеринка-Козятин, окремий же відділ першої дивізії /два полки/ під керуванням полковника Напустаєнського, активно боронить напрямом Проскурів-Старокопстантинів-Шепетівку. З початку ці частини ^{здолали} ~~відбили~~ значний успіх. Друга дивізія обезброє ~~дефінілька~~ большевицьких частин і загороджує Червоним шлях на Козятин. Відділ першої дивізії обезброївши ~~дефінілька~~ частин, займає Шепетівку, потім захоплює величезну гарматну базу південно-західного фронту в Здолбунові /там було більш сотні гармат та мільони різного вогнеприпасу/ і нарешті після бою перехоплює ~~XXXX~~ в Старокопстантинові штаб ^{XI.} ~~другої~~ збільшевиченої армії. Потім під навалом посунувших з фронту большевицьких частин дивізії ~~першого~~ корпусу почали слабнути.

Б о ї з а К и ї в. Не так успішно йшла боротьба на Лівобережжі, особливо під Києвом, за посідання котрого розвинулись дуже гарячі бої. Боронили його Січові Стрільці під керуванням ^{полковника} ~~отамана~~ Коновальця, деякі дрібні відділи та купка нашої молоді, а також

-18-

відділи Запорозжців з Семеном Петлюрою на чолі. Після десятидневих боїв, що велись на вулицях Києва, 8 лютого наше військо, Центральна Рада та всі українські установи змушені були залишити Київ і податись на Житомир. В Києві почався страшенний терор.

Відворот червоної армії. Україна, як Самостійна Народня Республіка підписала 9 лютого мирний договір в Бересті з Центральними Державами. Німці і Австрійці звільнили на протязі короткого часу Україну від большевиків. З ними йшли і наші нечисленні, але завязі в бою відділи. Вже першого березня ввійшло до Києва знову українське військо, а за ним і Німці. На протязі тижня звільнено всю Україну від червоного війська. Треба зазначити, що Запорозька Дивізія полк. Натієва виперла большевиків з Криму майже без допомоги німецького війська.

Отже наприкінці 1917 року розпочалась війна з большевиками. Бої охоплюють майже всю Велику Україну. У воєнну завірюху втягнуто й Крим. Бої того періоду дуже різняться від боїв за час світової війни. Між ворогуючими нема тієї впертости, що раніш, укріплених ліній, великого гарматного вогню, сильних втрат. Все вирішується або маневром, палкою атакою з боку рішучої частини, а иноді і більш демагогічною та кращою агітацією. Таким робом здавалось би, війна не мусіла так прикро відбиватися на населенню, як раніш. Але розбещені банди червоних та натовпи дезертирів та демобілізованих "товарищів" наробили багато шкоди на Україні, руйнуючи її добробут.

Першу війну України з большевиками ми програли. Ми не мали сили без чужої допомоги стримати їхньої навали. Треба зауважити, що до цього спричинилась, крім слабої організації українських відділів, ще й шалена большевицька агітація, /їхні привабливі гасла/ далі переважала від війни, а нарешті, присутність на Україні міліонової національно-російської армії, яка прямувала на Московщину через наші терени. З жалем зазначаємо, що в першій війні з большевиками більшість українських частин або переходила на бік ворога, або в кращому разі проголошувала "неутральність." Взагалі можна прийняти як факт, що большевики взяли гору над Центральною Радою не силою московських

багнетів, а радше пасивністю, а ~~чи~~ ^{чи}ноді і ворожістю до своєї української влади нашого ~~ж~~ ^ж таки українського народу одурманеного московськими большевиками. Наслідком цих невдач окупували Велику Україну війська Центральних Держав. Цим кроком авторитет Центральної Ради був на нашу думку остаточно підірваний; роля ^ж того першого українського революційного парламенту скінчилась.

Гетьманат. На зміну Центральної Ради прийшов Гетьман Павло Скоропадський.

За часів Гетьмана бої на Україні притихли. По містах налагоджується порядок, Гетьман та його уряд починають помалу, під захистом німецьких багнетів, організувати мирну працю по всьому терені звільненому від большевигів. Але не довго утрималась на Україні Гетьманщина. На це склалось багато причин. Ось, на нашу думку головніші з них:

1/ помилкова внутрішня політика Гетьманського Уряду, що не зумів заспокоїти селянський голод на землю та користувався карними експедиціями,

2/ опозиція наших українських соціалістичних партій, що не захотіли стати, поки час, до співпраці з Гетьманом, і цим надати Гетьманщині суто національно-демократичний напрямок,

3/ присутність на Україні окупаційного війська, яке в багатьох випадках жорстоко поводилося з селянством та дико експлуатувало багатства України,

4/ народні маси, які були затроєні самі, ще не досить відчули на власній шкурі комуністичну господарку, і весь час неспокійно ворушилися,

5 / швидлива політика Протофіса / великих землевласників і ~~російських~~ ^{капіталістичних} ~~династичних~~ і Гетьманського Уряду; та особливо самовільне проголошення федерації України з Росією, і и.

Наприкінці 1918 року розбито Німців на західньому фронті. В Німеччині та Австрії починалась революція. Заворушення почались також і в окупаційній німецькій армії на Україні. Все це уможливило Українському Національному Союзові, при допомозі большевигів, зго-

/згода Винниченка з Мануїльським/ скинути Гетьмана.

Отже за часів Гетьмана - ^{меху} до загального повстання проти нього - Велика Україна безумовно трохи заспокоїлась і не знала того безладдя, яке панувало в цей час на Московщині. Лише в окремих місцях вибухали повстання. Їх жорстоко здушували Німці. ~~Врагали~~ Хоча німецько-австрійська окупація та безпощадна експльоатація України, а також брутальна поведінка деяких німецьких відділів і наших гарних загонів щораз гірше розбурхувала настрої населення, - поки не викликала вибуху - все ^{шкідливо підвладна для організації сил самооборони} на загаль мирна праця не припинялась, добробут народу збільшувався, ідея української державности за кордоном поширювалась і національна свідомість населення помалу зростала.

Повстання проти Гетьмана. З листопада знову на Україні починаються страшенні заворушення. Українська селянська маса, закликаючи Директорією до повстання, піднімається і починає захоплювати міста, боронені Гетьманцями, /добровольцями, які виступили на їх заклик/ та обеззброювати німецькі відділи. Найбільші бої знов таки провадяться під Києвом. При наступі на Київ головну ударну силу Директорії творять Січові Стрільці.

За місяць скинено владу Гетьмана. Німці потрохи евакуювались за кордон і Директорія опанувала майже всім тереном Великої України, крім побережжя Чорного Моря, де перебував французький десант, і Криму, куди відійшли московські добровольчі відділи. Ця буря знищила весь апарат адміністративної влади, улаштований Гетьманом. Очевидно, що підчас революції знищено й розграблено чимало різних складів військового добра і харчових продуктів, які були розвинені майже по всій Україні, в части заходами уряду Гетьмана /з метою організування армії/, в части як спадщина ще з часів світової війни.

Друга війна з більшовиками. Перед Директорією стояли надзвичайні труднощі. Вона мала ворогів на всіх фронтах, зруйнований повстанням адміністраційний апарат, ~~з~~ затроєний демагогічно-революційними гаслами наріде, та не мала добре організованої військової сили. А тут ще несподівано для Директорії починається друга війна з більшовиками. Використовуючи слабкість Директорії в цей переходовий мент, московські більшовики знов посу-

нули на Україну, щоби захопити владу. На протязі шости місяців українське військо старається стримати наступ большевиків, відходить з боями крок за кроком, але під натиском переважної сили мусить залишити майже всю Велику Україну і відійти на Тернопіль-Волочеськ / тра-
вень 1919 р. Таким чином перша фаза другої війни з большевиками скінчилась знову перемогою цих останніх.

В і й н а Г а л и ч и н и з П о л ь щ е ю. Скажемо скільна-
слів про події в Галичині. Після розпаду Австро-Угорщини Східна Галичина починає організувати в себе українське державне життя.

1. Миснопаде
~~Першого пидполля~~ 1918 р. Українська Національна Рада у Львові ~~зда~~^вби-
рає у свої руки всю владу. Починає організувати своє військо, ~~наста~~
новляти адміністрацію по всіх повітах і взагалі налагоджувати держав-
ну працю. ~~У~~^іспочатку на всіх теренах Сх^і Галичини, у Львові і на
провінції панує українська влада. Одначе ~~заборча~~^{завойовницька} політика Поляків
не хотіла з цим помиритись. Поляки збройно виступають проти галицько-
го Уряду. Розпочалася війна між Галичиною та Польщею. Ця війна
ведеться галицьким народом з повною самопожертвою. ~~У~~^Вспочатку галицьке
військо має успіх, хоч воно і змушене було залишити Львів, все^ж
більшість Сх^і Галичини з нафтовим районом Дрогобича була в посіданню
Галицької Армії. Одначе майже після 7-ми місячних боїв наспіває Поля-
кам велика допомога з Франції /дивізії ген. Галера/ і Поляки взяли
гору над знесиленою Галицькою Армією. Вона була примушена відійти в
південно-східний кут між Збручем і Дністром. Отже і перший етап
боротьби галицької армії з Поляками скінчився для Українців поразкою.
Треба завважити, що ця боротьба далаб зовсім інші наслідки, янби
Польщу всебічно не підтримала могутня Франція. При аналізі бо^ювих
акцій поміж Галичанами та Поляками необхідно завжди брати на увагу
цей значний чинник. На протязі цієї війни населення Галичини хоча
й терпіло від війни, а проте його східні повіти перебували під укра-
їнською владою довший час, ~~зазнали від своєї влади щирі турботи про~~^{яка щиро тікувала про}

Гл.: Календар "Просвіти" у Львові за 1920 р. стаття Долинського-
го; та книжка М. Лозинського: "Галичина," вид. "Соц Інст"
у Празі 1922 р. (Іолюбічного) (стуму)

~~єв~~ добробут, і переконались, що лише український уряд зможе дати частя країні. Ця обставина матиме величезне позитивне значіння в нашій дальшій визвольній боротьбі. Таким чином ця подвійна невдача **Наддніпрянської і Галицької Армії** виразно показала нашим обом урядам, ^{вони не здолають} що ~~дальше~~ ^{наибільшого} ~~йти~~ окремо ~~кождий~~ проти свого ~~важливого~~ ворога. Треба було змінити політику і рушити на одного ворога.

~~Коротка~~ ~~офензива~~ ~~Наддніпрянців~~ і ~~Наддністрянців~~. Але як Наддніпрянці, так і Галичане в середині 1919 р. роблять ще останню спробу і ~~кожда~~ армія з окрема переходить в наступ. Наддніпрянці на Україну проти большевиків, Галичане проти Поляків. В цей критичний мент Галичане обирають ~~Диктатором~~ др. Євгена Петрушевича, щоб об'єднати всю владу в одних руках.

Спочатку, на протязі майже місяця обі армії мають успіх.

Наддніпрянці прорвались на Поділля, Галичане, розбивши Поляків, швидко ^у проснулись аж до Золочева і на Гнилу Липу.

~~Відворот~~ ~~наших~~ ~~армій~~. Але успіх не був тривкий. Поляки підтягнувши резерви, знов притиснули ~~Галицьку~~ ~~Армію~~ до Збруча. Наддніпрянська ~~Армія~~ теж заатакована переважними силами в районі Проскурова вже була на краю загибелі. Настав мент об'єднання двох армій. Галицька ~~Армія~~ перейшла за Збруч і вирішила ~~в~~ ~~трупі~~ з ~~Наддніпрянською~~ іти шукати долі на широких ланах Великої України.

Отже, як бачимо, запекла боротьба Українців за свою незалежність на два фронти скінчилась для обох армій ~~§~~ великою ~~§§§§§§§§~~ невдачею. Большевики й Поляки стали переможцями. За цей період бої провадились на всьому терені Великої України і в Східній Галичині. Буковина ~~§§§§§~~ відійшла до Румунії.

~~Соборна~~ ~~Армія~~ ~~її~~ ~~рух~~ на Велику Україну. ~~§~~ ~~Похід~~ на Київ. В другій половині 1919 року насувається на Велику Україну знову велика воєнна хуртовина. Там сталися важливі воєнні події. Червоні війська розбито та відкинено на північ спільними зусиллями ~~Соборних~~ ~~Українських~~ ~~Армій~~ та

(X) Про операції соборних армій на Великій Україні до захоплення Києва докладно з'ясовано у моїй книжці "Похід ~~Українських~~ ~~Армій~~ на Київ-Одесу."

Ці операції освітлюється також й галицькими дослідниками, тому ми на них довго зупинятись не будемо. - Авт.

Добровольської Армії. Галицька Армія після великих зусиль та кривавих боїв 30. ~~VIII~~^{серпня} здобуває Київ. Дня 31. ~~VIII~~^{серпня} входять сюди і перші відділи добровольців.

Взагалі в операціях на Київ головною силою являється Галицька Армія. В цей же час Наддніпрянці успішно бились на Уманщині і Брацлавщині з большевиками. Денікін теж розбив большевиків в Донецькому районі і звільнив від них ~~усе~~^ж Лівобережжя. Поляки посунулись на Полісся й Волинь.

Взагалі наприкінці серпня протибольшевицькі війська, а з окрема Українська Армія досягнули зеніт свого успіху. Українське командування простягає свою руку генералови Денікіну для дальшої боротьби з большевиками. Українські Армії були напередодні цілковитого звільнення Правобережжя від червоної армії. Так блискуче скінчився перший етап операцій Соборних Армій на Великій Україні. На цей раз населення України вже в більшості активно допомагає нашому військові і шкодить червоним, руйнуючи їм запілля та нищучи апарати влади.

Війна з Денікіном. - Російські добровольці, підбадьорені надзвичайними успіхами своєї армії, яка до місяця серпня звільнила Кавказ, Кубань, Донщину, Крим, і майже все Лівобережжя та розгорнулася до сотень тисячів ~~бойців~~^{добитків}, вирішили повести рішучу операцію через Курськ-Орел на Москву.

Їм здавалося, що головний опір большевиків вже зломано, і що вони, добровольці, зможуть власними силами повалити червоних; з другого боку, із короткозорости своєї політики та ворожого відношення до ідеї самостійности України, вони не доцінили значіння майже ^{сто}тисячної Української Армії і її блискучої співпраці на большевицькому фронті. Тому й не пішли на зустріч українському командуванню в його позиції вести спільними силами наступ проти большевиків. Цим, як побачимо далі, зруйнували свою і нашу справу та штовхнули Армію УНР в польські обійми.

Треба зазначити, що й наша дипломатія не вжила вчасно заходів, щоб вивити дійсну позицію Денікіна до України, а тому не тільки не прийшло до згоди, а після цілого ряду непорозумінь, особливо в Києві, ^з зацікавленою стороною була майже все ~~доор~~^{оболга}

Армія ~~х~~ крім епізоду на станції Затиш~~а~~, де задержались Українці/ виникає війна між Добрармією і Урядом УНР ~~х~~

Боротьба на два фронти. - Знову прийшлося Соборній Україні, проти її волі й бажання, битися на два фронти.

Ця обставина, а також гострий недостаток технічних засобів, набоїв, муніції, санітарного майна та взуття й одягу спричинилися до неуспіхів нашої армії.

Голі й босі та напів озброєні наші армії не могли уявляти вже грізної сили для двох ворогів.

Спочатку Наддніпрянська Армія бється проти добровольців часами дуже успішно; її допомагає ~~атам~~. Махно своїми енергійними рухомими відділами.

Галичане, опустивши Київ і Коростень, тримають спочатку фронт проти большевиків, а потім і вони, ~~якиххїмхїхвїм~~ залишивши заслону проти большевиків в районі Бердичів-Козятин йдуть своєю головною силою на допомогу Наддніпрянцям в їх боротьбі з Добрармією. Жорстокі бої довший час тривають на Брацлавщині та Уманщині. Але зараза тифу поширюється у рядах роздягнутої і босої армії і в жовтні Соборні Армії, знесилені, маючи в своїй ~~атам~~ ^{вїдділї} рядах до 40 ~~атам~~ недужих, мусять шукати собі порятунку.

Денікін, хоч у його вже почав хитатися фронт, не схаменувся і в цей час не пішли ^{об} нам назустріч, а лише склав окрему умову з Галичанами.

Наддніпрянська Армія, лишившись на самоті, в розпалі впертих боїв, змушена була залишити під ударами добровольців Жмеринку і йти на Проскурів до Прляків.

Таким чином в листопаді Соборні Армії розійшлись: Галичане пішли до Денікіна, Наддніпрянці поза Збруч до Поляків. Однак найбільш стійкі частини Наддніпрянської Української Армії, не побіжали йти за дроти і в розпуці кинулися на тили просмукуючись між большевиками і добровольцями.

Так скінчилася остання спроба Соборних Армії дружніми зусиллями урятувати Велику Україну, а потім вже, ставши пере-

~~х~~ Це питання нами докладно овітлено в IV. ч. Походу на Київ-Одессу. Вони готовляться до друку.

можцями, виріши^{ти} долю Сх^{ідної} Галичини.

"Окремі шляхи". - Щоб зрозуміти ясн^{іше} трагедію "окремих шляхів", треба уважн^{іше} розглянути ту надзвичайно складну та несприятливу ситуацію, в якій опинилися Соборні Армії та їх Уряди в жовтні та листопаді 1919 року. Армія Галицька та Наддніпрянська знесилені в боротьбі на два боки. Непомірна кількість недужих перешкоджує свободі їх рухів. Відсутність задовольнюючого відживлення, та взуття ^{та} одіжі прикро відбивається на настрою війська. Найбільше вражав Галичан брак запілля, неможливість спертись хоч на короткий час на який-небудь закуток, щоб хоч трохи відпочати та розташувати своїх численних хорих. Відійти за Збруч на ласку свого побідника ворога неможливо, бо він безумовно обезброїв Галицьку Армію і розв'язав її Уряд. Схилити голову перед червоними теж не можна було. Шукати згоди з Денікіном,² але він не хоче вести пертрактацій з Урядом УНР.

Наддніпрянська Армія теж не менш знесилилась. Спроби її налагодити зносини з Денікіном не мали успіху. З Полякамиж УНР. мала деякі зв'язки і, хоч Поляки були гостро ворожі до Галичан, а проте на випадок повної поразки від Денікіна, давали змогу відійти під тимчасову охорону Польщі, або хоча перекинуті до неї тиллові установи і своїх хорих. Як бачимо, лишався найкращий засіб Соборним Арміям битися й далі спільним фронтом, але не було вже сили. Виснажена Галицька Армія, жахаючись бути припертою до Збруча і попасти за дроти до Поляків, пішла на окрему згоду з Денікіном. Він не руйнував її і визнавав Уряд Петрушевича.

Ця обставина ще більше погіршала стан Наддніпрянської Армії і добровольці, охопивши її з усіх боків, відкинули на Проскурів.

Початок Руїни на Вели^{кій} Україні. Отже в другій половині 1919.р. Велика Україна найбільш зазнала лиха. Сюди були скеровані головні сили Добармії. На Правобережжя посунули Соборні Українські Армії, на Катеринославщині оперував значний відділ Махна. Вся Україна брала

участь у цій боротьбі. Спочатку населення України одностайно повстало проти большевиків, активно підтримуючи як добровольців, так і Українців і цим ~~маєть~~ ^{значно} допомогло в загальних операціях проти червоних військ. Коли потім розпочинається боротьба Армії У.Н.Р. з добровольцями, наші повстанці стають отверто на бік Українців і починають нищити ряди добровольців. Махно провадить широкі рейди на ~~задах~~ ^{Доб}рармії і продирається аж на Донщину.

Взагалі криваві бої та заворушення тривають на всьому терені Великої України. Ворожі війська часто-густо переходять одні і ті самі міста і кожний ^узабирає те, ^що йому треба. До тогож зараза тифу, яка ширилась по всіх ворогуючих військах, цілком зрозуміло, перейшла і між населення. ^У селах і містах не було лікарів, ні санітарної допомоги. Багато народу ^азгинуло від зброї та ^{без-}дійства, а незрівнано більше від різних ^{негиг.}хоріб. Це був початок руїни на Україні.

На цьому скінчилась війна Директорії з червоними та білими московськими військами. Петлюра пішов до Поляків.

Також і галицький ~~диктатор~~ ^{Диктатор} Петрушевич виїхав за кордон; галицькі бригади лишившись на Україні, опинилися без політичного проводу й перейшли до ~~червоної~~ ^{червоної} Армії, де були розташовані по її частинах.

Зимом 1919. року червоні остаточно побили добровольців і знову захопили майже всю Велику Україну. Лише пощастило осередковій ~~Доб~~ ^{Доб}рармії утриматись на Криму. Кермування над ~~цим~~ ^н перебрал ген. Врангелъ. Армія Омеляновича-Павленка мандрувала по Правобережжю, уникаючи великих сутичок ~~із~~ ^{із} значними большевицькими відділами та руйнуючи їх зади.

1 9 2 0 . р і к . - В 1920 році на Україні знову починаються бої. Червоні, майже розраховавшись з московськими добровольцями та Українцями, на 1920-й рік вирішили рушити майже всю свою силу на ~~Польську~~ ^{Польську} Армію і, розторощивши її, продертися на захід, щоби там запалити світову пожежу, проти армії ~~же~~ ^{же} Врангеля покищо обмежитись напів активними акціями.

Для цієї мети **Совітська Армія** збирає своє військо в двох групах. Одну - на північ від річки Прип'яті, другу на південь. Північну призначено на операції через Литву та Білорусь на Варшаву, - південну призначено до наступу через Галичину на Львів.

Маршалок польський Пілсудскі мав намір попередити ворога й вирішив розбити по черзі обидві його групи.

Операція Пілсудського на Україні.
І саме: спочатку наступати на Україну в контакт з отаманом Петлюрою, з яким він склав угоду, а розбивши большевицьку групу на Україні, і відкинувши її геть аж за Дніпро, потім вже повернутися проти сильнішої північної групи.

Ситуація на Україні ^{була сприятливою для цього} ~~неособляла цьому~~ ^{2 3} Пляннови. На Україні Народ і після заверюхи 1919. року не втратив своєї активності і ставився вороже до большевиків, чекаючи на визвольні акції Армії У.Н.Р. Настрій на Херсонщині та по часті ^{на} в Київщині підтримувала ^а Армія Омеляновича-Павленки своїми успішними акціями проти большевиків.

В той час в Кам'янецькому повіті почала відроджуватись третя дивізія полк. Вдовиченка, яка боролась на правому крилі Польської Армії.

Відворот червоних. - В травні польське та українське військо в складі трьох армій рушило на Україну і швидко вдерлося на Київщину й Поділля.

Польська Армія при підтримці наших партизанів та великих відділів нашої регулярної армії, сформованих з інтернованих, успішно просовується вперед.

12-^{та} ^{ітська} сову армія, якій були підпорядковані й галицькі бригади, боронила підступу до Києва. Її швидко розбито і польське та українське військо захопило м. Київ.

До поразки 12-^{ої} армії спричинився добровільний перехід галицьких бригад на наш бік, спричинюючи надію знову ^{створити} ~~ввійти~~ у склад Армії У.Н.Р. і зорганізувати Армію Соборної України. ~~xxxxТяккх~~ Але це на жаль не повелось. Поляки розформували галицькі бригади.

Також легко розбито й 14-~~у~~ большевицьку армію, що боро-

нила Поділля й Уманщини.

З є д и н е н н я в х р х м х і х і х а р м і в і й с ь к а
О м е л я н о в и ч а - П а в л е н к а з А р м і є ю УНР. -
Омелянович-Павленко, дізнавшись про наш наступ на Україну, ударив по запіллю 14-~~ої~~ ^{свицкої} більшої армії від Лисаветгороду приблизно в напрямок на Вапнярку-Тульчин. Вона захиталася і почала в безладі відворот на північний схід. Дня 7. серпня українсько-польське військо вмащерувало до Київа.

Решта армій посунулась на схід від ^αз~~е~~лізничі Фастів-Козятин-Жмеринка-Могилів. В скорому часі на північний схід від Ямполья підійшла армія Омеляновича-Павленка і ~~з~~єднинилась після свого славного мандрування / зимовий похід / по ворожому запіллю з 3-~~ою~~ ^{з'єднана} дивізією полк. Вдовиченка.

Таким чином звільнено від большевиків велику частину Київщини та Поділля.

Н а с т у п Б у д е н н о г о. - Одначе червоне командування не збентежилось невдачею. Воно вже в липні перекинуло на Україну козаку армію Буденногої при підтримці побитих 12-~~ої~~ і 14-~~ої~~ армій, перейшло в наступ на польсько-українському фронті.

Буденний проломив мистецьким ударом польський фронт /13-~~ої~~ дивізію/ в напрямок на Козятин, та звернувсь через Бердичів-Рівно на Волинь і далі на Сх^і Галичину і Львів.

Польська Армія, не маючи змоги стримати швидкий рух кінноти Буденного, почала загальний відворот з України. Треба зазначити, що ситуація 3-~~ої~~ польської армії, що була росташована в Київі, була дуже небезпечна, бо Буденний входив ^її на глибокі зади і відрізував їй шляхи відвороту.

Взагалі треба завважити, що молода польська піхота дуже слабо стримувала кінноту Буденного і в багатьох випадках панічно відступала, залишаючи в руках большевиків значну військову здобичу, а ^ииноді автопанцирки та бронпотяги, а навіть і танки.

Українська Армія, що прикривала праве крило польських військ, зовсім ^иінакше реагувала на наступні акції ^ибільшевиків. Вона весь час успішно стримувала їх наступ і відходила лише по загальним наказам, щоб не порушити ^испільного фронту.

При відвороті польське військо поводитися здебільша дуже жорстоко з населенням України. За ворожі акції окремих осіб, які мали місце при відвороті Поляків, вживались страшні репресії проти загалу населення і палились цілі села.

Взагалі біля половини серпня уже вся Велика Україна і Волинь та північно-східні повіти Галичини опинились під большевицькою владою.

Треба зауважити, що червоне командування використавши повну перевагу Буденного на Україні над Поляками, переходить в рішучий наступ своєю північною групою. В липні названа група розбила Поляків, прорвалася через її фронт і пішла форсованими маршами через Литву й Білу Русь просто на Варшаву.

Отже до середини серпня червоні спромоглися подолати своїх ворогів. Вони вдерлися північною своєю групою в етнографічні кордони Польщі і загрожували її столиці, Варшаві.

Цікаво відмітити, що на Україні почалися перші бої: на Україні, на Поділлі, розбито большевиків, але на Україні і Поляки понесли рішучу поразку.

Ця військова хуртовина, швидкий наступ і відворот ворогуючих, а також акції повстанців тяжко відбилися на населенню.

Але на цьому справа не скінчилася.

Протинаступ польсько-українських армій. - В середині серпня польсько-українські армії переходять в протинаступ на червоні армії; вже знесилені форсованими маршами з цілком зруйнованим і неналагодженим запіллям.

Українське військо, яке з початку серпня відійшло на Дністер, переходить в наступ, форсує цю ріку й бе по задах 14-ї армії, яка посувалася на Львів зі Сходу.

Вже ^{6.} ~~Між~~ польська армія простує на Волинь. Ударні польські групи теж перейшли під Варшавою в загальну офензиву і прорвали північну большевицьку групу. Щоб урятувати ситуацію, Буденний повернув від Львова через Замость на Люблін-Варшаву.. Але під Замостем він зустрів рішучий ~~кращий~~ спротив ^{6. української} ~~свої~~ української дивізії, яка на протязі трьох діб успішно боронила це місто.

Взагалі успіх польсько-українських армій швидко розви-

вається. Українська Армія жене большевиків поза Збруч і на їх пятах посувається на Поділля. Захопила Могилів і вже бється під Жмеринкою. Назустріч українському війську з району Умань-Тараща йдуть три великі повстанчі відділи. ~~6.~~ польська армія подається на Волинь в напрямку на Житомир.

Взагалі червоних розбито на всіх фронтах і вже Троцькій дав наказ звільнити все Правобережжя й одвести червоне військо аж за Дніпро. Треби зазначити, що за часів большевицького наступу і протинаступу польського протинаступу, армія ген. Врангеля теж уперто та успішно билась з большевиками і захопила значні терени північної Таврії та потягнула на себе десятки тисячів тих бойців, які вже йшли проти Поляків.

Здавалось, настав час повної загибелі большевиків. Але Поляки склали сепаратний мир з большевиками в Ризі.

Українська і Добровольча Армії лишились в повітрі. Фінал відомий. Червоні розв'язавши собі руки на польському фронті, де вони маневрували п'яти арміями, скупчують свої сили проти Українців і наші війська з боями відійшли знову за Збруч наприкінці листопада. Його обеззброєно й посаджено за дроти, де воно й досі конає.

Недовго пручався й Врангель. Його армію теж після зав'язаних і впертих боїв большевики приперли до моря.

Тая несподівано скінчилась остання фаза кривавої боротьби з червоною армією. Вона святкує свою перемогу. Так само й Польша спокійно пишається умовинами мира, про які ніколи не мріяла.

Ми ^{впевне}ємо, що зовсім інша доля чекалаби Польшу, колиб у критичну для Польщі хвилину /побідної большевицької офензиви/ Українська Армія та добровольці ~~не~~ склали окрему умову зі Совітською Росією.

В и с н о в к и . - З нашого коротенького огляду здається ясно, що: 1/ Галичина й ^{українська} Вел. Україна, передусім ця остання, була за весь час нашої визвольної боротьби та війни московських білих і польської армії з ^{ітакже} Совітською Росією - ареною жорстоких боїв. За Україну та на Україні пролито найбільше крові.

2/ Сміливо можна підкреслити факт, що починаючи з 1917.ро-

ку майже всі важніші операції розпочиналися та розв'язувалися на теренах Вел^{ької} України. Зрозуміле, що багата Україна вабила до себе своїх сусідів. Пригадаємо старі часи. За Україну цупко трималась Річпосполита Польська. Зєднання Вел^{ької} України з Московщиною було початком занепаду Польщі. З цього менту починається швидкий зріст могутости Москви й поширення її кордонів та впливів. Тому-то ні червона ні біла Россія не бажають відмовитись від своєї господарської бази на побережж^{ях} Чорного Моря з його портами.

Також у сучасний мент, Польща не будучи в силі підбити Вел^{ької} України /навіть в кордонах 1772 року/, всіма силами намагається заміцнити за собою Галичину та Волинь, а потім при сприятливих умовах посунутись і далі.

3/ Наша боротьба на всіх фронтах склалась казкою. Наше становище на перший погляд являється гіршим, ніж воно було перед світовою війною. ~~Наш~~ Українців розшматовано між 4 державами. З огляду на цю обставину ми мусимо сподіватися, що кожда майбутня війна на сході, в яку будуть замішані Варшава, Москва й Букарест, пічнетесь на українських землях, а можливо й закінчиться на них. (Знову ми) будемо тереном боїв і ворогуючі армії нищитимуть наш добробут.

Щож причинилось до наших неспіхів ? а/ збіг несприятливих історичних обставин; б/ наша нездібність. Треба отверто, не роблючи собі ілюзій, сконстатувати : у Наддніпрянців не було волі до збудовання незалежної держави. Наш народ увесь час хитався . В 1917. році ось він мовби прокинувся, починає підтримувати Центральну Раду, вона спираючись на це, проголошує самостійність, починає воювати з большевиками, але маси ~~шли~~ ^{шли} за большевиками й вигнали Центральну Раду; 1918 року Директорія скидає Гетьмана й анулює федеративний його крок, народ ~~дасться~~ ^{дасться} на її заклик, ~~у~~ ^удається населення захопити національними гаслами, проте маси ~~шли~~ ^{шли} за большевиками і Директорія програє справу. І так декілька разів. Наші провідники й партійні діячі та нечисленна інтелігенція захоплювались головним чином соціяльними гаслами й партійними ціллями. Вони не зуміли об'єднатися й спільним фронтом ~~у~~ ^утворити свою державу.

Зовсім щось ~~іншого~~ ^{наша.} в Галичині. Там ~~воєводи~~ ^{скризь} інтелігенція й народ ~~одностайна~~. Одначе ні галицька стратегія, ні галицька політика не були в стані подолати - Францію, ~~чи там помилив-~~ ^{вважте. помилив} ~~ся~~ - Польщу. Франції треба було, щоб урятувати себе від німецького реванжу за всяку ціну, до занепаду германофільської ^{ітської} Сову Росії, створити собі сильного спільника на Сході. На цю ролю призначено Польщу, нею ~~пильнуються~~ ^{ік}, її кордони поширюються і її підтримують.

Руїну й неволю принесла нам в результаті світова й визвольна війна, національна й соціяльна революція. Але одночасно: національну свідомість найширших мас темного народу, величезний приріст інтелігенції та заціплення в народну душу державницької ідеології. Треба рахуватись з повторенням нової руїни та не слід дурити себе коротким терміном ворожой окупації. Впереді довга й завзята боротьба - треба намітити шляхи, якими маємо йти, щоб не повторились старі трагічні помилки, коли було невідомо: з ким битись, проти кого йти, та куди змагати...

- - - -

А р м і я .

Вступ.

Події останніх часів на цілому світі наглядно доводять правдивість твердження, що першою і найголовнішою підставою всякої державности, зокрема й нашої, є армія. Досвід нашої боротьби жорстко доказує і робить це твердження аксіомою, доводити яку - значилоб - як казуть - ломитись в одчинені двері. Ми твердо віримо, що в відповідний час весь наш парід докаже, що він ^уповні свідомий цій правді. Не будемо вдаватись у подрібний розгляд цієї аксіоми; зате вважаємо своїм обов'язком конкретно заставити позначки армії: регулярної, національної і демократичної, про які часом можна почути, та які скоріш відчувається, ніж конкретно пояснюється їх, ~~найважливіше~~ ^{то} в ці поняття кожній вкладає свій зміст.

А/ Армія регулярна. Війна стара як людськість, а головне знаряддя війни - армія - powstała разом з війною. Вовючи, людськість виробила певні принципи організації армії. Завданням воєнної науки є лише дослідити ці принципи і в належному вигляді подати їх до практичного користування. Воєнна наука виразно стверджує, що на всьому протязі часу, в якому лише займалась дослідженнями над нею, існували одні і ті ж принципи організації армії. ~~Самі ці принципи~~ ^{своєприроджені} Побідні армії Фараонів, Навуходоносора, Ксеркса, Олександра Македонського, Риму і в пізніших часів були організовані на одних і тих самих принципах, при чому ці принципи приймали різні форми в залежності від стану техніки, ~~різних особливостей~~ ^{своєприроджені} даної держави і т.п. Воєнна наука розпоряджає великим матеріалом, який ясно змальовує: як жорстко покарані були ті, що нехтували тими принципами. Почасті і ми можемо ~~записати~~ ^{записати} себе ~~віднести~~ ^{віднести} до тих легкодушних. Крім принципів органі-

зації армії, які є освячені мнотовіковим досвідом людства і які подає возна наука, ^и інших не ^Дмає і всі вони творять підстави організації регулярної (правильної) армії. ^и Іншими словами: армія, збудована на наукових принципах є регулярною.

Під регулярною армією возна наука розуміє більшени значний гурт людей, що осягає поставлені йому державою завдання зброєю. При тому цей гурт людей зорганізовано в спосіб, який забезпечує найповніші висліди ^{його} ~~таланів~~ ^{таланів} і моральну та матеріяльну витревалість у збройній боротьбі. З такої дефініції регулярної армії виходять всі її основні прикмети.

Позначки регулярної армії.

I/ Організаційний поділ.

Техніка збройної боротьби вимагає поділу людей на групи, починаючи від найбільших аж до найменших (група з кількох чоловік). Основний принцип цього поділу є той, що один чоловік міг легко управитись з підлеглими йому групами або людьми (3 - 5). На чолі всіх цих груп стоять відповідні начальники, які складають командну ієрархію та є ^{- так сказати -} ~~т.ч.~~ ^{цього} нервами, порушувачими центрами, всього ~~цього~~ гурту людей. Хоч вказаний гурт людей поділений на групи, має вже певний організаційний вигляд, але він буде здатний до осягнення покладених на нього завдань лише в тому разі, коли уявлятиме з себе апарат цілковито підданий керуючій ним волі і виконуючий її розпорядження без затримки, з точністю механізму годинника. Ми підходимо до одної з головних прикмет регулярної армії, що зветься дисципліною.

II/ Дисципліна.

Дисципліна, це є той цемент, що в першу чергу зливає окремих людей і частини в єдину цілість, робить її здібною відповісти призначенню регулярної армії. Поняття, що означається словом "дисципліна" так само

важко піддається дефініції, як, наприклад, у науці права поняття, що означається словом "влада". Поняття дисципліни часом ототожнюється з поняттям "слухняність". Останнє не більше як один зі складових моментів і навіть вислідів поняття "дисципліна". Поняття "дисципліна" можна скоріш ототожнити з поняттям "законність". Кожен чин армії повинен бути наскрізь перейнятий почуттям законності, настільки, що все те, що по його розумінню він має робити, він зробить і не зробить того, чого не можна робити. Це почуття повинно бути органічною прикметою кожного воїна, і перш за все воно, а не загроза кари, наслід, та інше, повинно керувати всією його поведінкою. Це почуття законності повинно відбиватись аж на найдрібніших щоденних ~~діях~~ ^{випаках} кожного воїна. Особливо до свідчений військовий цінає дисциплінованість армії або окремої її частини з найбільш, здавалось би, непомітних дрібниць. Особливо саме у військовій справі нема нічого неважного, навіть у дрібницях, бо коли окрема людина або частина виявляє себе недисциплінованою, себто не досить перейнятою почуттям законності в дрібницях, то ще ~~ж~~ ^ж буде в грізній і дуже небезпечній обстановці війни?

а/ З а с о б и д л я в и х о в а н н я і п і д т р и м а н н я д и с ц и п л і н и .

Для виховання і підтримання дисципліни в армії існує ціла низка засобів, які можна поділити на дві категорії: 1/ засоби для виховання почуття законності ^і обов'язку, на якому перш за все базується дисципліна; 2/ засоби для боротьби з проявами противними дисципліні.

1/ П р а в о п о р я д о к в а р м і ї . -

Перше місце в числі засобів першої категорії займає правовий порядок в армії, що усталено ^{ий} військовим законодавством, яке точно унормовує все життя і відносини в армії. Правовий порядок, повага всіх до законів,

утворюють в армії обстанову, яке найкраще виховує і зміцнює у всіх почуття законности, а тим самим і дисципліну. З другого боку ніщо так не руйнує в армії дисципліни (почуття законности), як свавільство, особливо старших начальників і взагалі порушення законів, хоча найдрібніших. Тільки право, а не свавільство і кара, з головною підставою дисципліни в армії, джерелом почуття законности, обов'язку, що в першу чергу забезпечує слухняність, витривалість в найважчих ^{моментях} ~~обставинах~~ війни та праці всього апарату з точністю механізму годинника, а через те і найповніші висліді ~~інші~~ ^{тільки.} ~~дисципліни~~.

В деяких випадках можуть бути інші підстави дисципліни, навр. в партизанських ^{свк} законах: особа самого ватажка, терор та инше. Але ці організи, особливо в державному житті, не надійні і не тривалі.

2/ Авторитет начальників.

Далеко для заховання дисципліни має велике значіння авторитет порушувачих центрів армії - начальників, який залежить від їх персональних якостей: якими є ^{знаття} знання, досвід, воля і енергія. Як вираз і вислід всіх цих даних є військові ступіні (ранги), на підставі яких відбуваються в армії всі призначення на посади. Тільки згадані вище дані, а не протекціонізм, персональні симпатії, революційні заслуги, тощо, повинні бути підставою при наданні ранг і призначеннях. Хорунжий, за кілька місяців підвищений у полковники за революційні або інші заслуги, ^{які} ~~не~~ мають мало спільного з військовою справою, все ж лишиться в ранзі полковника зі здатностями хорунжого і горе тій правильній армії, що матиме ^ф ~~ме~~ чотирьох полковників або курінних генералів.

Від цього явища особливо праходиться оберігатись молодим арміям.

3/ С у б о р д и н а ц і я .

~~дальше~~ ^{зовнішнім засобом} виховання дисципліни, є субординація - ^{субор} відношення службової підлеглості між начальниками і підлеглими, пошана старших з боку молодших на підставі встановленої ієрархії. -

4/ Д и с ц и п л і н а р н и й с т а т у т . -

В числі засобів другої категорії є дисциплінарний і військово-карний статут. Перший дає начальникам цілу низку засобів (кар) для боротьби з антидисциплінарними проявами і як засіб в руках начальників; негайно реагувати на антидисциплінарні вчинки має велике значіння, навіть для виховання дисципліни. Але дисциплінарний статут не може бути раз на завжди ustalеним, бо розмір кар залежить: 1/ від культурного рівня контингенту армії; чим нижче розвинене в ньому почуття законності, тим суворіші карі; 2/ від культурного рівня начальників - чим він вищий, тим їхні права більші; 3/ від інших хвилевих обставин ^{вони} революційні обставини, воєнний час і т. и., - карі більші.

5/ С у д .

Суд організований на підставі даних науки права, має в армії величезне значіння для збереження дисципліни. Цей суд повинен розпоряджати найсуровішими карами (кара смерти), ^{ан} ~~до~~ ^{проти} ~~як~~ ^{виставити} можливої почесній смерті на полі бою певну ганебну смерть по присуду ^{гасу} суда. Цей суд повинен функціонувати без затримок і як найскорше реагувати на заподіяні вчинки, а тому він мусить бути завжди при ^{військової} частинах. Щоб торкаться виконання своїх спеціальних функцій, то цей суд повинен бути поза межами впливів начальників, щоб не було підозрінь в його об'єктивності. Складатись ^{Військовий} суд повинен із військових правників, себто з людей, що добре розуміють військову справу і право. Досвід дуже часто доводив

недоцільність судів складених просто з військових, які че-
рез відсутність теоретичного знання права часто ухилялись
у той чи інший бік у своїх *Трисудах*.

III/ ~~Вивчення~~ ^{Вивчення} армії.

Слідуючою прикметою регулярної армії є її індивіду-
альне і масове ~~вивчення~~ ^{вивчення}. Термін, потрібний для її ~~вивче-
ня~~ ^{вивчення} не може бути скрізь однаковий: він залежить від куль-
турного рівня нації. У нас, на великий жаль, він мусять
бути найдовший. З огляду на сучасне широке пристосування
техніки на війні, наша армія не може стати до боротьби
лише з рушницею, гарматою і ~~пулеметом~~ ^{скорострільн.}. Заздалегідь перед
початком боротьби необхідно подбати про підготовку в на-
шій армії кадрів для обслуги всіх сучасних військових
технічних засобів, до яких належать: *авіація*, авто-
панцирники, отруйні гази і т.п. Думаємо, що без прита-
гнення до нашої армії чужоземних інструкторів нам не
обійтись.

IV/ Регулярне забезпечення

~~Дуже~~, *Т*ід регулярною армією наука розуміє ^{ше й} ту,
якій забезпечено не тільки моральну, але ^и матеріальну ви-
тривалість ^у збройній боротьбі, себто якій забезпечено
постійне і ^у вистарчаючій кількості поповнення людського
і кінського контингенту, харчів і воєнного матеріалу:
набоїв, рушниць, гармат, авт, санітарного та авіаційно-
го майна, тощо. Це питання кардинальної ваги, від розв'яз-
ки якого сильно залежить успіх боротьби.

Щодо укомплектування армії людьми, то в наші часи
існує лише одна система, що забезпечує армію найкраще -
це загальна обов'язкова військова служба. Переведення
в життя цієї системи вимагає належної організації всього
терену держави - запілля. На великий жаль, ця справа у
нас була завжди в невдоволяючому стані. Тільки з весни
1920. р. Військове Міністерство розпочало організацію

запілля (сформовано 6 запасових бригад - територіальні одиниці, подібні до німецьких корпусних округ або у Поляків тогочасних Д. О. Г.), але через даль~~ший~~^{ший} хід війни та інші причини ця справа не була закінчена. Розв'язкою питання про організацію запілля розв'язується справа поповнення армії кіннями і забезпечення харчами.

Що~~ж~~ до забезпечення армії возним матеріалом, то ця справа виглядає значно складні~~ше~~^{ше}. Для нашої армії треба доставити в порівнюючи короткий час таку велику кількість матеріалу, що цього не в ~~стані~~^{силі} було виконати на н~~а~~ земля і при нормальних обставинах. А коли взяти на увагу сучасний стан ~~у~~ промисловості на Україні, то ясно, що весь цей матеріал необхідно буде закупити за кордоном. Це повинно стати *важливи* предметом *уваги* нашої відповідної дипломатичної і фінансово-економічної акції за кордоном. Більш-менш задовольняюче ми змогли розв'язати це питання, спираючись на приязну для нас, багату країну, з сильно розвинутою промисловістю. Отже ця справа ~~на~~^{стільки} складна, що вона не під ~~се~~^{силу} одному міністрові ~~у~~ війни; вона мусить бути покладена на колегію відповідних міністрів (військового, закордонних справ і фінансів), або на окремого міністра ~~у~~^{для} забезпечення армії. Останній спосіб мав місце у кількох великих воюючих держав і дав добрі наслідки.

V/. А п о л і т и ч н і с т ь .

Для національної держави поняття держави утотожнюється з поняттям нації, а тому, виходячи з попередньої наукової де~~фі~~^{ні}ції регулярної армії, можемо ствердити, що армія є знаряддям нації, що виконує її волю як цілого, а не яко~~г~~^{не}будь її частини або політичної партії. Це забезпечується у відповідний спосіб у кождій державі незалежно від її політичного устрою. По перше, встановлюється відповідний порядок підлеглих армії, себто армія, як

знаряддя цілої нації, зв'язується з нею через її владу, що є вислідом взаєм^шодношення реальних політичних сил у нації, яке знаходить свій вираз в Установчих Зборах, Парламенті. По^т друге, регулярна армія завжди стоїть поза політичним життям (аполітична); її члени позбавлені права брати активну участь у політичних справах. Досвід республіканської Франції і події 1917 - 18. рр. в Росії доводять всю доцільність такого порядку. Активна участь армії в політичних справах вносить політичну боротьбу в її ряди і порушує її єдність: армія, ко^жда частина, роз^квається на кілька таборів, гостро ворогуючих між собою, недалеко від того, щоб вжити зброю один проти одного. Крім того, існує небезпека, що якнебудь одна політична партія, ^тяка встигне здобути симпатії армії, зробить її своїм знаряддям (комуністи в Росії в 1918. р.):

Але забезпечуючи аполітичність армії (невтруч^{ва}ння в політичне життя), треба мати на увазі, що армія, як гурт людей, що наражають себе на тяжкі каліцтва і смерть, повинна бути і буде завжди перейнята національно-державними ідеалами, ~~які~~ дорогими для всякої нації. Таким ідеалом для нас є суверенна державність нашої нації. Зах^тилення ко^ждого воляка величи цього ідеалу найкраще злітує армію і зміцнить її моральні сили для великих подвигів.

Крім того, ко^жда армія має певне політичне обличчя, відповідно до політичного устрою держави: в монархічній Росії армія була вихована в дусі монархізму, а в сучасній Росії комуністичний уряд все зробив, щоб ідеали комунізму перш за все прищипити армії; в республіканській Франції армія може бути тільки республіканською, і т.д.

Першим завданн^м нашої визвольної боротьби є скликання Установчих Зборів, як суверенного господаря нашої

землі, що вирішить питання і про устрій держави. Тому не передрішаючи волі прийдешнього Господаря, ми повинні виховати нашу армію в повазі до волі цього останнього і ^{в душі} безперечного її виконання. ^и Вховання армії в цьому напрямі найкраще забезпечить нашу молоду державу від заколотів і руїни.

В. А р м і я н а ц і о н а л ь н а .

^{Зайве} Нічого доказувати, що інституції кожної нації мусять відповідати її думі та характерові ^{і що} тільки при захованні цього принципу ці інституції будуть життєздатними і виконають своє призначення. Регулярна армія, як одна з найголовніших інституцій нації, не може бути винятком у цьому відношенні. Для військової справи мають ^{вельми значіння:} культурний рівень нації, релігійні почуття, моральність, почуття законности і відповідальности, почуття індивідуальности і своєї людської гідности, при звичання до порядку, здатність до ініціативи і самодіяльности в протиставленню до пасивности, енергія, впертість в досягненню поставлених цілей, рухливість, вразливість, панування над собою, здатність до зміни настроїв. Всім, наприклад, відомо як у нашого селянина розвинені ^в почуття своєї індивідуальности і гідности; відомо, як він повільно чимнебудь запалюється, але, запалившись, дуже повільно охоложується (цілком протилежні риси в порівнянні із вразливим Французом). З другого боку нашому селянинові далеко до Німця щодо почуття законности, відповідальности і при звичання до порядку. Таких порівнань можна зробити багато. Всі риси національного характеру рішуче треба взяти на увагу в усіх галузях військової справи: всі статuti, система вивчення, ^в ^{методи,} ~~обов'язки~~ ^{прийоми}, військове законодавство і т.и. Навіть, у методах керування одіюються риси національного характеру. Щоби піднести настрій своїх військ перед битвою, Наполеон сказав: "Французи! Тисячі років дивляться на Вас з вершків цих пірамід!"

А Нельсон перед рішачим морським боєм кинув гасло: "Я не-

вен, що кожний Англієць у цей день виконає свій обов'язок перед Батьківщиною". Два великі ^{націоналістичні} вожді звертаються для досягнення одної і тої самої мети до різних почувань своїх підвладних, бо кожний знає думу своєї нації.

Минуле нації — джерело надзвичайної ваги для виховання моральних сил армії. Перший засіб — культ національних героїв. В нашому минулому багато славетних лицарських імен, що прославили себе в боротьбі за волю нації. Популяризація цих героїв, ^{на} названня їх іменами поодиноких частини, спричиниться до сильного піднесення моральних сил армії. Тільки треба притягти до цієї справи наші найкращі наукові і літературні сили. Відновлення деяких хочби зовнішніх традицій славетних Запорозців теж багато допоможе цьому.

Військова уніформа повинна виходити з типового українського одягу, лише повинна бути пристосована до військових вимог і цілковито відповідати смакові і естетичним вимогам нашої нації.

^{Не треба} Нічого доказувати необхідности мати на всіх відно-
вигдальних посадах Українців, що не було того, що колись мало місце напр. в російській армії (від Петра I. до Катерини II), яку скоріш можна було вважати німецькою ніж російською, бо чільні місця займали в неї Німці. З другого боку ^{само} "українство" без відповідних даних не може бути патентом на відновідальні посади, бо це приведе до ще гіршого лиха.

Взагалі національність повинна відомитись на всьому, від найголовніших ^{основ} сторінок аж до дрібниць військової справи. При організації нашої армії необхідно взяти на увагу всі наші національні ^{ознаки} властивості, як духовні так і зовнішні: одяг, пошт і т.п. Річ лише у тому, щоби найти гармонійну сполуку між принципом регулярної армії і національної, себто, щоб оба ці принципи не шкодили

один одному. А це вимагає від творців нашої армії з одного боку справжнього знання військової справи, з другого глибокого національного почуття і знання національної душі.

В/ А р м і я д е м о к р а т и ч н а .

Загально світовий ^{прогрес} прогрес людства змагає до найповнішого здійснення принципів широкого демократизму. Психологічною підставою цього процесу є розвиток почуття людської гідності в кожній окремій людині. Людина бореться за свої індивідуальні людські права і вимагає відповідного місця ^{свого} "я" і поваги до нього. Це є в наші часи фактом, боротьба з яким ^{виключена} виключена. Цей факт мусить лягти печаткою і на регулярній армії, ще перш за все складається з людей. Яскравою ілюстрацією нехтування цим фактом і ^{наслідків} ~~наслідків~~ ^{цього} є хоча б стара російська армія. Досить пригадати собі ^{боган} хоча б такі ганебні приписи, яка заборона козакові їздити в трамваях (вільно було лише на площадці), в I-^м і II-^м кл^{ас} потягів, сидіти в театрах у перших місцях, входити в загально приступні публичні місця (нарівні з собаками) і ^{багато} інших. Вчорашній повноправний громадянин тратив найелементарніші права як тільки ставав козаком, хоча в той же час казали йому в казармі, як дуже високим є стан козака, якого покликано до святої самопожертви за Батьківщину. Погляд на козака як на людину ^{нижчої} ~~нижчої~~ ^{Категорії} порядку — "свята сіра скотина", "ніжній чин" — проходив через все життя московської армії. Наприклад ^{на} суді зізнання старшини давалася перевага перед зізнанням козака, коли вони заперечували одно другому. Взагалі в російській армії було страшно провалля між ступіннями ієрархії (козак, старшина, генерал), що вважається за одну з підвалин дисципліни. А втім, таке становище саме руйнувало основні підвалини дисципліни і взагалі армії, високі завдання якої вимагають перш за все високо розвинутого почуття честі, людської гідності і моралі.

Хто знає, чи не спричинилося таке становище до нечуваного в історії розвалу російської армії.

Все, що принижує та ображає почуття честі людини, її гідності, не може мати місця в нашій армії; все життя і устрій нашої армії повинні бути збудовані на повазі людської гідності і відсутності провалля між різними ступнями військової ієрархії. В нашій армії не може бути поділу на людей різних категорій, а лише поділ на спеціалістів з різним обсягом прав та обов'язків до повнення різних функцій в армії, залежно від їх знання і досвіду. Це повинно ^{мати} в основу їхніх взаємин головно на службі, а поза службою ^{на} остільки, ~~на~~скільки цього вимагає істота регулярної армії. Поза службою, в щоденному житті, всі члени армії перш за все люди, що зв'язані між собою спільною ідеєю і певними службовими зв'язками, які на-кладають на них обов'язок взаємної пошани і вічливості.

В демократичній армії ~~саме повинен~~ ^{бути прикладний} наполеонський вираз: "кож^сий козак носить у своєму мішку жезл маршалка". Всі рівні перед законом і починають свій службовий рух від одного місця. Тільки персональні справи кож^гого - знаття, досвід, воля, енергія, інтелект, здоров'я - визначають рух кож^гого до гори по ієрархічних ~~шаблах, сходах~~, а не походження, не протекція і всякі інші об-ставини, що мають мало спільного з військовою справою.

В нашій армії не мож^{уть} ^{бути} мати місця якісь упривіле-йовані ^{их} частини, групи, ^{хві} ~~лише~~ = такі частини ^{не} ~~(служба дає~~ перевагу над ^{іншими} ~~родами~~ (російська гвардія).

Дисциплінарний статут повинен зберігати дисципліну не тільки ^{знизу} до гори, але й з гори до ^{низу} долу, себто забезпечувати гідність і інтереси підвладного від нарушен-ня їх начальником.

Забезпечення духових і матеріальних потреб козака теж повинно виходити з того, що це ~~випадок~~ людина зі

звичайними людськими потребами.

Демократичний принцип відбивається навіть і на зовнішніх формах: способі титулування, одязі, відзнаки, і т.и. Не може бути, наприклад, вражаючої різниці в одязі, як це мало місце ось хоч би в російській армії - піхотний козак в скарбовому одязі та чоботах залитий золотом генерал. В сучасних арміях (англійська, французька та ін.) ми бачимо з одного боку відсутність блиску і пишноти в одязі у старших та цілком пристойний одяг у козака.

Цими прикладами, ^{ми} лише ілюструємо здійснення демократичних принципів в армії. При цьому мусимо зазначити, що в цій справі існує велика небезпека перейти розумні межі і тим самим нарушити основи регулярності армії, що так недавно мало місце у російській армії (під час революції) й у нашій. Тут найбільш небезпечними є дилетанти у військовій справі з демагогічними нахилами. Поважне військово-наукове знання і справжнє демократичне почуття є найкращою запорукою досягнення гармонійної сполучки між принципами регулярності армії та її демократизму, без порушення одних на шкоду другим.

З а к і н ч е н н я . .

Армія регулярна, національна і демократична - це ті провідні думки, що їх мусимо мати перед собою при організації армії. Організація армії є ~~роботою~~ ^{працею} творчого характеру, що триватиме роки. В цьому процесі можливі й помилки, але вони не страшні, коли ми будемо свідомі, чого хочемо і коли роботу вестимемо систематично по певному плану. Тоді і помилки будуть повільно виправлятися і все буде повільно удосконалюватися.

Першою передумовою цього в бурхливій обстановці боротьби повинно бути існування сталого колективного авторитетного органу. Завданням згаданого органу і буде дотримання певної системи, традиції, у складній роботі

організації армії. Нема потреби надавати цьому органу і права рішарчого характеру, але він повинен бути незалежним від вищих військових чинників. Побахання, висновки і погляди цього органу, хоч формально не обов'язкові, будуть поважним корективом у діяльності відповідальних чинників по організації армії. При існуванні цього органу не матимуть місця звичайні в нашому минулому сумні явища, коли під впливом випадкових хвилих обставин багато речей переверталось до гори ногами. Нарешті наш досвід довів необхідність створення такого органу як Вища Військова Рада.

Все вищесказане - це основні ^{принципи} засади, у загальних рисах, організації нашої армії, яка буде в силі здійснити наші національні завдання і буде запорукою того, що наша нація збереже за собою те роскішне місце на землі, на якому її посадила історична доля. -

5 квітня 1923. р.

Тарнів.

Валентин

САДОВСЬКИЙ.

Армія і нація.

Переживаємо кризу. Кризу не лише в національному, а в загальноєвропейському розмірі. Початком її був перший день великої європейської війни. Війна викликала не тільки господарську кризу, не тільки змінила політичну карту Європи, а привела до наслідків значно більших та ширших. На ґрунті господарських і політичних відносин змінені війною розпочався глибокий процес переоцінки всіх довоєнних цінностей. Він захопив в однаковій мірі обсяг культурних і політичних цінностей, він торкнувся філософської і релігійної ідеології. Ціла Європа переживає період великого хитання, відбувається складний процес, якого основні тенденції і зміну ледви, чи можна сьогодні втиснути в якісь точні ~~обмежені~~ рамки.

На тлі цієї загальноєвропейської кризи, в зв'язку з нею і рівнобіжно з нею, відбувається криза і в нашому національному житті. Стоючи в певному органічному зв'язку з тим процесом, який захопив усю Європу, має вона проте й свої особливі причини і свій своєрідний перебіг. Війна прискорила наш виступ на політичному європейському ринку, як політичної нації; вона прискорила кристалізацію всіх станів його процесу, який зростає та зясовується на протязі останніх довоєнних десятиліть нашого національного життя. Революція, що, виникши в зв'язку з війною, захопила цілу Східну і Центральну Європу, покликана до чину і нашу націю, повила нас до боротьби за здійснення наших національно-державних ідеалів. Результати перебігу боротьби, результати зусиль нації, як за часів війни так і за часів революції ^{у нас} тепер перед очима. Боротьба в дотеперішньому своєму стані не дала бажаних наслідків. Національна територія розділена між чотирьома окупантами; народні маси на Великій Україні, яка завжди була і завжди лишиться головним центром нашого національно-державного ^{наш} визвольного руху, перебувають під подвійним гнітом національним і економічним. Державно-політичні ^{наш} концепції, складені на швидку в зв'язку з тими вимогами, які ставила війна і революція, як дежаву утвори продукції ^{воєнних} військових часів, що далі то більше виражають вартість, що далі то виразніше виказується, що вони є лише ^{наш} Ersatz-
produkt. І повторювання старого, того, що хоча і повторяється нашими Зевсами з висот національних Олімпів, все менше справляє враження, все

менше знаходить послуху й відгуку, все частіше викликає лише усміх. Бо нова ситуація вимагає нових гасел, нових шляхів. Старі боги вже перестали бути богами. Нація, що пережила війну й революцію, вимагає нової ідеології. Зміни, що зайшли наслідком пережитого стану боротьби в становищі й психології народних мас, підірвали ґрунт під старими цінностями й утворили в теперішній мент ~~потребу чогось нового~~ ^{нового,} хоч може це й відчувастся вона поки що лише націєвідомо. Криза в становищі нації спричинила кризу в національній ідеології. Ця криза ще далека від свого розв'язання, ідеологія нашого завтрішнього дня ще далека від своєї кристалізації. Кожен ідеологія являється не лише продуктом абстрактного думання, не тільки теоретичною концепцією, а є передовсім творчим спостереженням, ^{засуванням} і передбаченням того процесу, який відбувається і зростає ^{має} в даному соціальному середовищі. При даних умовах життя нашої нації ^ї важко говорити про можливість негайної остаточної і повної дефініції нашої нової національної ідеології. Тепер може йти мова про підготовчу черну роботу для її утворення; про з'ясування певних її моментів, які відповідно зміненому й пристосованому вигляді ^ї увійдуть як складова частина в національну ідеологію завтрішнього дня.

Оця стаття має бути присвячена саме в'ясненню одного з моментів, який в нашій новій національній ідеології мусить зайняти ^{важне} ~~повне~~ місце, - в'ясненню погляду на армію, на відношення армії до громадянства та громадянства до армії.

I.

Повторяємо: справа взаємин між громадянством і армією повинна стати одним з ^{важніших} моментів в нашій національній ідеології. Висловлена нами думка ніяк не повинна ^{рванна} ~~зводитись~~ лише до словесної окраси, до загального дрязгу, за допомогою яких автори часто стараються виправдати себе перед читачами за те, що вони порушують ту, а не іншу тему. Цілий ряд причин і обставин промовляють за тим, що питання, які ми маємо розглянути, мусять бути і будуть поставлені "во главу угла."

Ідеологія кожної живої нації, яка має творчу енергію

і сили до боротьби - а такою є наша нація - мусить відповідати ^{конкретній} потребній історичній кон'юктурі, серед якої вона виникає. Тільки при цих умовах ідеологічна набудора може виконувати своє завдання, яке вона повинна - висвітлювати шляхи і методи боротьби. Та не світова кон'юктурна і не лише кон'юктурна сьогоднішнього дня, а кон'юктурна довгих років і десятиліть проходить і буде проходити під знаком особливої уваги і особливого значіння військової сили у кожного народу, у кожній державі для культурного світу, з окрема для Європи, що мала безумовно перше місце в світовій цивілізації, ^{весьма} були спокое відносного миру. Після французько-німецької війни 1870-71 року культурні держави континенту не провадили жодної війни. Встановився ^{це} період відносного спокою, відносної рівноваги. Війни, які велися носили або колоніальний характер, або йшли поміж неєвропейськими державами, як Китай і Японія, Росія і Туреччина, Балканські держави. У справній Європі більше сорока років панував мир. Хоч настав рівновага, яка існувала весь той час в Європі, піддержувалась за допомогою все далі зростаючих зброєнь, культурний світ перестав вірити в можливість війни. Зросли й поширилися пацифістичні настрої; здобула значне поле пропаганда проти війни.

Цей період довшого миру мав за собою цілу низку передумов. З одного боку він стирився на безконкурентному першінстві Європи у світовій цивілізації, яка ґрунтувалась на її першорядній економічній ролі. Азіатський світ лише почав прокидатись від сну і виступ Японії, як конкурента на політичному ринку, відноситься вже до кінця цього періоду; до війни цей конкурент не являв для Європи жодної небезпеки. Так само Америка на протязі цього періоду займала в порівнянні з Європою лише другорядну роль. Панування Європи в світовому розумінні було безперечним, повним і неподільним. З другого боку підчас цієї доби миру в самій Європі панувала безусловна економічна перевага Англії, яка, ^{Але} не маючи до останніх передвоєнних часів поважніших конкурентів, мала змогу зберегти на довгий період спокій. ^{Але} кон'юктурна, яка утворилась в період спокою, не мала сталого й

А вже кон'юнктура, яка утворилась в період спокою, не мала сталого і тривкого характеру; за весь цей час наростали нові суперечні тенденції, які мусіли привести до катастрофи. Кон'юнктура, яка утворилась ^{тепер} по скінченню війни, не має жадних ознак навіть тієї несталої рівноваги, які мала кон'юнктура довоєнна. Минаймо вже той факт, що карта Європи і економічних відносин ~~на~~ на континенті, визначена версальським й звязаними з ним трактатами, утворили в самій Європі цілу низку суперечностей і численні ^{огнища} ^{конфліктів}, ліквідація яких безумовно мусить бути переведена ^і, без ^{жодного} сумніву, носитиме загальний характер. В теперішній світовій кон'юктурі існують джерела конфліктів значно глибших і поважніших, ^{як} як конфлікти в межах європейського континенту. Безперечним фактом являється те, що в результаті війни економічне і політичне ^{перш}першнство Європи, коли не втрачено цілком, то в високій степені підірване. За першнство в світі, за впливи на політичному й економічному ринкові, виступив ^{тепер} до боротьби цілий ряд поважних конкурентів. Поміж ними перше місце займає Америка. Збогатившись під час війни і в звязку з нею, вона не може не стати на шлях здобуття собі місця, яке відповідає її теперішньому значінню. І коли в своїй політиці перебудови світа, відповідно до своїх потреб, Америка не стріне жадного опору з боку знесиленої Європи, яка й тільки чекає, щоби прийшли якісь Варяги княжити і володіти нею, то проте доведеться їй стрінутись із новими конкурентами, ^{що} так само, як вона, вирости і зміцнитись в звязку з війною. Багато в свій час писали і говорили про жовту небезпеку; до війни ця небезпека була скоріше теоретичною концепцією; тепер вона стала реальним фактом. Нічого довше спинятися над величезним зростом значіння Японії, над агресивними тенденціями її політики та над поступом, що прийшов ^з Китаю. При теперішніх обставинах виступ жовтої раси в цілях здобуття свого місця впливу на світовій арені являється справою, з якою приходиться поважно рахуватися. А виступ цього роду відноситься до цілої низки змін і катастроф, наслідки яких не піддаються тепер навіть найбільше приблизному обрахункові. Війна, висунувши на світову сцену у відповідних ролях жовту расу, так само збудила й покликала до активного життя весь мусульманський світ. Коли зважити ці кольосальні цифри, в яких висловлюється число мусульман, стане ясно, які наслідки може потягнути ^{ця} пова на світо-

вій сцені цієї нової активної величини.

Нам не треба займатись будівництвом непевних горосконів відносно того, як можуть розв'язатись і як розв'яжуться всі ті суперечности, викликані війною, як поділять між собою світ всі нові претенденти до впливів та влади. Ми хотіли лише вказати на присутність у сучасній світовій кон'юктурі цих дуже складних і поважних конфліктів та суперечностей, які самі собою говорять про затяжний, повільний і болісний процес, коли не ~~есть~~ ^{повної} розв'язки, то принаймні часткового полагодження. Конфлікти і суперечности, як це показав досвід великої війни і післявоєнних часів, вирішуються тільки силою. Наскільки сучасна світова кон'юктура містить у собі цілу низку суперечностей / ціле вогнище конфліктів, наскільки вона має всі ознаки дуже затяжного характеру, настільки найближче майбутнє, себто в кожному разі десятилітнє, а не роки, стоїть раз-у-раз під знаком війни. Період миру, який захопив кінець XIX і початок XX століття, для світу скінчився. Ми живемо і будемо жити в періоді війни.

При цих обставинах ідеологія нашої нації не може не уділити поважного місця в'ясненню питання про оборону країни, про боротьбу за ще нездійснені свої цілі, про армію, як засіб цієї боротьби і оборони, про взаємини між армією і громадянством. Особливо поважно треба ставитися до всіх цих питань ідеології нації, яка не здобула ще жадних прав. Замість байдужности до них іх повного легковаження, яке було характеристичним для пануючих у нас настроїв недавніх часів, мусить витворитись поважне, активне зацікавлення ними і вони мусять стати у нас на відповідальне й чільне місце.

II.

Упадок нашого національного і державного життя, який наступив після приєднання до Росії, мав одним з своїх результатів усунення з нашої національної ідеології останніх часів справи про національну армію з того поважного місця, яке вона колись в ній займала. В цій справі наша ідеологія з часів

розцвіту національного життя в XVII віці стоїть вище, ніж ідеологія останніх передвоєнних часів.

Були на Україні часи, коли нація була цілком свідома тих великих відповідальних завдань, які лежать на національній армії, коли між армією і нацією існував тісний нерозривний зв'язок. Ці погляди на армію і її значіння до відношення до неї нашло свій яскравий вислів в думках. Все це в період занепаду нашого життя основно, цілком призабулось. Залишило воно хіба свій слід у формі наївного романтичного козакофільства, яке не мало більшого впливу на пануючі настрої і погляди.

Процес нашого національного відродження - маємо на увазі Велику Україну - виявився в дуже поступенному й повільному відмежуванні від російської культури. Дуже довгий час в душі українського інтелігента, представника тої єдиної групи, яка до недавня репрезентувала весь національний рух, жили дві душі: російська й українська. І дуже довгий час українська інтелігенція не відчувала навіть неминучости конфлікту між ^{тими} двома душами, на стільки гармонійним і природним видавась ^{така} сполука. Пізніше, коли неприродність такої сполуки виявилась, все-таки впливи російської культури при бідности власних національних традицій були настільки могутні, що далше у високій степені відбивались на пануючих у нас поглядах, на творенню національної ідеології. В цілому ряді моментів наші культурні надбання, наші ідеологічні вартости являлись лише перекладом з російського. Зокрема, це являється в повній мірі справедливим що до поглядів на армію, які існували в довоєнні часи, поглядів, які своїми шкідливими впливами дуже негативно відбились на наших державних концепціях з доби боротьби.

Одною з характеристичних особливостей російської історії є повна суперечність між державною владою та її народом. Державна влада, користуючись всім примусовим апаратом, який був в її розпорядженню, здійснювала свої завдання, чужі й далекі народів - перетворювала Московщину у велику світову Російську

Імперію. Нарі^дже весь час лишався чужим та ворожим цим намаган-
ням державної влади. Він ухилявся яко мога від тих тягарів, які
накладала на ^{во}него держава; коли у нього була сила, він повставав
проти цієї держави; - так було в Росії за часів великої хуртови-
ни на початку^х XVII віку, за часів Стеньки Разина й численних
повстань, за ^{до}царствования Петра I, за часів Пугачова. Ця протилеж-
ність між державою і народом, що є органічною рисою російської
історії, дійшла до останніх часів; вона відбилась на всіх, ви-
творених російською інтелігенцією, ідеологічних концепціях,
зокрема відбилась на пануючих серед російського громадянства по-
глядах на армію. Ці російські історичні традиції були одним із
тих моментів, що рішали про російські погляди на значіння армії.

Другим не менш важливим моментом для витворення цих погля-
дів були впливи західно-європейського соціалізму, відповідно змі-
нені і пристосовані Росіянами до свого національного вжитку.
Основоположний Творець західно-європейського соціалізму в його
сучасних формах Карло Маркс, торкаючись у своїх творах питання
війни і армії, не може ніяким робом уважатись вульгарним пацифі-
стом, який стоїть на ґрунті неґації війни і неґації армії; в цій
справі, як й в інших, він залишався перш за все реальним політи-
ком ^{та} вповні зрозумів те значіння, яке при існуючих обставинах
відіграє і війна і армія. Масове поширення соціалізму в Західній
Європі, яке йшло саме в періоді довшого миру і поширення пацифіс-
тичних настроїв, мало своїм наслідком те, що цей масовий соція-
лістичний рух до певної міри підпав під впливи вульгарного па-
ціфізму. В цій саме формі західно-європейські соціалістичні ідеї
були перенесені на російський ґрунт, тут, згідно з історичними
традиціями російського громадянства, надано їм ще більш перебор-
щену форму і в такому вигляді вони стали російськими символами
віри.

Пересічний хід думок російського інтелігента - однаково, чи був
він марксістом, народником чи лібералом - зводився в справі вій-
ни і армії до слідувчого: Війна являється засобом, за допомогою
якого уряд на вні змагається здійснити свої цілі, чужі й далекі

народові, війна є для народних мас завжди шкідливою і непотрібною. Через те народів не треба і війська, яке являється лише слухняним знаряддям у руках уряду для здійснення його цілей; всі видатки, які призначені на військо, є лише марнуванням народних грошей. Уряд, культивуючи мілітаристичні ідеї, вказуючи на неіснуючих зовнішніх ворогів (цих ворогів не мав, бо інтереси народних мас, трудячого люду, скрізь в усьому світі є спільні й однакові) - має на увазі лише відтягнути увагу мас від внутрішніх справ, примусити їх забути про своє ^{бачити} воєнне становище. Військо в руках уряду, являючись знаряддям для переведення його заборчої політики, є йому в рівній мірі потрібне також для того, щоби мати силу для боротьби з внутрішніми ворогами, з народними масами, що повстають до боротьби за свої соціальні права. А через те все: геть з війною і мілітаризмом! Не треба постійної армії! Хай живе міжнародня згода і братерство!

Ці думки, висловлені в такій загальній, безпосередній формі, видаються тепер просто якимсь анахронізмом. А проте, коли переглянути російську нелегальну літературу, яка давала можливість висловлювати погляди в формі без езопівської форми підцензурних видань, то вище наведені думки будуть квінтесенцією того, що писалось у цих виданнях на теми, присвячені справам війни та армії. Так само повторювала їх в обережній і цензурній формі вся поступова легальна російська преса. Вони були тими гаслами, які захоплювали широкі верстви інтелігенції, і які ширились в народних масах. Правда, на іншому становищі стояли російські консервативні кола, вони були в надто тісному й близькому звязку з урядовими сферами, від яких, як з Назарету, згідно з загальним поглядом не можна було сподіватись нічого доброго; тому голошені ними погляди не могли рахувати на більшу популярність й авторитет. Мали популярність лише негативні гасла, поширювані поступовими групами. Російські не поступові групи, які стояли на державному ґрунті, почали ^{бу} формувати лише з часів революції 1905 року й вони не могли здобути ширш ^{их} вплив ^{ів} на ґрунті, на якому на протязі десяти-літь ^Д плекались народом при-

більшені пацифістичні гасла. Це виявилось уповні в тому повному крахові оборонческих позицій російської інтелігенції, який прийшов під час останньої війни і революції. Довголітня пацифістична "маніловщина" дала свої неминучі наслідки.

24 Становище української громадської думки в цих питаннях, яких ми вище торкнулись, було лише повторенням і перекладом російських поглядів. Можна науначити два етапи розвитку української громадської думки в цьому напрямі. В той час, коли українська громадська ідеологія не виходила за межі культурництва, український інтелігент просто переймав пануючі в російському громадянстві погляди на відношення до війни і армії, не змагаючись навіть звязати їх в органічну цілість зі своїми українськими симпатіями і настроями: українська ідеологія тих часів не мала рамців широкої всебічної концепції, яка малаби охопити ціле життя; був це тоді скоріше додаток, - нюанс в загальній ідеології російського інтелігента. З тих часів, коли український рух почав набирати політичного характеру, почались спроби і змагання втілити російський пацифізм, як органічну частину, в українську політичну ідеологію. Ці спроби ми бачимо в програмах всіх українських політичних партій довоєнного періоду. Всі вони пересякли російським пацифізмом, всі вони будували свою негацію війни і армії, виходячи з соціяльних мотивів. Національного моменту в цих усіх концепціях переписаних цілком із російського, вони зовсім не брали і не могли брати на увагу.

Не могло бути великої шкоди від цих концепцій, навпаки вони були навіть корисними в той час, коли наш національний рух, як рух масовий, перебував на початковій стадії свого розвитку, коли малась на увазі лише агітація і пропаганда, коли йшла мова тільки про скинення російського уряду, про розклад Росії. Але ці пацифістичні настрої дали свої негативні наслідки, коли довелось нам перейти від руйнуючої роботи до здійснення позитивних завдань. Мертвий поборов живого. Вульгарний пацифізм й вульгарний демокра-

тизм, що лежали в основі наших традиційних поглядів на національну армію, мали своїм наслідком те, що справа ця в період нашого державного будівництва не була належно оцінена й освітлена, не знайшлося для неї в громадській думці належного почесного місця; будівництво армії пішло шляхами експериментів, а все це разом взятє не могло не довести до краху. В часи Гетьманщини експериментаторству в справі утворення армії протиставлено методу будівництва армії шляхом копіювання російських дореволюційних зразків. Ця метода так само від самого початку була засудженою на невдачу, настільки вона була зовсім чужою для цілком нових обставин новоутвореної держави. В результаті: на протязі доби підйому нашої національно-визвольної боротьби, ми не дали раду завданням утворення армії, яка стала основою нашої національної держави, закріпила й удержала наші державні здобутки. В результаті маємо таке історичне і логічне безглуздя, як те, що акт, який проголошував незалежність нашої держави, разом з тим проголошував також знищення постійної армії.

Не означав це, річ ясна, того, що вся доба нашої боротьби минула для нас цілком безслідно, і що в теперішній антракт ми вступили з тим самим вантажем, який ми мали на початку війни і революції. Підкреслюємо лише той безперечний і безсумнівний факт, що в повному обемі ця справа не була і не є нами розв'язана ні ідеологічно ні практично.

III.

Коли в сучасний антракт ми вступаємо без розв'язку тієї проблеми, яка мусить при сучасній кон'юктурі стояти в центрі національної ідеології, то завдання наше мусить тепер полягати саме в тому, щоби знайти згідно з потребами національно-державної боротьби розв'язку цієї проблеми, знайти її настільки, наскільки це можливо при об'єктивних умовах теперішнього менту. Наскільки будемо обминати цю проблему, настільки не виконаємо цих вимог, які ставить перед нами сучасний мент, вимог користання досвіду з до

би активної боротьби, щоби оминути старих помилок, старих манівців.

Яке отже становище мусимо ми зайняти ^{що} до справи національної армії? Які взаємини мусять існувати між нею і громадянством? Якою мусить бути ця національна армія?

Перш ніж зробити спробу розв'язки усіх цих питань, питань для сучасного менту, як ми вже підкреслили, надзвичайно важливих, треба зробити кілька вступних уваг. Спершу мусимо спинитись на тому питанню, яке змогли правильно розв'язати Шейдеман і Носке в своїй державній роботі, а перед якими була безпорадна російська демократія і ми, - себто: на необхідності і законности ставити й розв'язувати всі ці питання з погляду інтересів і потреб нації і держави, а не підходити до них лише з погляду частини нації - класи, пролетаріату, трудячих мас.

Протиставлене інтересів класи і держави в певних межах має свої підстави, класовий принцип має й захоче свою відносну вартість. Але треба остерігатись підходити завжди до розв'язування всіх питань лише з погляду інтересів класи. Цей принцип, зохочуючи свою вартість для певних кон'юктур, для певних періодів, не має одночасно абсолютного значіння. Премісами, за допомогою яких класовому принципі надавався абсолютний характер, являлись припущення двоякого роду. По-перше: уважали, що сучасний, капіталістичний світ цілий іде по загальній лінії розвитку та збільшення продукційних сил. По-друге: приймали, як доведене, що розвиток свідомости, організованості та сили класи, являлись найтіснішим та нерозривним способом зв'язаним зі зростом її економічного значіння і сили в народньому господарстві; ні одна класа, мовляв, не може одійти від влади, не може втратити свого значіння в громадянському й політичному життю, наскільки вона не виконала встановлені для неї законами економічного розвитку своєї ролі.

Наскільки для довісної Європи, для її державних народів

ці обидва припущення загально відповідали існуючим відносинам, настільки тоді ці народи могли правильно висовувати і оцінювати явища з одноманітного класового погляду. Але й тоді вже цей принцип міг користуватись лише обмеженим пристосовуванням для недержавних народів, які в результаті національного гніту жили в умовах занепаду національного господарства, і які були позбавлені нормальної класової структури. Тим паче обмеженим мусить бути застосування цього принципу тепер, коли ціла Європа переживає період господарського занепаду, коли нормальна для капіталістичного господарства класова структура скрізь нарушена. При таких обставинах скрізь виступає на перший план оцінка громадянських явищ з погляду інтересів нації і держави, з погляду державних конечностей і потреб. Нині, коли майбутнє народнього господарства в Європі являється загроженим у своїй основі, коли практика революцій у Східних Центральних ^{європейських} державах довела, що нема вже тої творчої класи, якаби тепер сама одна могла обняти кермування державою, нині оцінка з погляду державних конечностей мусить являться головним визначуючим принципом. При цих умовах класовий принцип мусить стати лише підрядним, корективним принципом, за його допомогою треба перевіряти побудовані на підставах державної конечности концепції на те, щоби вони являлись справді концепціями, створеними з погляду національно-державних потреб, згідно з принципом необхідного компромісу між ^ндомаганнями окремих клас, і на те, щоби не стали вони введеними контрабандою поглядами і концепціями одної лише класи. Коли ті твердження являються правильними і неминучими для державних народів при сучасній ситуації, тим паче являється безсумнівною їх вартість для нас. Питання про національну озброєну силу мусить розв'язуватись не з погляду інтересів українських трудящих мас, а з погляду інтересів української нації, української визвольної національно-державної боротьби; інтереси цих ^{трудящих мас} останніх складають лише одну з частин загальної суми, один з

важних складників, але в жаден спосіб не цілу суму.

З цього мусить бути ясным, що принципи вульгарного пацифізму не повинні, на нашу думку, в нашій національній ідеології мати жадного місця. З цього може хто небудь захоче зробити висновок, що ми являємось прихильниками мілітаристичних ідей, принципів воюючого націоналізму і імперіялізму. Такий висновок був би цілком помилковий. Всі ці концепції являються категоріями довоєнного часу, який для сучасних відносин загалом, а для наших національних зокрема, являються цілком непридатними. Вони збудовані в той спосіб, що їх основною премоісою являються не принципи державної конечности, а передовсім інтереси маючих кляс; було би помилкою прищідити їх на наш ґрунт, коли народні маси пережили війну та революцію, і коли ми являємось свідками відродження селянства. Практика тих двох держав, які в післявоєнні часи займаються воскресенням мертвих і хотять будувати свою ідеологію на цих довоєнних вартостях, дає на стільки яскраві приклади, що нам слід було би удержатись за всяку ціну від повторення їх. Маємо на увазі власне Францію та Польщу. Франція, перейнята й досі ідеями "реванжу", опанована воючим націоналізмом в його довоєнній формі, виразно виявляє повну безсилля найти вихід з того становища, в якому опинилась вона після війни. Зростаючі дефіцити, падаюча валюта, культурний упадок, безсилля налагодити народне господарство, - всі ці явища, які так гармонійно йдуть поруч з пануючим всевладно в ній бажанням бути на необмежений час утриманкою німців, яскраво вказують, що не ця ідеологія тепер може стати джерелом для напруження творчої будівничої енергії нації. Безсилля націоналістичної Польщі, репрезентованої "ендецією", з її ідеологією, запозиченою у пруського юнкерства, безсилля здійснити творчі завдання державного будівництва, все далі поступаючий розклад цієї держави, так само яскраво вказують на те, чого не треба повторювати і насліду-

вати, як ціла наша національна ідеологія завтрашнього дня, так і та її органічна частина, яку ми обговорюємо тут, мусить бути непересадженням на наш ґрунт чужих ідей і концепцій, а утворенням того нового, яке відповідало б нашим сучасним національним обставинам.

Затяжна кон'юнктура сучасного менту владно наказує для кожної живої нації звернути дуже пильну увагу на справу організації своєї озброєної сили. В той же час досвід війни та революції становив, що розв'язання цієї справи є безнадійним, коли трактувати її тільки, як вузьке професійне і технічне питання. Досвід великої війни довів, що ідея армії, як касти, як вузько - фахової організації, збанкрутовала; війна провадилась не невеликими групами професійних жовнірів і старшин, а масами, в яких, як незначна частина, розпливались порівняно нечисленні групи фаховців. Від постави тих мас залежить активність, настрій та сила теперішньої армії. Таким чином при сучасних умовах можливість розв'язання справи національної армії повстане в той момент, коли ця справа перестане бути лише фаховою справою невеличкого кола військових спеціалістів, а стане загально - національною справою, в розв'язуванні якої братиме участь ціла нація. Праця фаховців може нині бути лиш частковою при розв'язанні тих завдань, які стоять перед нацією. Фаховці можуть і повинні виконувати ту фахову військову роботу, до якої вони є покликані. Але вони самі не можуть створити тих психологічних умов, які потрібні для організації національної армії теперішніх часів. Це завдання лежить на самій нації і нація, як ціле, повинна взятись до його виконання. Свою роль тут мусять відіграти і школа і церква, політичні партії і громадські організації, національна література і мистецтво, все те, в чому виявляється національне життя. Тільки шляхом взаємин між цими всіма чинниками та силами, при активній участі в творенні національної армії цілої нації, тільки

шляхом повного знищення того провалля, яке існувало між армією і громадянством, можна досягти розв'язання цієї справи.

Зазначені нами погляди не уявляють нині нічого нового. Вони являються більш-менш загально визнаними. Тому сформулювання їх, як основних принципів, не уявляє жадних труднощів. Вся складність справи полягає ^{не в} формулюванні цих загальних принципів, а в практичному їх переведенню в життя, їх конкретизації. Складність справи не збільшується тим, що при наших сучасних обставинах мова мусить йти не тільки про утворення певного відношення до своєї армії, а ще й про витворення та розповсюдження певних поглядів ^{на} армії тої чужої влади, під якою доводиться жити окремим частинам нашого народу. Наша ^{оєнна} передвійськова культурно-національна творчість, яка в дуже великій своїй частині - не тільки в обсягу політичних концепцій - перейнята вульгарним пацифізмом, може дати нам не багато матеріялу для розв'язання цієї справи. Так само невеличким матеріялом можемо скористуватися з обсягу західно-європейського культурного надбання, в якому виразно позначились з одного боку впливи пацифізму, а з другого боку впливи мілітаризму. Використане ^н матеріялу західно-європейської культури в виробленню відповідного відношення до армії в ^{нашій} національній ідеології може відограти лише другорядну роль. Передовсім мусить іти тут мова про нашу власну роботу, про нашу ^в власну національну творчість. Від того, чи потрапимо ми цим питанням надати відповідне місце в настроях громадянства, збудити до них живий інтерес і активність, від того, чи зуміємо для них знайти відповідне практичне розв'язання, залежить у великій мірі наша ^н блища національно-державна будучина.

Праця над розв'язанням цих питань, які внесуть конкретний зміст в абстрактні форми, це довгий і складний процес. В даний момент не можна знайти та дати повних, вичерпуючих рецепт цього практичного розв'язання. Можна тепер дати лише ряд побіжних уваг ^{що} до тих напрямків, якими мусілаби йти наша національна робота

для того, щоб розв'язання цієї справи стало на певний шлях.

Беручи справу загально, питання полягає в тому, щоб ціла наша культурно-національна творчість мала повний зміст, щоб ви-творила вона ті психологічні переживання, які необхідні для створення національної армії. Школа та церква, преса та література являються лише засобами для популяризації і поширення культурних здобутків, якщо вони вже існують, якщо вони вже витворені. Основне, це певний напрям нашої культурної творчості. Вона повинна бути перейнята духом активності; вона мусить плекати почуття національної гідності й патріотизму; вона мусить виробляти розуміння національно-державного обов'язку і творить національно державну дисципліну; вона мусить ширити розуміння необхідності і неминучості боротьби за національно-державні права. Наскільки в цьому напрямі буде йти національно-культурна творчість, то вона дасть той матеріал, який при відповідному використанню його школою, церквою, пресою, політичними і громадянськими організаціями, дасть змогу розв'язати справу національної армії. Ми підкреслили, що нині маємо того матеріалу не так багато; державно-національна конечність вимагає, щоби ми мали його більше - від цього залежить наша близька будучність.

Ставлючи справу в той спосіб, закреслюємо необхідну роботу ^у дуже широких розмірах і вважаємо необхідним притягти до неї всі живі сили нації. Але поруч з цією широкою роботою являється необхідною і більш спеціальна робота, яка може бути виконана тільки тими, які стояли близько до нашої військової справи в період боротьби. Широка загально-національна робота, завданням якої є створення тих психологічних преміс, що потрібні для створення національної армії, може дати позитивні наслідки лише тоді, коли термін "українська національна армія" не буде порожньою абстракцією, а буде мати живий конкретний зміст. А зміст цей може бути тоді, коли буде використаний в відповідний спосіб період нашої боротьби. Треба нам дати освітлення військових подій цього часу і відновити нашу військову традицію,

треба дати начерк того, чим мала бути українська армія, і чим вона має бути. ^{на}Належне виконане цього останнього завдання має дуже велике значіння. Перед нашими військовими стоїть дуже складне питання? вони мусять знайти той ~~modus~~, за допомогою якого ^{на}моги сучасної військової науки і техніки, яким повинна відповідати кожна сучасна армія, мають бути зеднані з українськими своєрідними національними прикметами; вони мусять знайти ті конкретні форми, які повинна придбати національна українська армія. Являється отже ясним, що тільки для такої армії можуть зявитись і виринути в масах відповідні психологічні передумови.

~~Так являється нам той загальний напрям, в якому мусять іти у теперішній мент робота, як цілої нації, так й військових фаховців для можливості належного розв'язання справи національної армії для встановлення між нею і громадянством того відношення, якого вимагає державно-національна конечність. Обмежумось лише загальною постановкою питання, зазначуємо його можливе розв'язання тільки в найзагальнішому обрисі. Дальша його деталізація являється справою практики, завданням біжучої національної роботи, якщо відповідне значіння цієї справи національної армії буде в належній степені усвідомлене громадянством.~~

~~Цими увагами ми, властиво кажучи, могли би й обмежитись і закінчити наш виклад. Але для оминення непорозумінь мусимо зроби~~ ^{невеличкий} ще величезний додаток. Кажучи про національну армію, ми зумисне не порушували дуже модних у свій час питань про демократичну армію і про участь армії в політичному житті. Не так давно певні політичні групи ^{наші} ставили в залежності від позитивного розв'язання цих двох останніх питань у розумінні визнання принципу демократизму, ^{чи} творенню армії й визнання її прав на участь в політичному житті, саме мов відношення до національної армії. ^{своє} Наскільки ми не знаємо, чи не існують і до цього часу прихильники таких поглядів, то треба коротко спинитись на зазначених питаннях, поставлених на порядок дня епохою революційного підйому.

Стоючи на погляді національно-державної конечности, можна

IV
IV

й треба зайняти щодо армії тільки одну позицію: мусимо дбати й допомогати створенню такої національної армії, яка була би здібною до боротьби за здійснення національно-державної мети. Все, що допомагає і утворює бо^ювою здібність армії, все, що збільшує її бо^юєвий дух, мусимо використати. З цього погляду питання про межі демократизму в армії, про форми й способи її участі в політичному житті являються чисто фаховою, технічною справою. Воно мусить бути розв'язане не з погляду загальних принципів прав особи в державі, а лише з погляду військової науки. Наскільки би військові фаховці прийшли до висновку, що ^упринципи демократизму в організації армії зміцнюють її, що ^{але}участь армії в політичному житті збільшує її боєвий дух, настільки ці моменти треба взяти на увагу, в організації армії. ~~Наскільки ми не помиляємось, військові фаховці в цьому відношенні тримаються протилежного погляду. В кожному разі являється в~~ високій степені неправильним і недоцільним визначати своє відношення до армії виходячи з інших моментів, окрім моменту її придатності до виконання національно-державних завдань. Вимоги державної конечности диктують цей погляд і він для нації, свідомої своїх завдань, повинен являтись визначним.

Ще раз підкреслюємо, що ми не мали на увазі вичерпати тему й уважаємо таке вичерпання під теперішню хвилю неможливим. Коли думки, висловлені в цій статті причиняться до розбудження інтересу до порушення нами питань, тоді ми будемо уважати, що ми в значній мірі досягли своєю мету. Бо з'явлення такого інтересу це перший крок для підготовки практичного розв'язання доторкненої нами справи, одної з найважливіших справ у сучасних наших національних обставинах. -

Бій під Мотовилівкою

Бій під Мотовилівкою є одною з найважливіших подій в історії Січового Стрілецтва і дивує мене чому представлений він в матеріялах до Альманаху так разячо неправдиво. Я вислав свого часу до П.М.Рудницького опис бою як очевидець - та не стрінув в матеріялах навіть поданих мною фактів - поминаючи деякі мої гадки про причину вигнання нами так нерівно-го в сили бою, видно прийнято факти якогось "авторитету" який міг а по описі бою бачу що таки здає ся і не був в самому бою. Уважаю своїм обовязком подати хоч кількома словами опис бою щераз, без огляду на се чи хтось з него скористає чи ні, хожу Мушу замітити що опис П.Др.Дашкевича є більше до правди зближений чим поданий в матеріялах.

В описі бою не подаю дат ані точних назв місцевостей, які можна доповнити.

По заняттю другою сотнею Фастова надіхали ~~дуже~~^{дуже} сотні на Фастів, а одна з них сотня Загаєвича з кулеметами під командою Черника переїхала на ст. Мотовилівку. Над раном вислано з Фастова на ст. Мотовилівку другий поїзд /імпровізований броневик/ з чотирох вагонів і паровоза ~~у~~. В однім вагоні на переді була гармата - в двох вагонах кулемети а в ~~однім~~^{однім} вагоні друга чета другої сотні /30 стрільців/ По приїзді сего другого поїзду на ст. Мотовилівку сот. Черник зібрав всіх старшин в переділці свого вагона і пояснив план наступу на ст. Васильків. План був такий: півсотня Загаєвича під командою Стефанишина мала піти ~~лівою~~^{лівою} доріжкою лісом на ліво від залізничного шляху і на краю ліса стати, друга півсотня під командою сотн. Загаєвича мала піти на право від жел. шляху в напрямі на хутор ? .. та рівнож на краю ліса задержати ся, залізничним шляхом мав їхати імпровізований броневик з четю другої сотні-гарматою і скорострілами - на переді броневика мали їхати верхові провіряючи шлях. ~~Згідно з планом~~ На краю ліса мали всі на себе подождати і тоді разом начати наступ на ст. Васильків. Головною силою яка мала наступати на стачію мав бути броневик, якого задача була стягнути на себе всі сили ворага про скількість і якість якого ~~нам~~ не сказано. Півсотня під ком. Стефанишина мала підчас бою наступати з крила, а півсотня Загаєвича мала зайняти стачію Васильків зі заду. Згідно з планом сотні і броневик вирушили сейчас зі ст. Мотовилівки. Сам сот. Черник їхав броневиком. Броневик поїхав досить скорим темпом та опинив ся майже на краю ліса де задержали його наші кавалеристи вислані для провірення шляху, та донесли що ворог гасує вже на ліс зі сторони ст. Василькова. Сотник Черник

приказав четі другої сотні зайняти край ліса та почати по наступаючих огонь. Чета розвинула ся сечас в рострільну по обох боках шляху жел. і почала стріляти по наступаючих, які по перших стрілах сейчас лягли на землю в недалекій віддали від ліса який кінчив ся корчами на ліво та продувжував ся на кілька сот кроків на право в сторону Василькова. Положення правого крила було дуже добре бо чета заняла край ліса та мала ворога на чистім полі - на лівім крилі положення було якнайгірше бо чета не змогла вже зайняти краю ліса, а заняв його ворог. Броневики віддав кілька стрілів до ворожого броневика який стояв за закрутом залізничного шляху відійшов назад, та станув кількисот кроків за рострільною четі. Півсотні Загавича які ішли лісом пішки не встигли ще долучити - чета яка здержувала наступ почала відчувати вже брак набоїв. Ворог дезорієнтований першими стрілами почав поволи підсувати свої резерви не рухаючи пока першої рострільної з ліва та не посуваючи ся на право лісом. Вислана від четі лучба на ліво стрінула пісотною Стефанишина, яка занявши край ліса всупила в бій головою кулеметним огнем. Ворог відкрив рівножогонь гелевно кулеметний стріляючи надзвичайно цільно по чім пізнати було що у ворога частини з найкрасших. По заняттю позиції Стефанишином ліво крило було часово забезпечене, не даючи резервам скоро піходити. Висланий зв'язок на право до півсотні під командою Загавича зв'язку не найшов, а доніс що ворог обходить наше праве крило, яке було дуже слабе бо заледви половина четі/15 стрільців/. По хвилі після повороту зв'язку ~~був~~ ^{коли він видавав ся} майже програний бо ворог окружаючи праве крило готовив ся вже до наступу силами двайцять рази більшими - на правому крилі ворога в заді повстала коротка стрілянина по якій ворог поспішно відступив з правого крила, та заняв позиції не проти нас рівнобіжно зі шляхом жел. а таки на шляху фронтом на хутір?..... Поведінка ворога була для нас незрозумілою яка вияснила ся доперва пізніше. В межичасі донесли сот. Черникови що ворог цілими стрілами вбив вже кількох кулеметчиків на лівому крилі Стефанишина. сот. Черник який до тепер був на шляху іде на ліве крило, а за кілька хвиль понесла ся вістка що сот. Черника вбито. при скорострільній цільним стрілом ворожого кулеметчика. По смерті Черника яка затемнила трохи певність побіди - приходить на праве крило чета другої сотні/Зиблікевича /і займає праве крило яке до тепер було не-^{пів}обсажене бо зв'язку зі сотнею Загавича не найдено. Незабаром підїздить наш броневики, відчиняє в ходу огонь картачами поворозі який заляг в рові при залізничім шляху, а з ним стрільці переходять в наступ. Рівночасно з приходом на праве крило четі другої сотні Зиблікевича - перша чета тої сотні

Мельника під проводом сот. Думіна мала повести наступ зі села Плісецьке на на ліве крило ворога. Участь в кінцевім наступі взяли отже: пісотня Стефанишина-і три чети другої сотні/одна з Плісецька, а дві на правому крилі/ та броневик. Наступаючи за ворогом який в паніці понав втікати побачила друга чет та др. сотні не більше двіста кроків від позиції яку занимала убитого сот.

Загасвича а з ним шість Стрільців. Тут вияснила ся загадка стрілів на правому крилі ворога та його панічний відступ на позиції фронтом до хутора. Як виказало ся опіся сот. Загасвич почувши бій на шляху взяв зі собою шість найкрасших Стрільців та рішив піти з н-ими провідати ситуацію оставляючи пока півсотню коло хутора. Доходячи до жел. шляху наскочив на резерви ворога - які заскочені почали втікати, але побачивши невеличку кількість Стрільців від крили по них огонь та всіх вбили. З першої лінії ворога на лівому крилі майже ніхто не втік, бо/ показало ся що всі були вбиті. Стати ворога були коцьовані салні а сили його були два куріні - оден біцерський а другий Сердюки.

Причини виграної Стрільців кожний подає інакші-після мене причин було багато які дивом зішли ся разом - бо сот. Загасвич виратував своєю смертю праве крило /чого в матеріялах ані згадки - не знаю чому/, броневик своїм огнем додав Стрільцям охоти а у ворога вніс паніку, підхід вчас на праве крило чети другої сотні - та наступ другої чети тоїж сотні з Плісецька - все було причиною нашої побіди. Найважніша причина після мене, то се що слово "відворот" у Стрільців не існував нето на устах а навіть в гадці. Стрільці були так певні побіди що стрінувши наступаючого ворога в переважачій більшості ціляли до него придивляючи ся чи вцілив чи може хибив часом. Бій під Мотовилівкою могли виграти лише тодішні Стрільці- хоч невеличкі кількістю- зате незаступимі якістю.

Сих кілька речень моїх споминів неповязаних може як слід прошу прийняти - та використати для правдивого представлення бою під Мотовилівкою, який для історії Стрілецтва - перлина-але лише представлений вірно.

WCS

WCS

WCS

Medicine

III

Др. Ол. Тробић

- 1 -

131

Српске преса.

Преса Кортуца С.С.
никоме не давала на
поруку да таког развоја
ку, она напоришавала
са тамишних Ј.С.С.
Тан еато С.С. незани
мним доје таког вираз
ног емоје али ви
тератури, али встри
се ик вичине.
Ситаче че зта
ки причити:

Сірові Стрільці впро-
 ми на чужаці і в
 вкупі революції, і в
 згубі такої бурхливої
 згоди, в якій часто не
 було єдиного гонимого
 гуч розуму і сили, але
 си ти літератури.

Вашими у с. с.

ізраїльським першій році
 без держави у нас
 мовою ког бреду
 бітти, мачи своєю
 кару, в якій може
 було в зайіцтво

ортани зроста вивади
 ле з літературе Гіо.
 Уаго мсто С. С. на
 родились з смички
 свіи життєвий член
 в надбавки нестакни-
 тки умовою змі-
 тільки морав собі з
 являти, в змова, в а-
 чини муза ларіла
 мовчати, бо насто
 ропосно з росто зова
 ричи гармати з
 скоро Гріди.

Але все ж таки
 зараз по вгвороті

З Кнѣва де ми старши
ки С. С. особно
свѣтъ ярослав руси

2
загубило отъ него
успехъ бже, что им
2 в яросла.

В короткихъ насѣ по
являецо „Стричкова
душка“ имъ отъ
Сичовки Стричовъ.

Проти зумови, в я
ки введеца „Стри
чкова душка“
можна писати

у втукношени до
редових стрілок,
мих сувизно най
більше обгородив
у «С. Думи» стрі-
льць Лвостик.

Незаметно те-
пер ~~змість~~
змість зєв'яв-
ноє тиса «С.
Думи»

су је багато, а не го
 сито градама, но је
 редакцие стога ради
 змишља свој мисли
 побуту маје по ми
 сии, ер катори "стри-
 цери, ерши" в то м
 сии вимоволи ерш-
 карни в замислих
 ка гона, то зноб
 змашки ервотнио
 на чинио ерра р
 нур в на стачи
 шривки, то в зго
 ерши адо в дунах.

« Стрелочка думка - 6 -
Зназу являється ¹³⁶
в широкій одежі,
часто на грудях бачи-
ти папері, виходить
неперіодично і то
в зрок старішок ма-
лого формату, а
на зліст її зназу
складатися один
зорту березового
листа, томо з
команди С. С. і
тея драма .

особливо такі в ямисі 17
найвартіше виявлені
єще, наспіи і старе
коротко С.С.

Перед нами т. 2.
із б. Г. 1519: 179

заго левком, расотис
замик: "до здрі",
за ризу Г. Майіу,
за землю і ролю.

Висе той сам за
клик Магзе, що
спілкуєтья не дуно
ту же тогочинним рево
люційним К. шром
та і зловом, що рол
новомі пародіи чинса.

18
" Земля і Троя! " 158
чезуть можуть зникати
сьогона народного.

А дружині закінчує
співачів! " Сиринці зди
райте між зди і потрохи
до вони потрібні сил
чол! " Вказує, що
арми Сіґаве він ато
Командир С. С. Втрива
на берегах і великий
дрок чадоїв, музи
чи і що розгучиво
мичкалог використав
по морем.

І по морем на
чронті, бачо нас
не свисті:

19
139
Звіт королю С. С.
за Н. В. помічником
му писем; С. Д. "Король"
зі зовором, що одим
тож С. С. Заруб
много вступ і що
Зоревина С. С. доко
зреш до шосту, що у
камерки; а не за
ка черни рон звіт
зовором вразом; що
армиє Н. В. з без
вожаті.

Стривчі вступити
але повстанні,
що замити і в
всіх краях

№ 20

Господато иди владѣ на
 Краме и току в л. 5
 С. Д. Келбраше знос
 Кови з л. Ф. Гроческо
 радисту восту и во
 владѣ на дива
 и востуше по корени
 первооаршеи чуб и во
 востуше жертею по в
 востуше от з Керов
 шитвом востуше
 зешко. Дие Ф. Г.
 первооаршеи з
 востуше востуше
 2. Беруку востуше

сатими 25 гучетрине
рне ^{по} ~~б~~статива

Ретини стати С. Д.

Кор и ботъ на трибу
то бнар е мур

и кра виу и кра
бостатому рекому
арми Г. Ж. Р.

Уи-том виу и на
ди мур в статок
С. Д. бмур тоо,
ак арми Г. Ж. Р.
и Кравино 20
муре арми по
свакото в реф.

~~Особливо перепис~~

Але і чий час до часу
на сторінках С. Д.

Купало до нас остаточно
і строку за брешесє.
В 45. Руски С. Д.

Виданої же в Коши
С. С. в старомодній
типові по шкільній
вступній статті

французького Корсиканця
генерала О. Радіє
та з псевдонімом

"Тосканський".

Стаття так і
зветоме "Донос з Франції"

23

2 тысяча в мисочки
 Соколовы Коло Нектови
 ра, две арбуз ягоди
 С. С. Звонки по баф
 ние бога :

" След еще важнее
 обравите бокара
 С. С. Уреди раз
 матево де жини .
 Богао стичево бокае
 чимни таке жини
 босо... карурае все
 мни тини, по бидро
 шово белен "ов
 такини горани
 ирочани мако
 ирешодект етак
 фронтоник .

11424-

Сироби Страны такия
и все укротилена на
из ~~сироби~~ стретза
сими бы десе бо розуми
чрота ми збелтаа си
деси на гажиз и без
там нагиртаа биз
накне само стми
коста Г. К. О.

Преса убито кезне
вретне тро зрест
во стурмоота Г. К.
Г. б. Страны и
тому бртим ас
мени С. Д.

руководило: // Его звание
его Дрес бора з и ко
чрми, Миссия родна
Коллежские Союз
и стана оговорено
Всего звание и з з

с звание J. Z. O.!

Дресова Квартира
С. С. Торжская Дрес
ти про видание и ч
малому С. С. и
тому в ти все звание

С. Д. Митовна Зор
Клима: // Дресов звание
в Митовна С. С.

26 146

«Замшкыяи вѣи концы
гороя стричеке страва
надеицты свои яраи
цро С. С., цото брари;
статт; марси!»

Тотрави, ревануе
С. Д. бую зобрама
рима по матереву
еме анкамеру, еме
вель виче оставу
ардѣи теа жуати.

Ког ми видю з вѣсти
кои статт; бо црение
С. С. бую бросто
традѣме, то стрі-
мече гъице зрѣ
бурманов 2' ева

ау мау : В 2у мауистич
кии кѣткѣ зедобавани
свръхъ зми Десом и
ои. Фаб'бу ритави
тали, же шѣраши "Уш
чка, Госоо :

" Мѣс звоки тои
Кавмиками С. С
те зрѣа : Бѣти чорѣ
незрѣа своего губи-
зѣо "босовани" в
зрѣши "тико ча за
ми" Черми ста
равоа тро ребеви
в зрѣши видѣниа

28 №8
но до со мене ^{Трето}
и направат се на ^{член}
зробоата броневи
а кајто мене вт ка
та. Овд ка купме
кни

Те штрана зрзо:

„Берни: Темење
правителство на
мило за ирвита
на зр „Волкервинд“
на „Волкервинд“

Старис. 38. XV:

„З. Вартави

Ормуно го таруфа ²⁹
свечето таруфор ¹⁴⁹
Ми старатосе до
причрение Вои
ни го доиши. Кне
мансо в три тажи
по конференци
Зтими тарунами
захварив з доише
го митишо "

В 48 л. С. Д
реташи Чикави
"Дневник Сирова
го Спринчид "

в якому разови-
 стрілець С. 2.
 отиску стрілецьке
 менте в Коши в Ча-
 рокавстаникові і
 кастрої серед разрови
 стрілець серед адмир
 Клатіка і рація у вим-
 комі і тима невим
 на оту готовна

~~франтовик~~
 матбутиє фронт
 вик борні.

~~2 півек~~

тея грани доносельо
 му на почтавики
 повстані ботю армію
 величина

31 151
Звіт шкільної комісії
встановлено, що всі
підручники зболені
виправити, що всі
виправити, що всі
виправити, що всі
виправити, що всі

А те що в нас є
на Того і про це
яко з тис бляз,
всі обігрують де
в тисі України:

" Правосудство
всіх і кожного
своє аврааміко

Україні. Українцям
 зобов'язано знати
 і бути боду кожен
 публіки!"

А про нашу смітву
 від зринути там
 зовсім не треба
 Чувство Басова, що
 і коство алвильний
 і зринути зринути
 в кабарі збазет
 м'якми, цвоту
 тими крелетта
 по "Україні"
 та що зринути

е и и трание Франца
наз Виклакаго и
Фрди, яко иже
з вгдуски
наварель Кочки
ту аме ~~то~~ го
Куба : : До

Зрост парод!
Им бари шо, С. С.

Керкви вгдуски
замени на еску
гои не суде при
Кубо вгдуски
го вгдуски Ра
кармени и мрже
и и то утиски

Дне 8. 5. 1919 в 4 ч.

Л. "Стриженка" думи
взарила в светорини
там, бо до мене с. с.
урихав Голубини
сташан с. В. Бет
шора на свето за
присеженки ново
бачиць і посвеченки
Гранюрь с. с.

Увечорни стати
редактор биевски
рупертишка обисур
урихастаць иосва
рени Гранюрь
в Смарноместант
Коби.

«Тосмудзі бодзі про
 мовно го стривчів
 Толврни отамом :

«Стривчї! Сїо сї-
 тьсь мо тгет елгга
 ми свої потредмивь
 и не сбмемк снвн
 и в рмо ветік стнїє
 арамору! »

Туркє : « Слво
 Фратисни Суми!
 Слава ноллону Тра
 витквету ! » толкн
 ко нолл снво.

Промов мев кне
 мкрїстъ Тезомь

1) по Мовриш Корова
 Мель Ями Магав:

1) Терновини, Кри-
 равини мнечами
 тичо гosci Сигрове
 стрілетко та не
 бадамо дуком.

Пірми і незно
 мими а се гosci
 коу стріцу сводзі!

по Армовак
 вступавь деріло
 гоу С. С. через
 голубина ота
 маром, нісше
 роу С. В. Жетинер

Засів зі старинними
зображеннями, а також багато
промовних і голуб-
них стовпів і тощо
у м. Корюківка.

У цих старинних малях;
" Ми всі стояли
здесь тоді нам вояка,
все бачили найкраще -
тільки і тільки ми
осталися ".

А тепер брами
всім же руси. С. Д
державою знов що
стовпів земляний
проміть зображень
бувають держави

и во деривативі брину
и по роши сиузі
у Квасові, Паути
и Т. 9.

В 53. П. С. Д.

у вступіні стати
о и. боді залиска
стрина отрестав
вде зривуи, втотим
и паучствувати
оми та бета сиелма
ми и виста мми
у мич зрост та зичу.
Учико гларий
у стати, децотро
наму армисо".

доказує енцикло³⁹₁₅₉,
що представою ємим
держави є армія
що тім же армією
всім багаторити
Україну і що де
міє Г. Н. Б. му
єть бути щиро
народною, прома
того злочинно
ним зусил і сто
єти на сторозі
інтересів народ
них мас
Те зображеніє доносить
що історично

100

Диме Ч. Вереске С. Д.
 Виступа в зотна меконца
 одими; штаб то мило
 во бра мама зомосит,
 Чо "Поранба" перес.
 Воротаним Крива ситом
 Лого во врно то брзо
 короче за мички.
 "Тригритуремоски
 Костин. Сво муре
 в наши рудок!!

У стати, наши заб-
 гани "реамура" одога
 сви и мек грани и где
 о мило С С.: Ситом
 Стривуто за вкрану

перу народне виство.
У Краји сити селци
и роб и тамбев, и
вистомо добродиво!

А нмн на перши
своткуи говорит
иго ми ов @ @ : " З
Урота шукит вети
самоститно парог
ноо батуишко!"

В еяно, пољовке
пшумарма в Тамни
ни" пољовки стиво
мо вти з то ечи ма
вредно!" Зуротисне
носе илма живе сиво
ноо нагдо ма нам
ауле, што ошера
в ом збо му рас!"

дані в сьвітї

стрілює з маусовою
ружницями ^{ружницями} ~~ружницями~~

по лозинке ^{ружницями}

тучів тучів

по об'єктам режімон.

Прочитав статью 55
 г. за 22 февраля
 все говорит о деи-
 кта с южной стороны: "Дей-
 ствительный вояка Туркочин
 в Зарини мекит у де
 фивити" г. н. п. зотрае
 ели где зрительные
 ного в верну черту.

Притом в лаву 3
 где где иже частик
 с. с по велению го-
 северный фронт и
 перенести на
 фронт Годово ивой
 ерми.

Она речется ту же
 стороны - на деи хитовый
 фронт!

В 60. г. Стрѣль-Думки
у вѣдунки стати чина
змо: и у нас зме.

Думско неседе и бол.
за ступи не одрета.

Мотуко то шесон

Дамі атра стати гро
смав чинс маинга
рорназ арийнаста и
пого батер динста го
супави ви зроленки та
апаркио в суравиен
установох, вна зрочи,
мо осинокии ретур
ко и го моис —

супроти почитоу
националног обаву
в парози, зосконала
сими себе.

47 165

"Мета з по ма" доносимо,
по командою С. С.
Зверну на комісію
для перевірки старшини
совієк работ, щоб
роз'яснити клопоти Краї
за незрозумілими отриманими
цифрами, до самих себе
~~хитрува~~
ти зносина до розробки
нах старшини совієк
работ.

Усправді ця комі-
сія завела маф
в корозі С. С. пошуку
вона само зрозуміло
і тим шкідливо
морально С. С.

166
"Ми-Тамметами" вдова
дминистрация ~~за~~ Карякина
машинная прихвосту
травно С. С. ~~за~~
перез дошли в Кибі
за Устроилово (Три),
тщеславно
Зоричи сатришів
Риломи, Уроботного
і полковника Ко-
ловатова за
Андріє Шевченко.

Замеки на територио 40¹⁶⁷
села и Епископ
уаг и во сгу Милош
та на територио
а сгу со и Епископ
уаг.

Сумми сгу в. 2
зи статьи в 2.
63. За 23. 17. 1919:

"Надзирателю вазни
мент орезубел
урачиска сгулава.
Береза Гомини
Арми со велика
поставо фронт
у розучиле пово
дениа."

48
168

Август стотті о селі
на Киреятини
дошукують і звички
Католицькі і оуточа
зреша зреша, по
вогучи ки́тчино:
" ма Сераві Стри́
ки) не хини сті
гу перед ки́тчино
бо сторонниши си
ломи і те симишо.
Диви не бзисо, а не
ми С. С. не су-
мажи Билешти
сте гу талиши Кои
до мисаши а в
Волмьна Ауміа

169 ~~Уч~~
Крале го зводити
меди бивав бити, та
в ласканим букми
симица Трако
афед вогором.

Съ тами гук, та
ми настри доми
уредок. С. С. ма
бито даси се река
гошмувој Ами
го димкиа 2. то
в мотонади 1919.

Колм майже ио ио
сима С. С. рефа
ло битишму
гора на тиср, ио
двостукав стри -

мысли пред так
сому же чину а
мисо.

А встать, То
мраке ' милона
бисла сарятоме
страбрату пре
хъ томьмие
вильок го декуи-
но, чови осма
дита борозитъ фог
сти длетуль го
томьмие виле
церекоу. Авоф
хверито, чови дзи
соне фавиотка мена
ли го митъ томьмие

Камето го счисти
 под динки на дуби
 рачно важи од
 стовици при мур
 и камури бисна
 нести го делити
 Армие камури
 була, гона, боса,
 па гона з утрот
 и тичу 4 стверда
 мтар бисна
 в стати.

треба при знати
 мо по ложене
 камури сред

уредив С. С. Гісману ⁴⁵
черезоду Г. Т. Д. ¹²² 80
дети ¹²² ⁸⁰ ⁸⁰ ⁸⁰
же важне і мо
«Стрілецька думка»
богато урешу думав
80 ~~звешення~~
того, що навіть в су
щому між ¹²² ⁸⁰ ⁸⁰ ⁸⁰
французами і са
мочасними в Кор
дурі С. С. ¹²² ⁸⁰ ⁸⁰ ⁸⁰
но сечке ¹²² ⁸⁰ ⁸⁰ ⁸⁰
зрозуміти
і зрозуміти ¹²² ⁸⁰ ⁸⁰ ⁸⁰
не без гістографів.

до останньої кінці. ⁴⁶⁻
всего 11 С. Д. ¹⁷³
это знача на музю
С. С. и освітлюва
іє життя та єсть
на сторожі іє г
та за мовки
але при итєх
С.

~~Результати~~
Литературна
на "С. Думки"
ставмето ає
було. От
стриєні ке
зі своє през
одного

поэта, во ¹⁷⁴свободу ⁴⁷
и рину так ^в
Учреждениям ^и
и рину на ^в
в предок ^{Г. С. С.}

тиграс ^и
а ^и ^{Г. К. С.} ^и
либ на ^с
Сивильной ^и
по ^и
тавда ^и
по ^и
Окесе ^и
а ^и

175 48

Змистекого дому
ме зупе незриси не
додомом чекмишко
7 тамі вірши як
"Колімі" "Журнія"
"Грунт С. С."
та богатоміши
матері вартісто хі-
та як дому шекти
сучасноу і як
образки настроїв
С. С.

Там само елаб і
недосконалі з
вірши і пошлов
тільки артимери С. С.
М. Куроха.

46 43 176
Уз ошонки про зовик
Спей иетонис на звагу
~~Звертало~~
Заслуговать ошонки
ки осяуа бешо
Думка про иго
Гроста ббоих С. С.
на бурных Черво
увийи збо ишевика
ми. (Л. 63)

Уилатни тесе
Спей иетон Ошеше
на Ввертими:
"Срачские на
елтуна".

В оставшихся книгах и документах
 в архиве С. С., Стриженца
 Думка "всегда и т. д. и
 закрыто Стрелана, Ду
 гина, Стриженским
 конвенции "Много иай
 же все как иаг иайо
 Фрэнк деукичичи.

Для тресов сторо
 С. С. и т. д. уаавно
 сотника, аросова
 русова буаава и
 иеис вго збу го
 население ча
 иичко вго збу

58 57: 1278
до погони армии:

Бетикина, зямы
огромно чина насъ
своими, доброволь
чи! Еи вы знаете что
все проту вас?

Проту вас и есть
Слов Сурма, и, что
прокляти армия
Морозовского
Зубова и за все
не московская
еи придуми
никуда кто
всего!

Прегледайте я за 52 ¹⁷⁹
Братъ Селеванъ Гудинъ
и О. П. Тоби, а по
носимъ въ селу
Селу Обстатори
Кому по утвърдени
С. С. я отивае
в Тамарски Оупи
(в Делитина) то
в тропубови рута
я ороменеме
Делитински Ко.
наричана, но
супи за рута
по зрочникъ

60. 53
180
всего 36 с. с. 53
быть переловилши
задоволение и
и розеттешки.

Из наших видов
с. с. треба в згоді
смакно збіску, де
Кларачко Сірових
Стілаць "моє
вроді манифесту до
народу, в яким
с. с. заєвметь,
мо "Сірові Стілаць
ні все і тини

З марго и в. все
 брето ити з марго
 сом" та до ф д
 оном Карочеа
 С. С. в самошти
 ма, демократична
 мулата сока ре-
 дубина та
 социјална робност
 и справедливост.

"Стрільська вулиця"
~~закон~~ ~~принципи~~ ~~своє~~
 та Стрелецького С. С.
 прийняти в оному місці
 місця у Львівській,
 коли вийшов уряд
 сьня державності, а
 єї виробити "С. Д."
 по з'являючись по вті:
 со книж з'являючись
 по мер. 1819 ма
 тиср і по короменші
 в Стрелецького Стрелецького
 пові, Омельяну Шу
 гертака і Опока
 розстріляти вільно-
 вільно, хоружий
 дек аришав без
 вісти по уряді,

Do

Świętego Prickauata
Hydrjaty Prawa i kwoj.
Politycznych U. J. K.
re

Swonie.

Клеми редакції урядово-
 воїм в згоді та гар-
 монією в згоді сирок-
 міне собою, год
 з до м буретюми і де
 о новотки конфеція
 ти міне нагаючим
 редакцією Стено-
 ном Трудином і
 еміробротниками.

Трудинові одні
~~конфеція~~ новотки кон-
 феція і представни-
 ком у сн зурі сотні
 ком дрословом ту-
 ном, міні стон
 спісывав одні
 гурдо "С. Душки
 за стотто уряди
 де яким зловисн
 воль старини

То вие ози времето го писна
«Стрицелъ мои душка»
кози и зми Оа. Тради
та и стрелъ сам вии ками
~~та~~ го старо и тровие расети
С. С. мир Соко и трови,
а и там и сии бредактори
перенесеме разгои
из Кошеи С. С.
го старо и трови
нове, го «Стрицелъ мои
душка» згу и вон
ноль ~~та~~ ~~та~~ оне го
гид и тровие ораи
Дети и трови го
того и трови
дро и трови ораи
резо и трови мо и трови
тади сони згу и трови,

ср. мамур в којот
киа маси по кидога
тредове стојо с.с.
а в резултато попул
Светана Рудинка и
Курептани ~~на тана~~

на ^{мало} ~~мало~~ ^{мало} ~~мало~~
~~кору~~ ^{кору} ~~кору~~ ^{кору} ~~кору~~ ^{кору}
сид, ~~он~~ ^{он} ~~он~~ ^{он} ~~он~~ ^{он}

и Тетрусони, он ~~он~~ ^{он} ~~он~~ ^{он} ~~он~~ ^{он}
голема ~~голема~~ ^{голема} ~~голема~~ ^{голема} ~~голема~~ ^{голема}
тиб та ~~тиб~~ ^{тиб} ~~тиб~~ ^{тиб} ~~тиб~~ ^{тиб}
зми ~~зми~~ ^{зми} ~~зми~~ ^{зми} ~~зми~~ ^{зми}
кони, он ~~он~~ ^{он} ~~он~~ ^{он} ~~он~~ ^{он}
милка ~~милка~~ ^{милка} ~~милка~~ ^{милка} ~~милка~~ ^{милка}
стрильчи и ~~стрильчи~~ ^{стрильчи} ~~стрильчи~~ ^{стрильчи} ~~стрильчи~~ ^{стрильчи}
зоро ~~зоро~~ ^{зоро} ~~зоро~~ ^{зоро} ~~зоро~~ ^{зоро}
фелиа ~~фелиа~~ ^{фелиа} ~~фелиа~~ ^{фелиа} ~~фелиа~~ ^{фелиа}

а порозумієм же
 гомор: "Стрелецької
 думки" Степ
 козубує С. С.
 Степан Руден
 отримавсе у Львові,
 як редактор кому
 ти стуртних неур
 номі.

"Стрелецька думка"
 замовкла як розсатис,
 аче і'гли, які вона
 воло сина стрелецьку
 з вічно неві з'ки
 в ми роути: "Сомості
 ти'ста і' одормість
 укрі'тє'коі' реф'заві.

~~Львів 1899.~~

186
по мовни и дімою со
ти нові здиті кошу
як нагають нові того
догоди і до того ж
старим нам Євста
хорунжому Сидорю
Роздівові на Олеме
нові Курер і чини
хорунжому ф. Ма
ртурові.

Ублоти 1919. Коши
Сидорі Сидору чини
рубаш на шейетъ Ку,
Коро селя, іоді в ду
найвух всеодитъ
перше місце "Стри
льові Думки".
~~Про мову, в яких
визгодна е~~

187X
Уже весь период Центральной
войны Перлу и Триво чернил —
Скнии период Сиови Сутав
и не мами своего Тресо
вого Трора сирисао тму.

А не у році 1819 ниг-
нас походу надзкитра
ука ітс кик віївв'тн
кмиб, Коматгарт Коша
С. С. полюбвни Кмола
задумує утворити при
Коси: Тресо в Трора і а
визавати окремих Сірі-
леу Рши часотис, треба
якого воловтиа зав-
закнвн було націо-
нальке уєвіго мек
тл сирисчтвв.

Орбанизміо Тресо
вого Трора по фугрив

~~Мі 2~~
 Чи ідеями освеще
 ти кровю збож
 снївредакторів
 "Сатисфакторі Дзюка"
 корутих. О мє мє
 тон Курятинки
 нї мє Коце Битки.

№ 676 1879.

Вісник української науки II 1930

стор. 125. уст. 8. - Злочинна вітання
проти укр. нац. виступів.

■ До характеристички української,
серед інших почалося спарлювання.

■ До отратданні виступу проф. др.
Болшубовича 1918 (серед.)
стор. 135 української уст.

■ Хіба укр. владі при помилков.
баченні болш. у військ.
стор. 138 - ост. уст. і підписи.

■ Кому болш. і у. у. А найсере.
доцукри військ.
стор. 143. зрешт уст. і до кін.
уст. 3. bidding.

■ До характеристички української
в армії.
стор. 151 і підписи.

До історії моговселивського бою.

Біля поїздної прибув ешелон з 2-ого сотнею зі с. Хвалтів на с. Моговселивку. На станції стрінув мене сот. Сушко і потверджував, що в напрямі на Васильків вислано вже сотню Захаревича, бо зійдтам надітраються російські відділи.

Небаром після цього сот. Сушко передав мені наказ військ-створки. Мельника висіли з другою сотнею в село Плісцьке і обсадити його. Це друга сотня має вправати в вій. в Плісцькому місці, чи має тільки держати Плісцьке проти сот. Сушко мені не сказав ніго.

В названу місцевість вислав а з двох сотнями 2-ї сотні біля 1-ї години по поїзді. Куди вислав а перед годинною другою і розпитав місцевих селян чи не має в селі жодь мамиців. Село було свободне але а в його не заходив бо під той час розгорілась селяна війна на право від нас. А рішив, що краще буде піти туди де чуні вій і розглянувши в попередньому взяті в углу олівцю укасть.

Аі цього де летить наша розстріляна ні де летить ворога зі села не було видно. Тому поїхав а 2-у сотню скраєм ліса в напрямі до залізниці: за кілька хвилин вийшли по виході з Плісцького ліс побачили і праве крило московських дружин, що посувалися вперіод на ліс.

Негажно розав а розумилося і 2-ї сотні в розстрілю в рові, ажики окопаний плісцький ліс. Носиме ліве крило сагало дещо товше а в праве крило противника. Друга

43 x 35
124 / 5
750 r

сотня від Арма озонь. Але Москвими погубили
стрижачину з права, залозки і когачи осри-
мовати нас Кривими і скоросіричьими отчем.
Тяко розорилина втіз цього віднолася ще раз
і подізна вперед але під виглядом озно, вситас
матла на землю.

Вісна цього є дав наказ накласти
Божими на Кріс. Сотня вилити у рова і шти-
ла на зурі Москволям. Ми иши мірним ко-
лом і ~~на~~ в віддані 150 Аронів від нас залоз-
ки на землі. Віддавши по кілька стрижь Ми
піднялися залоза і з Кривом зурра. Подігли
вперед. (Сема 2.3)

Вімогамо і на право від нас по-
гуроаз зурра. Це піднявся Свєспрашчима поди-
тевими нас на полі в штила отомор з міра
і рилунас вперед. (Сема 2.4)

Ворогні ишиз в одній хвилі залоза-
лася. Багато доброволоцев" поголо віднади, ін-
ки торотимеиз, і ці або понали в насні руні
ал попомели або пошмучи від сорлещоких кучь
та доіте тів.

З цим моментом Гій екатеривиз цит-
ховити по. Ми піднали за вітположими Москви-
нами і ком вше багато велити шитим до залоз-
ливої кудри в віддані ? від ст. Ваксєльків і
томі остакновимель.

Наші тамизурник в ирешоми момент-
ні сою 2-ої сотні нам не було видно. Шочко по-
ле ми вилити на поле і штили на ирешоми так-
цєрник шикав тавор з міра і ми идого могли са-
вєсти.

Тєта другаї сотні, якою командував коф.
Р. Караштура була під час сою де іде, здохло аз по
правому доці залозниці.